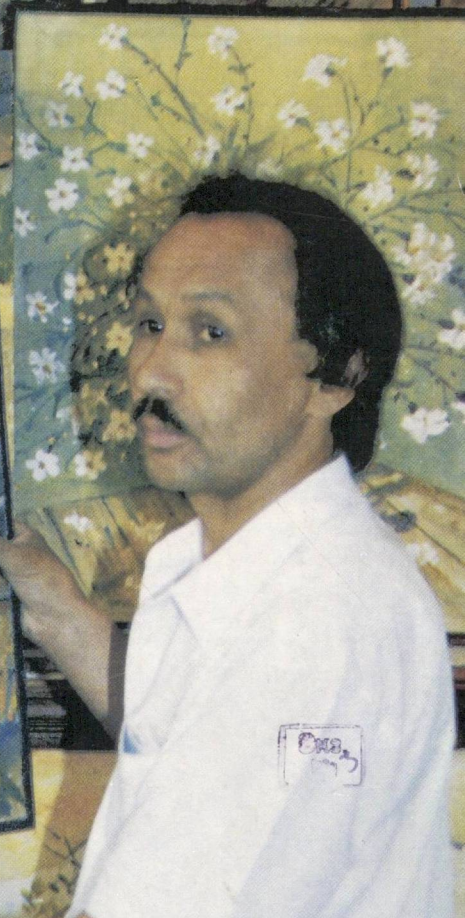
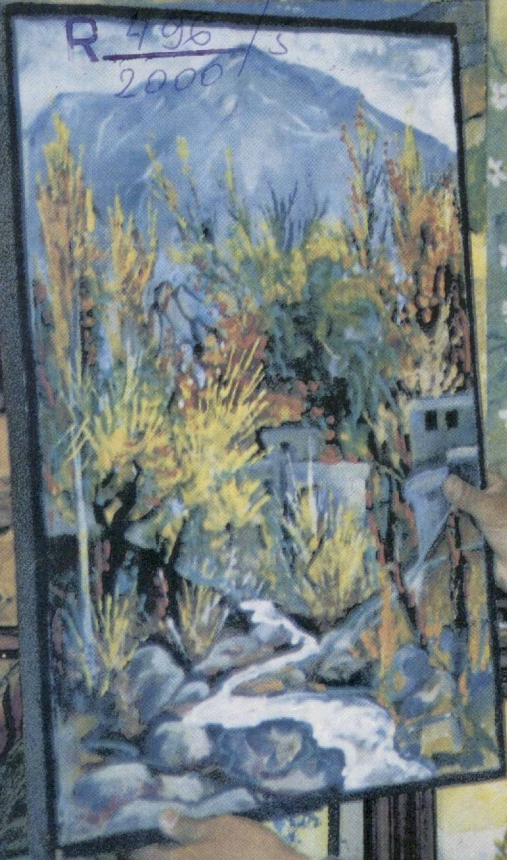

R 496 / s
2000 / s

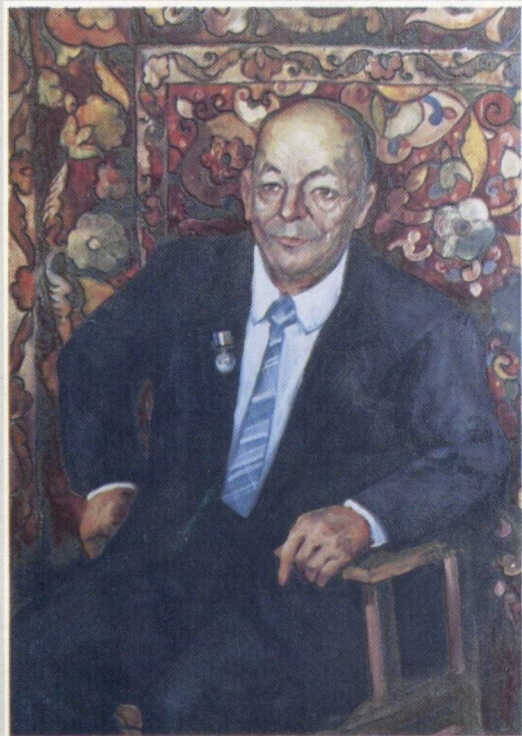
Guliston

5
2000

Мусаввир
Раҳим
РИЗАМУҲАМЕДОВ
ижодидан
намуналар

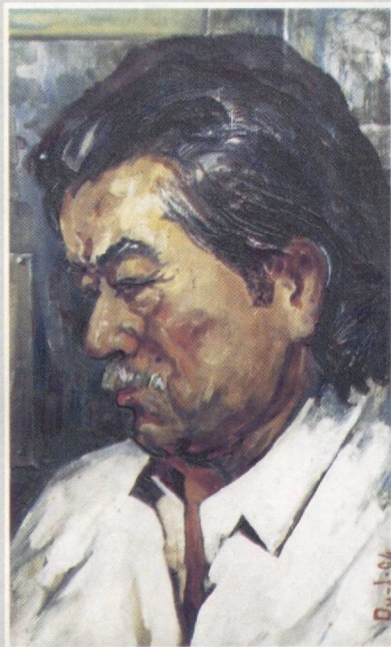

Ўзбекистон халқ
рассоми, академик
Абулҳақ
АБДУЛЛАЕВ
портрети.

◀ Комилжон ОРИПОВ портрети.

Неъмат ҚЎЗИБОЕВ, портрети

Испом КАРИМОВ:

Келгуси наспарга биздан озоғ ва оёғ Ватан қопишини
орзу қилиб ошайтиз. Барга эзгу ишларимиз дамирида
ана шу ошғанов нақсад муфассасат.

Guliston

5
2000

Sentyabr-oktyabr

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ommabop
va badiiy bezakli jurnal

MUASSIS:
O'zbekiston Respublikasi
Madaniyat ishlari vazirligi

Bosh muharrir —
Tilab MAHMUDOV

Tahrir hay'ati:
Rustam ABDULLAYEV,
Sa'dulla ABDULLAYEV,
Bahodir ABDURAHIMOV,
Oqilxon IBROHIMOV,
Otanazar MATYOQUBOV,
Muhkam MAHMUDOV
(bosh muharrir o'rinbosari),
Asqar MAHKAM
Alisher MIRZAYEV,
Ma'pura NABIEVA
(mas'ul kotib),
Yo'ldosh SULAYMON,
Muhsin QODIROV,
Tursunali QO'ZIYEV

Jurnal 1925 yildan chiqqa boshlagan.

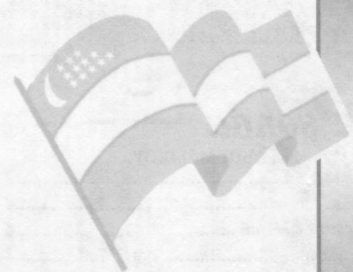
Ushbu sonda

Ahmadjon NURMUHAMMADJONOV, Abdusalom ABDUMALIKOV.	
Milliy g'oya - millatlararo barqarorlik omili	2
Shavkat JO'RABOEY. Huquqiy va diniy madaniyat	4
Gulbahor MIRZAEVA. Demokratik parlament mohiyati	6
Zulayho ASROROVA. Salomatlik ehtiyoji	8
Tamara MIRNIYOZOVA. Bag'rikenglik	9
Muhammadjon QOZOQBOEV, Xonzoda KELDIYOROVA. Xalq ijodiyoti bayrami	10
I.SOIFNAZAROV. Mehru oqibat - hayot oftobi	12
Nodir ALIQULOV. Mustaqillik va madaniyat	14
Olim FAYZIEV. Musiqi va milliy ma'naviyat	15
Dilorom MUSAeva. Unutilmas Skapen	16
Tilab MAHMUDOV. Ilohiyot bag'rida hayot nafasi (Jaloliddin Rumi haqida)	18
Ibrohim XUDOYOR. Ishq jahunining yo'ldoshi (Hakim at-Termiziyning "Xatm-ul-avliyo" asari)	24
Alisher ABDULLAEV. Iqtisod va ma'naviyat	26
Habibullo ABDULMAJIDOV. Birinchi telerejissyor ayol	27
Sayfiddin JALILOV. Tarixiy xotira ildizlari (Akademik Yahyo G'ulomovni eslab)	28
Teshaboy BAYANDIEV. Andijonga yo'lingiz tushsa	30
O'lmas JAMOL. Darak so'rgum sabolardan (She'rlar)	31
Dilmurod QOSIM. She'rlar	32
Turob NIYOZ. "Sensiz yashamoqlik kerakmas, Hurlik..." (She'rlar)	33
Ma'pura NABIEVA. Bo'yoqlarda kuylangan qo'shiq	34
Avesto. (Davomi. Boshi o'tgan sonlarda)	36
Mansur TOSHMATOV. Ovoz ustida ishlash	40
Ahmadjon SOBIROV. Xalq ardog'idagi sozanda	42
Olimjon QO'CHQORBEKOV. Zangioti: rivoyat va haqiqat	44
Mahmuda ABDULLAEVA. Ajib ko'ngil taronalari (Qoraqalpog'istonda xizmat ko'rsatgan artist Karimboy RAHMONOV bilan suhbat)	47
Jaloliddin RUMIY. Masnaviy (Davomi. Boshi o'tgan sonlarda)	48
QUDRATILLO. Fundamental gonun (Hikoya)	52
Muslihiddin MUHIDDINOV. Nazm gulshanida ikki yog'du	54
Jovli TURSUNOV. Milliylik va millatchilik	56
Baxtiyor FAYZULLAEV. "Emas oson bu maydon ichra turmoq..."	57
Sotimxon MUNAVVAR. Teleitil va teletalaffuz	58
To'lg'in ESHBEK. Ismlar jilosi	59
Ramida AKBAROVA. Bahoriy san'atkor umri	61
Rahima MAMATQULOVA. Er xotintlik burchi va mas'uliyati	62
Aziz ABDURAZZOQ. Shoir Osmoniy va cho'pon (Hajviya)	63
Shoh MUROD. Armonda qoldi (Hajviya)	64

Muqovaning birinchi betida:

Iste'dodli musavvir Rahim RIZAMUHAMEDOV
V.GRANKIN fotosi.

Миллий ғоя — миллатлараро барқарорлик омили

Юртошимиз қатор асарларида, хусусан «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» номли китобида, «Тафаккур» журнали, «Туркистон» газетаси, «Туркистон-пресс» ҳамда Ўзбекистон Миллий ахборот агентликлари мухбирларининг саволларига берган жавобларида миллий ғоянинг асл моҳияти ва мазмуни, жамият ҳаётидаги муҳим ўрни ва аҳамиятини назарий ҳамда амалий жиҳатдан асослаб берган.

Миллий ғоя тушунчаси жуда кенг фалсафий мазмунга эга. Миллий ғоя ҳар бир халқ ёки миллат маънавиятининг ўзагини ташкил қилади. Унинг таркибига, агар таъбир жоиз бўлса, миллий онг, миллий руҳият, миллий ғурур, миллий ифтихор, миллий тикланиш, миллий ва умуминсоний қадриятлар, миллийлик, миллий ўз-ўзини англаш каби ижтимоий-фалсафий тушунчалар ҳам кириди. Миллий ғоя ва миллий мафкура ўзаро бир-бирини тўлдирди ва уйғунлашиб кетади. Аниқроғи, миллий ғоя мустақиллик ғоясининг мафкуравий ифодасидир. Бу ғоя ўзининг моҳияти ва йўналишига кўра миллатчилик каби таъовузкор қарашларга бутунлай ётдир. Миллий ғоя миллий истиқлол мафкурасига таянади. Миллий ғоянинг инсонийлик моҳияти бир ватанда яшаётган халқлар ва миллатларнинг ўзаро тинч ҳаётини, миллатлараро барқарорлигини таъминлашдан иборатдир. Юртбошимиз Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги мухбирининг саволларига берган жавобларида: «Бундан қўзланган асосий мақсад юртимиздаги тур-

ли миллат, ижтимоий тоифа ва касбу корга мансуб бўлган кенг оммани огоҳликка қақириш, мавжуд хавф ва таҳдидларнинг моҳиятини англаб етиш, улар ҳақида жамоатчилик

«Одамлар ўз қарашлари ва фикрларини эркин ифода эта олишлари ҳуқуқий демократик жамиятнинг энг муҳим белгиларидан биридир. Аммо бу фикр ва қарашларни бирлаштирадиган, уларнинг муштарак жиҳатларини уйғунлаштирадиган ягона мезон бор, бу миллий ғоя ва миллий мафкурадир».

Ислом Каримов

фикрини уйғотиш, энг муҳими, миллий ғоя, миллий мафкура асосида халқимизни бирлаштириш, янада жипслаштиришдан иборатдир. Мен халқни бирлаштирувчи, юксак мақсадлар сари чорловчи мафкура — миллий ғоянинг жамият ҳаётидаги аҳамияти тўғрисида илгари ҳам қайта-қайта айтиб ўтганман, — дейди Ислом Каримов, — биз бунинг мазмун-моҳияти, уфқларини умумий тарзда белгилаб олдик. Миллий ғоя, миллий тафаккурни шакллантирмай, таълим-тарбия соҳасини ислоҳ қи-

лиш, одамларнинг онгини ўзгартириш, уларни умумбашарий мақсадлар сари йўналтиришдек мураккаб ижтимоий вазифаларни ечиш мумкин эмас», — дея ўқтирадилар.

Ушбу фикрлардан қўриниб турибдики, миллий ғоя бу миллатларни ажратувчи, қарама-қарши қўювчи ғоя эмас, балки миллат ва халқларни ягона Ватан туйғуси асосида улугвор мақсадларга чорлаш ва сафарбар этишдир. Миллий ғоя мазмунини эса Ватан, инсон, халқ, миллат, эзгулик, ўзаро меҳр-оқибат, дўстлик, қон-қариндошлик, биродарлик, ўзаро ёрдам каби том маънодаги инсоний муносабатлар ташкил этади. Юртимиздаги тинчлик, тотувлик, барқарорлик ва осойишталикни кўра олмаётган ёвуз кучлар «Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов халқни миллатчилик йўлига бошламоқда» деган фиску-фужурларни тарқатишга уринган эдилар. Бундай игволарга жавобан Президентимиз шундай дейди: «Ўзбекилик» деган олижаноб тушунча борки, бунга айрим оғзига кучи етмаганлар нотўғри талқин этадилар. Ўзбекичилик — миллатчилик дегани эмас. Каримов ҳам, у суюнган халқ миллатчилик кўчасидан ўтмаган ва ўтмайди ҳам. Бизнинг олий мақсадимиз — мустақиллик эди. Бунга эришдик.

Худого минг қатла шукрки, ўзбекларнинг бошқа халқларга муносабати ихобийдир. Юртимизда яшаётган бошқа халқ вакилларига одилона қараш, уларга меҳрибонлик қилиш биз учун маънавий бурчга айланган».

Ватан туйғуси, миллий онг ва миллий ғурур асосида шаклланган миллий ғоя муқаммал бир таълимотга ай-

лангунга қадар узоқ тарихий даврларни, не-не суронлар, фожеаларни бошидан кечирган. Миллий ғоя ижтимоий тарихий бирлик шакллари бўлган элат, халқ, миллатларнинг тарихий тараққиётининг маҳсули. Узоқ тарихий сиёсатларнинг жараёнида шаклланиб ва сайқаллашиб борган миллий ғоялар халқларни ўзаро маънавий боғловчи кўприк бўлиб хизмат қилиб келган. У ҳамма дегат халқни, миллатни маънавий уйғоқликка ундаб келган, миллатни бирлаштирувчи, йўлга қорловчи бир байроқ вазифасини ўтаган. Қайси миллатда миллий онг, миллий рух, миллий ғоя кучли бўлса ана шуларда Ватан ва ватанпарварлик ҳисси кучли бўлган, она замин улуғланган, унинг озодлиги учун жон фидо қилинган. «Ана шу миллий онг, ана шу миллий ғурур бугунги истиқлолимизни олтин пойдеворидир, — дейди Ислоҳ Каримов. — Бу пойдеворга Широк ва Тўмарис, Беруний ва Форобий, Абу Али ибн Сино ва Ал Хоразмий, Амир Темур ва Бобур, Навоий ва Улуғбек каби юзлаб зотлар асос солганлар». Буюк аждодларимиз Ватан эрки ва озодлигини улуғлаш билан бирга, халқлар ўртасида тинчлик, биродарлик, инсонпарварлик ғояларини илгари сурган. Абу Наср Форобий ўзининг инсон ва жамият масалаларига бағишланган асарларида халқларни ўзаро тинч-тўғув яшашга чақиради, урушларни ёвузлик, деб атайди. Ер юзидаги барча жамоалар, халқларнинг бирлашувини «Буюк жамият» деб атайди ва бахт-саодат ҳукми сурган адолатли шахар-давлат ҳақида фикр юритади. Шу билан бирга, ҳар бир халқ ўзига хос табиий урф-одатларга, одоб-ахлоққа, тилига эга эканлиги ҳақида ёзиб, инсон учун асосий йўл маънавий камолотга эришишдир, урушлар воситасида бир-бирини йўқ қилиш ҳайвонот оламига хос, кимки урушларнинг тарғиб қилса инсониятни таҳдирлайди, деган фикрларни ёзади Форобий. Худди шу каби инсоний ғояларни Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб каби мутафаккирлар ҳам илгари сургани манбалардан маълум.

Бугунги мустақил давлатимизнинг миллий ғояси ва мафкураси ана шу қадимий ва мустаҳкам маънавий пойдеворга таяниши беҳиз эмас. Чунки адолат ва тенглик принципларига асосланган миллий ғоя миллатлараро барқарорлиқни таъминлашнинг энг муҳим омил бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Бу ғоянинг ўзагини эса Ватан туйғуси ташкил қилади ва бу туйғу миллатлараро муносабатлар-

нинг соғлом ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

Миллий ўз-ўзини англаш ва бошқа миллатларга хайрихоҳлик кўрсатиш миллий ғояни амалга оширишнинг асосий тамойили ҳисобланади.

«Халқимиз ҳеч қачон ўзини бошқа халқдан устун қўймаган. Бошқа миллатларга, бошқа мазаб вакилларига муносиб даражада эҳтиром кўрсатган, — дейди қўртобшимиз, — шу тўғрисида тўғилиб, шу юртга меҳнати синган ҳар бир инсон агар у бизнинг Ватанимизни, тупроғимизни худди биз каби муқаддас билса — Ўзбекистон фукораси деб санилашга лойиқ».

Миллий ғоя кўп асрлик тарихий давр жараёнида йиғилган ва ҳаёт синовларида тасдиқланган билимлар мажмуасидир.

Шундай экан, мустақил Ўзбекистоннинг ҳозирги ривожланиш босқичида миллий ғоя, аждодларимиз қолдирган маънавий-маданий меросга ва қадриятларимизга таяниб, ватанпарварлик руҳини барчанинг онгига жо қилмоқлик муҳим масала. Мустақилликка эришган миллат ўз вазифаларини умуммиллий ғоя ва мафкура сифати-

«Ҳозирги энг муҳим, энг долзарб вазифамиз жамиятимиз аъзоларини, авваламбор вояга етиб келаяётган ёш авлодни камол топтириш, уларнинг ҳаётида миллий ғоя, миллий мафкура, ўз Ватанига меҳр-садоқат туйғусини уйғотиш, ўзлигини англаш, миллий ва умумбашарий қадрият руҳида тарбиялашдан иборатдир».

Ислоҳ Каримов

да қанчалик теран англаб етса, унинг моддий кучга айланиши, одамлар онгига ва ғоялиятга ихобий таъсири шунчалик самарали бўлади. Миллий ғоя ўзида миллийлик ва умуммиллийликни яхлит дунёқараш сифатида сингдириши билан таъсирчандир. Бу деган сўз ўзбеклар миллати тафаккурини, миллий онгини кўтаришга биринчи даражали масала деб қараган ҳолда, мамлакатимизда яшаб турган барча миллатлар ва элатлар вакиллари маданияти, тили, урф-одатлари,

миллий манфаатларини энг мақбул даражада уйғунлаштириш керак, демакдир. Бунингсиз миллий ўзлиқни қайта тиклаш, тинчлик ва миллатлараро тотувликка асосланган фуқаролик жамиятини барпо қилиш қийин бўлади.

«Марказий Осиёнинг бир қилини бошқасига қарама-қарши қўйиш, миллий устунлик мавжудлиги тўғрисидаги афсоналарни тарқатиш йўлидаги ҳар қандай уринишларнинг олдини олиш лозим, — деб таъкидлайди И.А.Каримов, — бундай уринишлар қандай баҳоналар билан ниқобланмасин, улар фақат минтақадаги фуқаролар тинчлигини ва минтақалараро тотувликни жиддий бузишгагина хизмат қилади, ҳолос.

Ҳар томонлама чуқур англаб олинган миллий ғоя ана шундай ғаразли хатти-ҳаракатларни бартараф этишга хизмат қилади. Ҳозирги кунда минтақамизда, ҳусусан, Тожикистон ва Қирғизистонда вужудга келган танглик ижтимоий-сиёсий вазият миллий ғоя масаласини яна ҳам долзарб қилиб қўяди. Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримовнинг республика Олий Мажлисининг XIV сессиясида сўзлаган нутқида кўрсатиб ўтилган мавжуд ҳавф ва таҳдидлар ҳам халқимизни миллий ғоя, миллий мафкура асосида янада жиқлаштиришни тақозо этади.

Ислоҳ дини ўзининг бутун мафтунок умуминсонийлик қадриятлари, моҳияти ва мазмуни билан миллий ғоямизни таркибий қисмини ташкил қилади. Унинг ғоялари халқларни бирликка, биродарликка, ўзаро меҳр-оқибатга, тинчликка, фаровон турмуш кечиришга чақиради, бу эса ҳар бир миллат ва халқни тўб манфаат ва истакларини ифодалайди.

Ҳозирги даврдаги мураккаб вазият миллатлараро муносабатлар соҳасида янгидан-янгидан муаммоларни зидлик билан ҳал этишни, сиёсий-ғоявий, маънавий-мафкуравий тарбиянинг бир бутун яхлит тизимини фаолаштиришни тақозо этади.

Бу вазифани амалга оширишда тарихчилар, файласуфлар, маънавият ва маърифат марказлари ҳамда бошқа жамоат ташкилотлари ўларнинг муносиб ҳиссаларини қўшганларидагина қўзланган максадга тезроқ эришиш мумкин бўлади.

**Аҳмаджон
НУРМУҲАММАДЖОНОВ,
Абдусалом
АБДУМАЛИКОВ,
Фаргона
давлат университети**

Шавкат ЖҲРАБОЕВ

Ҳуқуқий ва диний маданият

Ўзбекистон демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидан дадил бормоқда.

Мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтишнинг мустақил йўли, жамоатчилик муносабатларини демократлаштириш, мустақил жамият ривожланишининг юксалиш босқичларининг ўзига хос жиҳатлари ишлаб чиқилди. Шуларга кўра, республика фуқароларининг ҳаёти ва меҳнати билан боғлиқ маънавият масалаларига эътибор кучайди.

Аҳолининг диний ва ҳуқуқий маданиятларининг алоқдорлигини фуқаролик жамияти қуришда, аҳолининг ижтимоий фаоллигини оширишда жуда катта аҳамият касб этади.

Маънавий маданиятнинг таркибий қисмида инсон билими, маърифати ва ҳуқуқий тушунчалари катта аҳамият касб этади. Халқимиз орасида ҳуқуқий маданиятни ривожлантирмай, одамларнинг ижтимоий ва онгли фаоллигини оширмай туриб, фуқаролик жамияти қуриб бўлмайди. Халқимизнинг ҳуқуқий маданияти ва бурчлари тарихан диний маданият билан чамбарчас боғлиқ бўлган. Энди инсон маънавияти-

нинг икки омилини янги жамият, янги шароитда янгидан ташкил этиш ва ривожлантириш замон талаби бўлиб қолди.

Муайян халқнинг ўтмишини, этник хусусиятларини кўздан кечирадиган бўлсак, дин ва ҳуқуқ, миллий ҳаёт ва маданият ўртасидаги ўзига хос алоқадорлик намойён бўлади. Дин маънавий маданиятнинг бир қисми сифатида узоқ йиллар давомида инсонлар ҳулқи асосини шакллантириб, ижтимоий муносабатларга, аҳолининг ҳўжалик ва маиший ҳаётига таъсир этиб келди. Маълум бўладики, шариат мусулмон олами аҳолисининг диний-ҳуқуқий ҳаётининг маънавий кўзгу-сидир. Ҳуқуқий маданият миллий ўзлигини англаш, замонавий ҳуқуқий тафаккур, мамлакатимиз тараққиёти тамойилларини тушуниб этиш, инсон ҳуқуқи ва эркинлиги, адолатли суд тизимини шакллантириш, қонунбузарликка мурасизлик, олий мақсадга йўналтирилган давлат қонунчилигига эътиқод, Ўзбекистон Республикаси сиёсий йўналишини қўллаб-қувватлаш кабиларни ўз ичига ўлади.

Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси ўз мамлакатининг қонунларини билиши,

ҳурмат қилиши, унга бўйсунниш ва турли хил ҳуқуқбузарликларга йўл қўймаслиги керак.

Ўзбекистон Республикасининг фуқароси қонунчилик бузилишининг олдини олишда, жамоатчилик тартибини сақлашда қатнашиб, демократик давлат ҳуқуқини ҳимоя қилади ва бу билан ўзининг ҳуқуқ ҳамда эркинлигини ҳам ҳимоялайди.

Ҳозирги кунда қонунчиликни мустаҳкамлаш давлат ва жамиятимизнинг ҳаётини эҳтиёжидир. Шунинг таъкидлаш жоизки, жамиятдаги қонун юксаклиги сиёсий, диний, маънавий, маданий, ижтимоий, иқтисодий ва бошқа омиллар билан боғлиқдир. Лекин бу боғлиқлик ҳам, ўз навбатида, ҳуқуқ маданиятининг устивор бўлиши, одамларнинг мустақиллик ҳояси ва миллий мафқурасига содиқ ҳолда ўз маънавиятини юксалтиришни талаб этади. Маънавиятни ташкил этувчи омилларнинг ўзаро боғлиқлиги шундаки, бу жараёнда маънавиятнинг бир омили иқкинчисининг ўрнини босмайди, улар фақат бир-бирига таъсир қилади ва тўлдирди. Масалан, дин давлатдан ажралган бўлса ҳам,

шариат қонунлари ва турли ақида ҳамда одатлар одамлар онига, маънавиятига сингиб кетган. Шариат меъёрлари одамларни гуноҳ ишлардан тийиб туради. Диний маданият ҳуқуқий, сиёсий ва ижтимоий маданиятга зид келмаслиги, давлат ва жамият тараққиётига хизмат қилиши керак.

Ислом дини шариатида зикр этилган инсонпарварлик ҳоялари инсоннинг ҳуқуқий ва маънавий маданиятидан ўрин олиши мумкин. Диний маданият ва диний ташкилотлар билан боғлиқ барча муаммолар Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги асосида белгиланган. Ўтган йилги 16 февраль воқеалари шундан далолат бердики, диний ва ҳуқуқий маданият бошқа, диний экстремистик ниятлар бошқа. Диний экстремизм ҳуқуқий маданиятни ҳам, диний маданиятни ҳам бир йўла инкор этувчи, маънавий жиҳатдан таназзулга учраган халқаро қўпоровчилик харақатидир. Унга қарши курашда фуқароларнинг ҳуқуқий ва чинакам диний маданиятлари яққол кўзга ташланади.

Ҳуқуқий маданият фуқаролар ҳаётининг тўғри ва истиқбол сари йўналишини таъминлайди.

Хукукий билим аҳоли ижтимоий ҳаётининг барча жабҳасида: оилада, мактабда, олий ўқув юртида, мамлакатнинг меҳнат ва бошқа жомаларида ўқитилиши керак.

Хукукий маданиятнинг шаклланиш жараёни мураккаб ва зиддиятли, жамиятнинг турли табақаларида, алоҳида ижтимоий гуруҳ, шахсларда изланишлар олиб боришни талаб қилади.

Ҳозирги Ўзбекистонда янги тарихий шароитларда тинчлик, осойишталик, сиёсий барқарорлик, миллий товулик ҳукм сурмоқда. Бундай тинчлик ва барқарорликка эришишнинг шартлари ва кафолатларини Президентимиз И.А.Каримов бундай баён қилган эди:

«...хурфидрилилик, виждон ва дин эркинлиги қоидаларини қарор топтириш. Бир дунёқарашнинг яққаоқчилиги янгиланган жамиятга ётди. Ҳар бир инсон ўз эътиқоди ва динига амал қилиш, ўзининг диний маросимларини бажо келтириш ҳуқуқига эга. Бугунги кунда дин барча иллатлардан, ёлғон ва риёкорликдан покланишга, юксак ахлоқий негизлар ва маънавий фазилатларни қайта тиклашга қўмаклашмоқда. Ислоҳ — ота-боболаримизнинг дини — мусулмонларнинг онги, туриш-турмушининг моҳияти, ҳаётининг ўзидир».

Халқимизнинг ҳукукий маданиятини шакллантириш учун бир қатор амалий вазифаларни — ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, тарбиявий вазифаларни ҳал этиш зарур. Жамиятимизнинг маънавий покланиш жараёнида давлатимиз виждон, эътиқод эркинлиги соҳасида илгари йўл қўйилган қўпол хатоларни тўзатишга қаратилган бир қанча янги қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни қабул қилди.

Дин ва ҳуқуқнинг ўзаро алоқаси ва таъсири, фуқаро муносабатларини бош-

қаришнинг ўзига хос томонларини аниқлаб олиш зарур. Маълумки, маънавий маданиятда жамият аъзоларига адолатли, ҳуқуқий давлатни қуришга ёрдам берадиган миллий анъаналарга алоҳида аҳамият бериллади. Аҳоли ҳуқуқий маданиятининг шаклланишига диний маданиятнинг турли унсурлари қандай таъсир этаётганлиги, бошқа томондан дин ва ҳуқуқнинг ўзаро ҳамкорлиги, шахснинг маънавий камолотида диний қадриятларнинг ўрни хусусида аниқлик киритиш зарур.

Ҳозирги маънавий янгилаш даврида дин ва шариат маънавий ҳаётда муҳим қадрият сифатида тан олинмоқда. Чунки, фуқароларимизни пок виждонли, иймон-инсофли қилиб, коррупция, порахўрлик, юлғичлик каби ижтимоий иллатларни қораловчи, ҳалол ва ҳаромни фарқловчи, маънавий пок қилиб ўстириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Жамиятда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ислохотларни муваффақиятли амалга оширишда, демократик, ҳуқуқий давлатни вужудга келтириш ва мустақамлашда, соғлом ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий меъёрлар асосида бошқариш ва тартибга солишда, фуқароларимизнинг бунёдкорлик фаолиятини, яъни тилак, ниятларини юзага чиқаришда, соғлом ахлоқ меъёрларини белгилашда дин ва шариат қадриятларидан самарали фойдаланиш муаммоларини ўрганиш эҳтиёжи янада ортимоқда.

Жамият ҳаётининг турли соҳаларида фуқароларнинг ижтимоий фаолиятини оширишда дунёвий ва диний қадриятларни уйғунлиги, ўзаро алоқадорлиги муаммоларини ўрганиш адолатли бошқариш тамойилларини, ҳуқуқий меъёрлар ва қонунларни ишлаб чиқишга ҳам ижобий таъсир қўрсақди. Айни вақтда ўтмишдаги бой маънавий маданият ҳа-

зиналаридан фойдаланиш — мураккаб иқтисодий шароитларда ҳам ҳалол ва пок яшаш, шариат ҳукмлари билан бойитилган қонунларга барча фуқароларнинг бирдай, тенг амал қилишини таъминлайди. Чунки, шариатда қонунга бўйсунмиш, уни ҳурмат қилиш, қонунбузарларни адолатли жазолаш, ўз айбига сидқидилдан иқдор бўлиш, айбини бўйнига олиб, тавба-зарру қилганларни кечириб каби ижтимоий адолат талаблари минг йиллар давомида халқимизнинг онига сингиб, миллий маънавий қадриятларга айланган.

Шу маънода ҳуқуқ ва ислом шариати — фикс фанларининг ўзаро муносабатлари — ҳозирги ҳуқуқшунослик, диншунослик, ижтимоий фалсафа ва унинг қисми — этика, ахлоқшунослик ҳамда сиёсатшунослик фанларининг муҳим муаммоларидан ҳисобланади.

Демократик, ҳуқуқий давлат қурилишида маънавий маданият муаммолари, айниқса, бой маънавий меросга таъниб ҳуқуқий маданиятни ошириш, миллий ҳуқуқий маданиятимизнинг шўролар тўзумидаги ҳуқуқий маданиятдан жиҳдий фарқланишини халқимиз онига етказиш муҳим аҳамиятга эгадир. Жамият ҳуқуқий маданиятини оширишда мустақил давлатимиз афзалликларида самарали фойдаланиш мумкин. Собиқ Совет Иттифоқи даври мафкураси барча соҳаларда ҳар бир республика аҳолисининг миллий маънавий қадриятларига, айниқса шариат ҳуқуқига доир маънавий меросни ўрганишга йўл бермас эди.

Бизнинг фикримизча, мустақил, миллий давлатчилигимиз шароитларида виждон, эътиқод эркинлиги ва диний жамоат ташкилотлари концепцияси қайта қўриб чиқилаётган вақтда диний ташкилотларга ва халқ ҳаракатларига, шунингдек, айрим дин арбоблари фаолиятига маънавий маданият ва унинг тарқибий

қисми — ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий давлат талаблари билан баҳо бериш эҳтиёжи туғилмоқда.

Ҳуқуқий идораларда рўйхатга ўтмаган айрим «диний жомалар» шариат қонунлари яхши билмаганлари ҳолда жамиятга, унинг осойишталигига қарши қонуний ташвиқот юритиб, ёш авлоднинг маънавий камол топишига ҳавф туғдирмоқдалар. Ҳаёт таҳрибаси шунини кўрсатадики, ҳокимиятга интилувчи, сиёсий ва бошқа мақсадларни қўзловчи баъзи шахслар ўзларининг яширин мақсадларини диний широрлар билан ниқобламоқдалар. Ҳуқуқий маданиятни шакллантириш — ҳуқуқий билимлардан ҳуқуқий қараш томон, ундан эса ҳуқуқий ҳаракатга йўналган, тўхтовсиз жараёндир. Шунингдек, ҳуқуқий жиҳатдан билимдон, сиёсий дунёқараш ўткир, эътиқодли одамларнинг шаклланиши мустақиллики мустаҳкамлаш ва миллий мафкура қояларини одамлар онига сингдиришда катта аҳамиятга эга.

Шу йил 6 апрель кунини Оқсарой қароргоҳида миллий мафкура масалаларига бағишланган йилгида Президентимиз Ислам Каримов нутқ сўзлаб, миллий мафкурамиз, биринчи навбатда, халқимизнинг азалий анъаналарига, удулларига, тилига, руҳиятига, бир сўз билан айтганда, миллий қадриятларимизга, халқимизнинг дунёқарашини ва тафаккурини асослашиб, шу билан бирга, замонавий, умумбашарий, умуминсоний ютуқлардан озиқланган, уларни ўзига қамраб олган ҳолда, юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати ва фаровонлиги йўлида хизмат қилмоғи даркорлигини айтиди.

Бинобарин, ҳуқуқий ва диний маданиятларнинг миллий мафкурамиз манфаатлари йўлидаги ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини ўрганиш маънавий покланиш ва юксалишга хизмат қилади.

Демократик парламент иттиҳом

«Хурматли тахририят!
Охири пайтларда газета ва журналларда, радио ва телевидение орқали «парламент» сўзи кўп ишлатиладиган бўлди. Жаҳон миқёсидаги парламент ва унинг турлари, вазифалари ҳақида журнал саҳифаларида мақола эълон қилишингизни илтимос қиламан».

... Исмоил Бекжонов,
Хоразм вилояти,
Урғанч шаҳри

Хокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд органларига бўлиниши жамиятнинг демократик тамойилларини ифода этади. Шундан қонун чиқарувчи орган ҳокимият тизимида асосий ўринлардан бирини эгаллайди. Қонун чиқарувчи ҳокимият мавқеи ҳақида гап бораганда, шуни таъкидлаш лозимки, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари давлат тизимининг алоҳида ваколат доираси бўлса-да, бироқ улар қонун номидан ва қонуннинг ижроси йўлида фаолият юритади.

Қонун чиқариш тизими умумдавлат аҳамиятига молик вакиллик идораси томонидан амалга оширилади. Маскур идора ҳозирги замон сиёсатшунослик ҳамда ҳуқуқшунослик фанида умум эътироф этилган «парламент» ибораси билан юритилади.

Парламент давлатчиликда ҳуқуқий институт сифатида ўзининг узок шаклланиш тарихига эга. Масалан, парламентнинг ўтмиш шакллари сифатида қадимги Юнонистон ва Римдаги вакиллик органларини, ўрта аср Европасидаги табақа-вакиллик муассасаларини ёдга олиш мумкин. Ҳозирги замон парламентининг қарор топиши XIII-XIV асрларда Англияда бўлиб ўтган воқеалар билан боғлиқдир. Бу даврларда Англияда табақа-вакиллик органлари ташкил топди. Буюк Британия Қиролининг ваколатлари феодаллар, рухонийлар, шаҳар ва қишлоқ аҳолиси жамоаларининг вакиллар мажлиси томонидан чеклаб қўйилди. Шу боис Буюк Британия парламентнинг «ватани» ҳисобланади.

«Парламент» ибораси вакиллик муассасасини англатувчи ном сифатида Буюк Британия ва

Шимолий Ирландия Бирлашган Қиролигида, Франция, Италия, Япония, Бельгия, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларда қўлланади; АҚШ ва Лотин Америкаси мамлакатларида (оллий вакиллик органи) конгресс деб аталади, Швецияда — Риксдаг, Финляндия ва Литвада — Сейм, Норвегияда — Стorting ва ҳ.к.

Ушбу атамалардан кўриниб турибдики, парламент бир қатор хусусиятлар билан тавсифланади. Бироқ, улар ичида парламент табиатини ифода этувчи иккита муҳим жиҳат бор, яъни у вакиллик ва қонун чиқарувчи органдир. Бу икки жиҳат ўзаро узвий боғлиқ. Сайлов йўли билан таркиб топгани ва халқдан «мандат» олгани парламентга қонун чиқариш ваколатини беради.

«Қонун чиқарувчи ҳокимият» тушунчаси давлат ҳокимиятининг битта тармоғини ва давлат фаолиятининг битта йўналишини англатиш учун ишлатилади. Қонун чиқариш парламентнинг ўта муҳим функцияси, аммо ягона функцияси эмас. У маълум маънода бошқарув ва назорат функцияларини ҳам бажаради. Бунинг устига қонун чиқариш билан боғлиқ бутун жараён, яъни қонун лойиҳаларини тайёрлаш, муҳокама этиш парламент доирасидан ҳам ташқарига чиқади. Маълумки, бу жараёнларда ижро этувчи ҳокимият, президент, сиёсий партиялар, бошқа давлат идоралари ва жамоат биришмалари ҳам иштирок этади. Шу боис, «қонун чиқарувчи орган», «қонун чиқарувчи ҳокимият органи» деган иборалар «қонун чиқарувчи ҳокимият» ибораси мазмунидан нисбатан торроқдир.

Маскур тушунча муносабати билан «парламент тизими» деган ибора ҳақида ҳам тўхталिश лозим. Парламент ўз тузилишига кўра тизимли органдир. Шу маънода унинг бир неча аҳамиятли хусусиятларини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Биринчидан, парламентни унинг барча таркибий қисмлари, тартиб ва ички алоқалари билан бирга ўзига хос тизим, деб қараш мумкин.

Иккинчидан, «парламент тизими» деган тушунчани катта ва кичик парламентлар мажмуини англатиш учун ишлатилади. «Кичик парламент» мунтазам равишда қонун қабул қилиш билан шуғуллана, «катта парламент» муҳим стратегик масалаларни муҳокама этиб, ҳал қилади.

Учинчидан, парламент тизими,

асосан федератив давлатларда мавжуд. Уларда федерал парламент ва федерация субъектининг парламентлари мутаносиб тарзда фаолият кўрсатади. Масалан, Россияда Давлат Думаси ҳамда Федерацияси субъектларининг республика, вилоят думалари. Америка Қўшма Штатларида — Конгресс ва штатларнинг қонун чиқарувчи мажлислари, Германияда — бундестаг ва бундесрат, ўлкалар ландтагидир. Бу федерал ва ўлка парламентлари ўртасида бевосита тобеллик алоқалари йўқ. Бу ерда фақат конституцияда белгиланган қонунчилик фаолияти ўртасида мутаносиблик, ҳамкорлик, ахборот алмашиши, қилишув ва мувофиқлик мавжуд ҳолос.

Ҳозирги даврда парламентнинг аҳамияти беқийсдир. У турли сиёсий қучлар манфаати, интилишларини ифодалаш, қарама-қарши ғуруҳларнинг ўзаро мurosаларини рўйбга чиқариш мurosасидир.

Одатда парламент деганда, сиёсий адабиётлар бир палатали вакиллик муассасаси ёки икки палатали парламентнинг қуйи палатаси тушунилади.

Англо-саксон ҳуқуқи таъсир ўтказган давлатларда парламент икки бўғиндан, яъни давлат бошлиғи ва бир палатали миллий мажлисдан иборатдир.

Романо-герман ҳуқуқ тизимида (Германия, Франция) парламент деганда, икки палата тушунилади, бунга давлат бошлиғи қирмайди.

Ва ниҳоят, шундай мамлакатлар борки (масалан, Миср) давлат бошлиғи - президент бир палатали парламентнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Парламент палаталари турлича вазифаларни бажаради. Қуйи палата, одатда, вакиллар палатаси, юқори палата — сенат деб номланади. Сенат тарихан шаклланган институт бўлиб, кўпинча, торроқ ваколатларга эга. Юқори палата қучсиз, кам ваколатли бўлган тақдирда у қуйи палата қабул қилган қарор (қонун)ни тўхтатиб туриши, яъни «вето» қўйиши мумкин, лекин тамоман қарши тура олмайдми. Юқори палатанинг «вето»си қуйи палата томонидан қайта овоз бериш орқали энгиб ўтилиши мумкин. Юқори палата қучли, кенг ваколатли бўлса, унинг розилигисиз пироваддида қонун қабул қилиниши мумкин эмас.

Парламент палаталари аъзолар

сони жиҳатидан бир хил эмас.

Мавжуд тажрибага кўра, қуйи палатанинг аъзолари юқори палатадан икки ва ундан кўпмарт ортик бўлиши мумкин. Бу борада Буюк Британияда бошқачароқ нисбат ўрнатилган: юқори, яъни лордлар палатасида 1100 аъзо ва қуйи, жамоа палатасида 651 аъзо бор.

Айтиб ўтганимиздек, икки палатали парламентлар кўпинча, федератив давлатларга хос бўлиб, федерацияга қирувчи субъектларнинг (штатлар, контонлар, ўлкаларнинг) манфаатларини тўлароқ рўйбга чиқаришга хизмат қилади. Юқори палата ёки федерал палата, қоидага кўра иттифоқ давлатнинг умуммиллий, умумдавлат манфаатларини акс эттиради.

Икки палатали тизим XIII аср охиридаги Англия учун характерли эди. Бунга асос Киролнинг вассаллари, руҳоний ва олий насаб лордларни бирлаштирувчи олий аристократия палатасининг таъсис этилиши бўлди. Мазкур палатада бугунги кунда ҳам 872 та сулолавий пэрлар парламент аъзосидирлар. Бу замонавий парламентаризмда ноёб воқеадир.

Юқори палата ўз табиатиға кўра нодемократик йўл билан шакллантирилган бўлса-да, ҳозир у ўзининг аристократик мазмунини йўқотди. Унинг ҳуқуқлари анча чекланиб, ваколатлари қуйи, яъни вакиллар палатаси фойдасига ўтиб кетди. Хусусан, 1911 йилдан бошлаб лордлар палатаси молиявий масалаларга доир қонун лойиҳаларини тузатишга ёки уларни рад этишга ҳақли эмас. 1949 йилдан эса бошқа турдаги қонунлар қабул қилинишини икки сессия мuddатига ёки кўпи билан бир йилга чекқитира олиши мумкин. Лордлар палатаси аввалгидек, олий апелляция суди ваколатига эга бўлса-да, лекин сиёсий жиҳатдан ҳуқуқмат тақдирини ҳал этиш ҳуқуқидан маҳрумдир.

Демократик идора усули мавжуд бўлган давлатларда иккинчи палатанинг бўлиши аристократиянинг манфаатларини ифодалаш билан боғлиқ эмас. Икки палатали тизим фойдасига иккита далил келтириш мумкин:

биринчидан, ижроия ва қонун чиқарувчи ҳокимиятлар қучлари ўртасида мувозанатга эришиш, иккинчидан, парламент палаталарининг бир-бирини ўзаро назорат қилиши натижасида парламентнинг самарали ишлашини

таъминлаш. Қуйи палатанинг қарорлари юқори палата томонидан синчиқлаб текшириб борилади.

Маълумки, АҚШ Конгресси икки палатадан иборат. Вакиллар палатасида 435 депутат бўлиб, уларнинг ҳар бири 2 йилга сайланади. Вакиллар сони штатлар аҳолисининг сони билан белгиланади. Бироқ, ҳар бир штат биттадан кам бўлмаган ўринга эга ва ҳар бир вакил-аъзо тегишли штат аҳолисининг муайян қисми манфаатларини намойён этади. Сенат ҳар бир штатдан тенг вакилликни таъмин этадиган қилиб тузилади: ҳар бир штат иккитадан сенаторни 6 йил мuddатга сайлайди. Конгресснинг ҳар иккала палатаси тенг қонунчилик ваколатларига эга. Бундан фақат молиявий қонун лойиҳалари мустасно. Улар фақат вакиллар палатаси муҳокамасига қиритилади.

Швейцария федерацияси парламенти ҳам икки палатали бўлиб, Миллий Кенгаш ва Контонлар Кенгашидан иборат. Улар тенг ваколатларга эга. Бироқ, уларнинг сон жиҳатдан ҳар хиллиги қўшма мажлислар вақтида Миллий Кенгаш имтиёзли мавкега эга бўлиб қолади. Миллий Кенгаш 4 йилга сайланувчи 200 депутатдан иборат. Контонлар Кенгаши таркибига 46 депутат қиради. Ҳар бир Контон 2 тадан депутат сайлайди (бўлинган ярим Контонлар эса биттадан вакил сайлайди).

Парламент тузилишига оид юқоридаги мисоллардан маълумки, қуйи палата аъзолари, одатда, депутатлар (вакиллар) деб номланадилар, юқори палата аъзолари эса — сенаторлар дейилади.

Шундай қилиб, парламент давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи органи сифатида мамлакат ҳаётида муҳим ўрин тутadi. У давлатнинг ички ва ташқи сиёсатини белгилаб, ҳокимиятнинг бошқа шохобчалари ва барча давлат идоралари, ижтимоий тузилмаларининг ҳуқуқий мақомини қонунлар неғизида белгилайди. Шунингдек, парламент мамлакат фуқароларининг ҳуқуқ, эркинлик ва мажбуриятларини қонуний мустаҳкамлайди.

Умуман парламент давлат ҳокимияти тармоқлари тизимида, жамият сиёсий структурасида алоҳида муҳим аҳамият касб этади.

Гулбаҳор МИРЗАЕВА,

II Тошкент тиббиёт институти фал-сафа ва ҳуқуқ кафедраси ўқитувчиси

«Соғлом авлодни тарбиялаш буюк давлат пойдеворини, фаровон ҳаёт асосини қуриш деганидир».

**Ислон
КАРИМОВ**

САЛОМАТЛИК ЭҲТИЁЖИ

Республикаимизда соғлом авлодни раванқ топтириш мақсадида давлат аҳамиятига эга бўлган кенг қўламли дастурнинг қабул қилиниши халқимизнинг турмуш тарзини мукамаллаштиришга қаратилган улкан ғамхўрликдир, яъни миллий тараққиётимизнинг эҳтиёжлари ва қонуниятларидан келиб чиқадиган ҳаётий вазифа ҳисобланади.

Соғлом авлодни камол топтириш масаласи ўз олдига қуйидаги йўналишларни қўяди: ёш авлодни мактаб йилларидан бошлаб оилавий ҳаётга руҳан, жисмонан ва тиббий тайёргарлигини яхшилаш; уларнинг жисмоний саломатлигини ўрганиш, жисмоний камолот ҳақидаги тушунчаларни тарғиб қилиш; она ва ғўдакнинг саломатлигини назорат қилиш, мустаҳкамлаш ва ҳимоя этиш; боланинг бир ёшгача бўлган даври энг эътиборга молик ва хатарли эканигини назарда тутиб, тегишли ташкилотларнинг ҳаракатлари ва фаолиятларини қатъи назоратга олиш, бир ёшдан беш-олти ёшгача бўлган даврда бола соғлигини мустаҳкамлаш, тарбиясини йўлга қўйиш ва ниҳоят, давлат томонидан ногирон болалар ҳимоясини кучайтириш,

уларни жамиятнинг тўлақонли аъзоларига айланишлари учун барча шароитларни яратиш.

Юқоридагилардан англашилидаки, соғлом авлод дастури тизимида инсоннинг жисмоний саломатлигини таъминлаш масаласи алоҳида ижтимоий-тарихий эҳтиёжлар даражасига кўтарилади.

Маълумки, табиат инсон организмининг шунчалик усталик ва мохирлик билан яратганки, агар унга бефаросатлик билан зарар етказилса, у ўз куч-қувватини доимо янгилаб туриш имкониятига эга. Дialeктика қонунлари асосида бу ҳодисани характерлайдиган бўлсак, шуни айтиш керакки, инсон организмда ҳужайралар ўртасида борувчи доимий кураш натижасида тўхтовсиз равишда бир қанча ҳужайралар ҳалокатга учраб, бир қанча ҳужайралар янгидан пайдо бўлиб туради.

Саломатлиқни сақлаш учун аввало, ҳар бир одам қандай яшамоқ керак, деган саволни ўзи учун ҳал қилиб олиши лозим. Бунинг учун соғлом турмуш тарзини яратиш ҳамда саломатлиқни мустаҳкамлайдиган барча омилларга интилиб яшаш керак.

Матбуотда бу ҳақда аҳоийб тақлифлар билан чиқаётган фидоийлар ҳам бор. Уларда ҳар бир ташкилот, корхона, ҳўжалик ўз хизматчиларининг саломатлигини асраши шарт, деган мулоҳаза кенг ўрин олмокда. Шу тариқа ҳар бир ишловчининг соғломлигини муҳофаза қилишни муассаса зиммасига олиб дори-дармон билан таъминлашга кўмаклашади. Ушандагина раҳбар ўз ҳодимининг соғлиғини ас-

рашга амалий киришган бўлади.

Соғлом бўлиш учун қундалик ҳаёт меъёрини сақлай билиш керак. Ишлаганда ҳам, ухлаганда ҳам, юрганда ҳам, чопганда ҳам, овқатланганда ҳам, дам олганда ҳам, кулганда ҳам, йилаганда ҳам шундай бир чегара, меъёр борки, мана шу меъёрнинг бузилиши албатта саломатликка зарар етказади. Бу меъёрни кўп кишилар билмайди, айрим билганлар унга риоя қилишмайди. Меъёр тушунчаси маданиятнинг муҳим категориясидир. Ғўзалиқнинг ҳам, ҳунуқликнинг ҳам, фожеавийликнинг ҳам, қаҳрамонликнинг ҳам ўз меъёри бор. Ҳар бир нарсасида меъёрдан чиқиб кетса, ўз хусусиятини йўқотиб қўяди.

Маълумки, соғлиқни сақлаш энг муҳим социал муаммо ҳисобланади ва тараққиёт кўп жиҳатдан мана шу нарсанинг нечоғлиқ ихобий ҳал қилинишига боғлиқ. Жамиятни ҳаракатга келтирувчи асосий куч одамлардир. Одамларсиз, аниқроғи, одамларнинг самарали фаолиятларисиз жамият бир қадам ҳам олға силжий олмайди. Одамлар эса ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланишлари учун жисмонан соғлом бўлишлари керак. Саломатлик нафақат моддий бойликлар, балки маънавий бойликлар яратишнинг ҳам асосий заминидир.

Демак, ҳар бир одамнинг соғлом бўлиш эҳтиёжи энг муҳим социал эҳтиёждир. Бу эҳтиёж ўз мазмунини ва қимматиға кўра моддий эҳтиёжлардан — ейиш, ичиш, уй-ҳўйга эга бўлиш каби энг зарурий, табиий эҳтиёжлар даражасида туради. Еб-ичиш ҳам соғлом бўлиш ва яшаш учун жуда зарур.

Биз маданиятлашган, тараққий қилган ижтимоий муносабатларни қарор топтиришни истар эканмиз, уларни самарали тарзда амалга оширадиган кишиларимизнинг саломатликлари маданиятини кўтариш масаласини ҳам эсдан чиқармаслиғимиз лозим.

**Зулайҳо
АСҚОРОВА**

Мустиқиллик туфайли мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлат қурилмоқда. Жамиятимиздаги барча миллат ва элатларнинг тенг ҳуқуқлиги таъминланишига алоҳида аҳамият берилмоқда. Бу соҳадаги асосий вазифа — мамлакатдаги барча халқларнинг бирдамлигини мустаҳкамлаш. Шу аснода барча кишиларда миллий ўзликни англаш, миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини билан бирга юксак ватанпарварлик ҳиссини тарбиялаш ниятда муҳим. Ушбу талабга амал қилишнинг зарурлиги нафақат бугунги кун, балки келажакда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолишига ишончимиз комил.

Юртимиздаги барча миллатга мансуб кишиларнинг дўстлиги, ҳамжиҳатлиги, бағрикенглиги тарихий илдиэларга эга. Заминимиз қадимдан массагетлар ва бактрияликлар, парканалик ва сўғларнинг ягона макони бўлган. Ана шу тарихий мавжудлик халқимизнинг ягона миллат бўлиб шаклланишида асосий негиз бўлган.

Шу билан бирга Ўзбекистоннинг кўп миллатли мамлакатга айланиши ҳам ўтмишдаги бир қатор жараёнларнинг натижасидир. Маълумотларга кўра бундан юз йил илгари республикамиз ҳудудига 70 га яқин миллат ва элат вакиллари истиқомат қилган. Асримизнинг 25-йилгига келганда аҳоли таркибида 90, 1959 йилда 110, 1979 йилда 120 га яқин миллат бўлган. Аҳолини охириги рўйхатга олиш натижаларига кўра, 1989 йилда республикамизда 126 миллат вакиллари яшаган.

Мазкур рақамлар Ўзбекистоннинг салкам бир ярим аср давомида мустахлак бўлиб келганлиги аҳоли таркибига жуда катта таъсир кўрсатганлигини исботлайди. Туркистон ўлкаси чор Россияси томонидан мустахлакага айлантилганидан сўнг, унинг ҳудудига европалик миллатларнинг кўчиб келиши учун қулай шартроилар яратилди. Уларга бу борада кенг имтиёзлар берилди. Икклими яхши жойлардан ер ажратилиб, уй-жой қуриш учун моддий ёрдам кўрсатилди. Махал-

лий аҳолига ҳақ-ҳуққини танитмасдан жаҳолатда сақлаш, мамлакатни хомашё «базиси»га айлантириш, тарихимизни нотўғри талқин қилиш, миллий давлатчилик асосларини йўқотиш каби ҳаракатлар кўпайиб борди.

Аmmo булар халқимизда бошқа миллат ва элатлар билан ёнма-ён яшаш билан боғлиқ ижобий ҳусусиятларни, бағрикенгликни йўқ қилиб юбора олмади. Мустабид тузум давридаги нотўғри миллий сиёсат халқимизнинг бу борадаги маънавий юксаклигига раҳна соловгани йўқ, дея тўла ишонч билан айтиш мумкин. Собиқ иттифоқ даврида ҳам қўридаги каби ҳаракатлар бўлса-да халқимиз ўзликни сақлаб қолди. У энг меҳмондўст халқ сифатида жаҳондаги маънавияти бой миллатлар қаторидан жой олган.

Бугунги кунда республикамизда яшаётган турли миллат вакилларининг орасида хос тарихий муштараклик вужудга келган, азалий алоқалар ўрнатилган. Мамлакатимиздаги аҳолининг миллий қиёфаси Шарқ ва Ғарбга хос умуминсоний ҳусусиятлар, ислом, христианлик ва бошқа динларга эътиқод қўйган халқлар ва уларнинг анъаналар, урф-одатлар каби қатор маънавий мезонларни ўзида акс эттирган. Унда юртимизда яшаётган халқларнинг ўтмиши, бугунги ҳаёти, келажак билан боғлиқ орзу-умидлар, тафаккури, муомала усуллари узоқ вақтдан бери бирга яшаш жараёнида шакл-

ланган. Бу эса ўз навбатида халқимизнинг бағрикенглик, ҳамжиҳатлик, дўстлик, қардошлик туйғуларини тарзида намойён бўлади.

Шу алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар қандай ҳолатда ҳам мамлакатдаги тинч-тотувлик ўз-ўзидан амалга ошармайди. Балки у давлат томонидан олиб бориладиган ва халқнинг кенг қатламлари-га таянадиган миллий сиёсатнинг ҳосиласидир.

Ғап шундаки, нафақат иқтисодий, ижтимоий ёки сиёсий соҳада, балки миллий муносабатларни уйғунлаштириш, халқлар ва элатлар ўртасидаги дўстлик, бирдамликни таъминлашда ҳам давлат етакчи ва асосий ислохотчи бўлиб қолиши лозим. Бунини ҳаёт таърибаси исботламоқда. Кўпмиллатли давлатларда бу жараён асло тўхтаб қолмайди. Мазкур соҳада ижобий натижаларга олиб келадиган ишларни мамлакат миқёсида муттасил амалга ошириб туриш эҳтиёжи ҳам ўзининг долзарблигини сақлаб қолаверади. Бу эса мазкур жараённи тўғри бошқариш талабларини доимо ҳисобга олишни таъқозо қилади. Ана шунинг учун ҳам миллий-этниқ ўзгаришларни доимий равишда кузатиб бориш асосида керакли чора-тадбирларни ўз вақтида амалга ошириш ниятда муҳимдир.

Тамара МИРНИЁЗОВА,

Тошкент Иригация муҳандислари институти катта ўқитувчиси

Бағрикенглик

Донолар бисотиқдан

Дўст қидирмаган киши ўзига душман.

Ўзбек халқ мақоли

Дўстларинг борлиги — мартабанг улуғлиги.

Ўзбек халқ мақоли

Дўст топай десанг, қасоскор бўлма.

ҚОБУС

Хар бир инсоннинг қадр-қиммати ўз ишини қойил қилиб бажаришида.

Абду Райҳон БЕРУНИЙ

Эҳсон қилган кишининг миннати унинг эҳсонини йўққа чиқаради.

Абду Райҳон БЕРУНИЙ

Ёлғиз одам фақат соядан иборатдир, кимники ҳеч ким севмаса, у ҳамма жойда ва ҳамма даврда якка-ёлғиздир.

Ж.САНД

Кимки дунёда ўз дўстлари борлигини билмас экан, дунё ҳам уни билиши шарт эмас.

ГЕТЕ

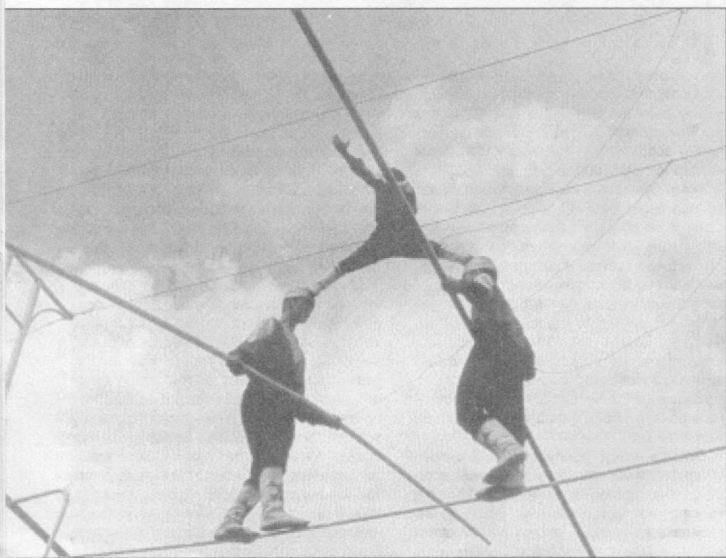
Фақат чин дўст дўстингиз заиф томонларига чидайди.

ШЕКСПИР

Тез дўстлашма, дўст бўлдингми, бир умр дўстлигингча қолишга интил, нега деганда биронта дўсти бўлмаслик ҳам, дўстини ҳадеб алмаштиривериш ҳам бирдай уятдир.

СУҚРОТ

Халқ ижодиёти байрами

Суратларда: кўрик-фестивалдан лавҳалар.

Суратлар муаллифи Қосимжон ҲАСАНОВ

Андижон вилоятининг соҳоватли ва гуллар маскани бўлмиш Хонобод шаҳрида халқ ижодиётининг ноёб, қадимий соҳаларидан бўлган миллий дорбозлар гуруҳлари, аънавий цирк санъати жамоалари ва хаваскор кўғирчоқ театрларининг республика кўрик-фестивали бўлиб ўтди. Мазкур кўрик-фестиваль Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар республика илмий-услубият маркази, «Ўзбекцирк» Давлат бирлашмаси, Маданият ҳодимлари касба уюшмаларининг республика марказий кўмитаси, Андижон вилоят ҳокимлиги Маданият ишлари бошқармаси ҳамда Хонобод шаҳар ҳокимлиги ҳамкорлигида ўтказилиб, унда Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон Республикаси вилоятларидан 380 ижодий жамоа уч кун давомида ўзаро беллашдилар.

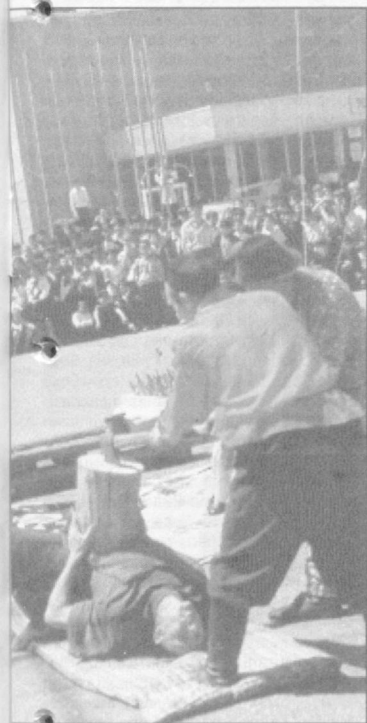
Мустақиллик шарофати билан миллий қадриятларимизга, халқона маросимларимизга, айниқса, халқ санъатига эътибор янада кучайди. Президентимиз «Наврўз — 2000» умумхалқ байрамини нишонлаш арафасида журналистлар билан бўлган учрашувда қадимий халқ санъати ва хаваскорлик санъатига эътиборни янада кучайтириш заруригини айтган эдилар.

Ўзбекистонда ва Қорақалпоғистон Республикасида қирққа яқин миллий дорбозлар гуруҳлари, 15 дан зиёд аънавий цирк санъати жамоалари ҳамда 100 га яқин хаваскор кўғирчоқ театрлари фаолият кўрсатмоқда.

1997 йил Фарғона вилоятининг Қўқон шаҳрида, Муқимий номли маданият ва истироҳат боғида ўтказилган биринчи аънавий республика кўрик-фестивалида мамлакатимизда янги-янги хаваскорлик бадий жамоалари борлиги аниқланган эди. Мазкур бадий жамоалар ҳозирги кунда халқимизга маданий хизмат кўрсатиб, айниқса, ёшларга миллий мафқуразимизни тарғибот қилиш ишларида катта хиссаларини қўшиб келмоқдалар.

Бу галги нуфузли халқ ижоди фестивалининг Хонобод шаҳрида ўтказилиши бежиз эмас, чунки Фарғона водийси халқ ижодиётининг миллий, қадимий ва навқирон намуналаридан бири бўлмиш — дорбозлик санъатининг ўзига хос мактабига эга. Хусусан, Андижондан ўзбек дорбозлик санъатининг дарғалари Усмон ва Кимсан дорбозлар, ўзбек цирк санъатининг отахони, миллий дорбозлик санъатини бутун дунёга танитган Эгамберди Тошқенов шунингдек, камол топганлар. Ҳозирда ҳам ушбу санъатнинг авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтишида, аънава урф-одатларимизни ёшларга ўргатиб, ноёб санъатимизни янада ривожлантираётган дорбозлик жамоаларининг деярли кўплари мана шу дийёрдан етишиб чиққанлиги барчага аён.

Хонобод шаҳрининг Арк майдонида кўрик-фестивалнинг тантанали очилиш маросими бўлиб, унда Андижон вилоят ҳокимининг муовини Қудратилло Ўбайдуллаев, Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар республика илмий-услубият мар-

кази раҳбари Миркомол Назармухамедов, Хонобод шаҳар ҳокими Махсум Мусавевлар сўзга чиқиб, кўрик-фестиваль иштирокчиларини кизгин табриклар билан ҳамда уларга ижодий беллашувларда муваффақиятлар тиладилар.

Шундан кейин кўрик-фестиваль дастурига биноан иштирокчиларнинг ўзаро ижодий беллашувлари бошланди. Фестиваль давомида Хонобод шаҳар меҳнат жамоалари, ўқув юртлари, ташкилотлари, маҳаллаларда ҳамда маданият ва истироҳат боғининг ёзги очиқ сахналарида ижодий учрашувлар бўлиб ўтди. Икки кун давомида Хонобод шаҳар «Ноҳира» кинотеатрида ўтказилган ижодий беллашувларда намойиш этилган кўғирчоқ спектакллари ҳамда концерт дастурларини бир ярим мингдан зиёд ўсмир ёшлар, мактаб ўқувчилари ва боғча болалари зўр қизиқиш билан томоша қилдилар. Очик майдонларга ўрнатилган ўндан ортик катта дор ва симдорларда ўз дастурларини намойиш этган ўн бешдан ортик дорбозлик гуруҳларининг чиқишларини эртдан кечгача томоша қилган минглаб хонободликлар кўпийиллар давомида эслаб юрадиган бўдилар.

Хонобод шаҳар ҳокимлиги, корхона ва ташкилотларнинг мутасаддилари фестивал иштирокчиларини яхши кутиб олиб, уларга етарли шароитларни яратиб бердилар.

Кўрик-фестиваль ғолибларининг якунловчи томошалари якунида қуйидаги бадий жамоаларга ўринлар берилганлиги эълон қилинди. Миллий дорбозлик гуруҳлари бўйича: Олий ўрин — Фарғона вилояти, Қўқон шаҳар маданият ишлари бўлимига қарашли Аҳаджон Муродов раҳбарлигидаги «Қўқон минора» халқ дорбозлик жамоасига; I ўрин — Наманган вилояти халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-услубият маркази ҳузуридаги Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Жўраҳўжа Норхўжаев раҳбарлигидаги миллий дорбозлар гуруҳига; II ўринлар — Фарғона вилояти, Фарғона туман маданият ишлари бўлимига қарашли Аҳаджон Набиев раҳбарлигидаги миллий дорбозлар жамоасига; Хоразм вилояти, Хива туман маданият бўлими ҳузуридаги Катамбой Жабборов раҳбарлигидаги оилавий дорбозлар гуруҳига; III — ўрин Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳар маданият бўлимига қарашли Анваржон Мўйдинов раҳбарлигидаги «Гулистон дорбозлари» халқ жамоасига; Андижон вилояти, Марҳамат туман маданият ишлари бўлимига қарашли Юнусали Ғозиев раҳбарлигидаги «Андижон самоси» миллий халқ дорбозлик гуруҳига; Тошкент вилояти, Юқори Чирчиқ туманидаги Тўлқинжон Болтабоев раҳбарлигидаги миллий халқ дорбозлик жамоасига; Сурхондарё вилояти, Шўрчи туман марказлашган маданият уйи қошида ташкил этилган Хайдаржон Рустамов раҳбарлигидаги дорбозлар гуруҳига берилди.

«Энг мураккаб трюк ўйинлари» учун махсус соврин — Самарқанд вилояти, Челек тумани маданият ишлари бўлимига қарашли Абдумурод Эргашев раҳбарлигидаги миллий халқ дорбозлик жамоасига; «Томошабинларни мафтун этган масҳарабоз» соврини — Наманган вилояти, Норин туман маданият ишлари бўлимига қарашли Комилжон Жўраев раҳбарлигидаги халқ дорбозлик гуруҳи аъзоси Шўхрат Жўраева берилди. Қашқадарё вилояти, Шахрисабз шаҳар маданият ишлари бўлимига қарашли Сайдулло Мамадалиев раҳбарлигидаги ва Андижон вилояти, Бўз туман маданият ишлари бўлими Собиржон Назиров раҳбарлигидаги дорбозлик жамоаларига «Фахрий ёрликлар» берилди.

Аънавий цирк санъати жамоалари бўйича: Олий ўрин — Фарғона вилояти, Дангара туман маданият ишлари бўлимига қарашли Шавкат Низоомов раҳбарлигидаги «Шарк» халқ аънавий цирк гуруҳига; I ўрин — Фарғона вилояти, Фарғона туман маданият ишлари бўлимига қарашли Турсунали Мамажонов раҳбарлигидаги аънавий цирк халқ жамоасига; II ўрин — Хоразм вилояти, Янгибозор туман маданият уйи қошидаги аънавий цирк санъати гуруҳига; Тошкент вилояти, Янги-йўл шаҳар маданият ишлари бўлимига қарашли Дарвишхон Раҳмонов раҳбарлигидаги «Қалдирғоч» намунали болалар цирк жамоасига; III ўрин — Андижон вилояти, Бўз туман маданият уйига қарашли Авазбек Қосимов раҳбарлигидаги аъна-

вий цирк гуруҳига; Фарғона вилояти, Фарғона туман маданият уйи ҳузуридаги Бахтиёр Мамажонов раҳбарлигидаги «Полвон» аънавий цирк жамоасига; Жиззах вилояти, Зарбдор туман маданият уйи қошидаги Хайдаржон Пулатов раҳбарлигидаги «Саҳнада сеҳргарлар» цирк гуруҳига, шунингдек Навоий вилояти, Нурота туманидан Бозор Жумаев, Қорақалпоғистон Республикаси, Амударё туманидан Тўрабой Ёшқонов, Андижон вилояти, Хонобод шаҳридан Анваржон Алимов, Наманган вилояти, Косонсой туманидан Исмолжон Қайомов раҳбарлигидаги аънавий цирк гуруҳлари фахрий ёрликлар ҳамда махсус совринлар билан тақдирландилар.

Хаваскор кўғирчоқ театрлари бўйича Олий ўрин — Хоразм вилояти, Хонқа туман маданият уйига қарашли «Жайхун» халқ кўғирчоқ театри жамоасига. (Бадий раҳбари Матқўрбон Қуръзов); I ўрин — Наманган шаҳар маданият саройига қарашли «Олтин қалитча» халқ хаваскорлик кўғирчоқ театрига; II ўрин — Жиззах вилояти, Жиззах туман маданият уйининг Саида Қўлдошева раҳбарлигидаги хаваскорлик кўғирчоқ театрига; Самарқанд вилояти, Каттақўрғон шаҳар маданият уйи қошидаги Одиложон Бозоров раҳбарлигидаги халқ кўғирчоқ театри жамоасига; III ўрин — Андижон вилояти, Аска туман маданият уйига қарашли Муҳаммаджон Шоназаров раҳбарлигидаги хаваскорлик кўғирчоқ театрига; Андижон вилояти, Улғунор туман маданият уйи «Ўзал» хаваскорлик кўғирчоқ театрига; Сурхондарё вилояти, Олтинсой туман маданият уйи қошидаги М.Тогаева раҳбарлигидаги кўғирчоқ театрига берилди.

Кўрик-фестивалда ўзларининг юқори бадий савиядаги ижро маҳоратлари ва фаол иштироклари учун Фарғона вилояти, Ўзбекистон туман маданият уйи, Қашқадарё вилояти, Муборак шаҳар маданият уйи, Бухоро вилояти, Ғиждувон туман маданият уйининг халқ хаваскорлик кўғирчоқ театрлари бадий жамоалари фахрий ёрликлар ҳамда эсдалик совғалари билан тақдирландилар.

Маъзур республика кўрик-фестивали «2000 йил-Соғлом авлод йили»га бағишланб, қўзғалган мақсадга эришилди. Фестивалда ўзбек миллий дорбозлик, аънавий цирк санъати усталарининг ижро маҳоратлари қай даражада ривожланганлиги, халқ орасидан етишиб чиқаётган янги истеъодлар кашф қилинди. Айниқса, хаваскор кўғирчоқ театрлари жамоалари ўзбек халқ эртаклари асосида ҳамда замонавий мавзуларда болаларга бағишланган сахна асарларини юксак маҳорат билан ижро этганлиги нуфузли ҳақамлар ҳайъати аъзолари ва томошабинларни бениҳоя хурсанд қилди.

**Муҳаммаджон ҚОЗОҚБОВ,
Хонзода КЕЛДИЁРОВА,**

Халқ ижодиёти
ва маданий-маърифий ишлар
республика илмий-услубият
марказининг етакчи мутахассислари

Мехр-оқибат йўқ жойда инсоний муносабатлар жаҳолат ботқоғига ботди. «Одамнинг куни одам билан», «Мехр колур, муҳаббат колур», «Вафо қилсанг вафо кўрасан» каби мақоллар меҳр-оқибатнинг қанчалар буюклигини ўзида мужассам этган.

Мехр-оқибат нима? Мехр-оқибат бир кишининг иккинчи бир инсонга ҳалимлигими? Ёки одамнинг ҳаммага яхшилик қилиш эҳтиёжими? Ёинки бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом беришми? Мехр-оқибат маъноси ниҳоятда кенг, ниҳоятда теран, ниҳоятда таъсирчан. Қалбнингизга ҳар куни оқиб кираётган яхшилик, эзгулик, қалбингиздан одамлар сари таралаётган нури тиллақларингиз, ҳосил кўмагингиз, ҳамма-ҳаммаси меҳр-оқибатнинг шарофатидир.

Мехр-оқибат ҳақида пайгамбаримиз Саллолоху алайҳи вассаломнинг муборак Ҳадиси шарифларида шундай дейилган: «Кимки бировга раҳму шафқат қилмаса, унга ҳам ҳеч ким раҳму шафқат қилмайди», «Мехр-оқибатли бўлинглар, Тангри меҳр-оқибатли бандаларини хуш кўради», «Бадбахт одамда меҳру оқибат бўлмайди».

Буюк Алишер Навоийнинг қуйидаги сатрлари ҳам гоятда ибратлидир:

*Навосиз элнинг навобахши бўл,
Навоий ёмон эса сен яхши бўл.*

Мехр-оқибат ҳақида халқимиз орасида талайгина ривоятлар бор: Хўсайн Бойқаро ва Алишер Навоий ҳазратлари кўчадан ўтиб кетишар экан. Ногоҳон улўғ шоир тупроқ ўйнаб ўтирган болакайга яқинлашганда отнинг жиловини тортибди. Отдан тушиб болага салом бериб омонлашибди. Сўнг отга миниб йўлда давом этибди. «Бу нима қилганингиз? — деб уни койибди Хўсайн Бойқаро. — Сиз улўғ амир бўлсангиз, бир болага шунча эътибор, иззат лозимми?» «Онаҳазрат гоят ҳақ сўзладилар, — дебди Навоий. — Лекин бу бола устоз ҳазрат Жомийнинг набиралари бўлади». Хўсайн Бойқаро шоирнинг устозига бўлган меҳр-оқибатидан ўзларига ёш олган экан.

Мехр қозонишнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун садоқат, вафо каби инсоний хислатлар кишида мўжассам бўлмоғи лозим. Донишманд Борбад бир дўстимнинг меҳрини қозонишга бир умрим етмади, деган экан. Мехр қозониш инсонга қанот беради. Мехр ҳаёт лаззатидир. Мехр оиланинг қувват ва жонидир. Мехр аҳилликнинг меваси. Мехр садоқат ва оқибат сарчашмасидир.

Бир оилани биламан. Оила бошлиғи узок йиллар трамвай хайдовчи бўлиб

«Биз соғлом авлод деганда нимани тасаввур қиламиз? Соғлом авлод гоёиси орқали биз олдимизга қандай мақсадларни қўямиз?»

Соғлом авлод деганда, шахсан мен, энг аввало, соғлом насли, нафақат жисмонан бақувват, шу билан бирга, руҳи, фикри соғлом, иймон-эътиқоди бутун, билимли, маънавияти юксак, мард ва жасур, ватанпарвар авлодни тушунаман».

**Ислом
КАРИМОВ**

ишлаган. Оила бекаси эса оддий ҳамшира эди. Эру хотин олтмиш йиллик турмушлари мобайнида бир-бирларига шунчалар меҳр-муҳаббатли бўлишгандики, оиланинг тўққиз фарзанди ҳам бир-бирига, энг муҳими, ота-онасига меҳрибон бўлиб камол топди. Бугун ўша ота-оналарнинг фарзандлари маҳаллада ардоқли, эътиборли. Яқинда шу оиланинг кенжаси тўй қилди. Мўъжазгина тўйча ўз-ўзидан меҳр-оқибат тантанасига айланиб кетди. «Мехр алангаси гираз, қулфат тошларини эритиб ташлайди», деб бежиз айтамаглар.

Бунинг акси бўлган хонадонни ҳам биламиз. Бу уйда ота-она фарзандини тузук тарбияламаганига ғувоҳимиз. Оқибатда болалар шунчалар бемехр бўлиб улғайдиларки, улар билан бир лаҳзагина суҳбат қиришдан ёшу қари ўзларини олиб қочадилар.

Энг ажойиб орзулар, истак-армонлар намоен бўлган халқ эртақларини бир эсланг. Уларнинг орасида «Олтин тарвуз» эртаги бор. Унда айтилишича, камбағал деҳқон оёғи синган лайлакни ўз кулбасида парвариш қилиб, соғайтириб учириб юборади. Лайлак ўз меҳрини дарми тутмаган, қашшоқ бўлса ҳам, лекин қалби маънан бой деҳқонга оқибат кўрсатади. Баҳорда унинг ерига бир дона тарвуз уруғини ташлаб кетади. Қузда маълум бўладикки, тарвуз сеҳрли экан. Уни сўйсалар ичидан беҳисоб тиллалар чиқади. Ичи ҳасадда қуйган қўшни бой пайт пойлаб лайлакнинг оёғини таёқ билан уриб синдиради. Кейин парваришлаб соғайтиради. Лайлак унга ҳам тарвуз уруғи ташлаб кетади. Бой қилмишига яраша жазо олади. Тарвузнинг ичидан олтин эмас, арилар қичиб ўласи қилиб қақади.

Мехр-оқибат ҳақида қуйланган қўшиқлар, яратилган фольклор, ёзма асарлар ниҳоятда кўп: «Совуқ уйни меҳр иситади», «Яхши одам қалбларга меҳр улашувчидир», «Мехр бор жойда кулба — қошона, меҳрсизликдан қошона вайронадир» деган нақлларнинг мағзини қаққан киши юрагида албатта ёруғ туйгулар уйғонади.

Дарё сувлари тоғ ирмоқларидан бошланганидек, меҳр ҳам дастлаб оиладан бошланади. Зеро, оила ҳар бир хислат ва фазилатнинг қуртак очадиган масканидир. Бу масканда униб-ўсган ниҳоллар меҳр-муҳаббатни худди шу ерда юрагига тугадилар. Лекин оиладан оиланинг фарқи бор. Ўз фарзанди келажагига бефарқ қараган, меҳр-муҳаббатли тарбия заруриятини чуқур тушуниб етмаган ота-она ўз меҳнатларига яраша оқибатсизлик, бевафоллик сингари ҳосил кўтардилар.

Бир чолнинг ақлаоқ ёлғиз ўғли бош экан. Улар топганини ўртага қўйиб,

**Мехру
оқибат —
хаёт
офтобиди**

бир товоқдан таом ейтишар экан. Вақт-соати етиб ўғил гўзал қизга уйланибди. Келин билан бирга уйга файз-тароват кириб келибди. Лекин келинга чолнинг овқат ейтиши, чой ичиши, хуллас, ўзини ўзи уддалай олмаслиги ёқмабди. Охири бозордан ёғоч коса, ёғоч товоқ, ёғоч қошиқ, ёғоч қароват олиб келиб, алоҳида жойга ётқизиб қўйибдилар. Чол бундан нихоятда ранжибди, аммо начора! Кундан кун, ойдан ой ўтиб, ўғил фарзандли бўлибди. Ёш ота-она бола билан бўлиб кетиб, чолга қарамай ҳам қўйибдилар. Ўғил беш ёшга етганда чолнинг олдига борадиган бўлибди. Бир куни чолнинг ўғли уйга келса беш ёшли боласи пичоқ билан қатта гўлани ўйиб ўтирганмиш. «Нима қилаясан, ўғлим» деб сўрабди ундан. Коса ясаяман, дебди болакай. Ёғоч косани нима қиласан, ҳайрон бўлиб сўрабди онаси. Қариганларингда сизларга овқат бераман, дебди илжайиб бола. Шунда ўғли ўзининг қанчалар янглишганини сезиб, пешонасига бир урибди. Ва тасини уйининг тўрига олиб келиб, асл идиш-товоқларда энг анвойи таомлар билан парвариш қила бошлабди...

Мустақиллик бизга азалий меҳр-оқибатларимиз сарчасларининг кўзини очиб бермоқда. Маҳаллада, эл-юртда иззатли одамнинг тобутини елкага олиб, у билан видолашишга ҳаммамиз шошиляпмиз. Лекин афсусланадиган жиҳати ҳам бор. Меҳр-оқибат кўрсатишимиз ҳақат маъракаларда ҳамдард бўлиш билан чегараланиб қолмаептимизми? Уни тиригида йўқлаш, ҳол-аҳвол сўраш, зарур бўлса қўмақ беришни унутиб қўймаётибмизми?

Турмушда турли хил тоифа одамлар бўлиб, бир хил яшамайди. Тўғри, иш-билармон, тадбиркорлар, ўзига тўқ кишилар ҳар байрамда оқибатларини намойён этиб, меҳрибонлик уйларига ёрдам қўлини чўзадилар. Лекин йилда икки-уч бор меҳр кўрсатган билан аҳвол яхши бўлиб қолмайди-ку! Қилинган меҳру муруватини ошқора кўз-кўз қилиш шартми? Ҳомийнинг номини ўн беш-йигирма марта тилга олиб, алоҳида кўрсатиб, улуғлаш жоизми? «Чапқў-

линг берганини ўнг қўлинг билмасин» дейдилар-ку.

Ҳадисларда шундай бир сўз бор: «Икки ёнингдаги, рўпарангдаги қўшнларининг ҳаққини адо этиб рози қилинлар». Ҳозир мана шу муқаддас удумимиз ҳам ўзлигини намойён этолмаяпти. Аста-аста ғилоф бандасига айланиб қолмаепмизми? Баъзилар «Ҳозир аввалги замон эмас» дейишади. Йўқ, замон ўша, кунлар ҳисоби ҳам ўша. Ўша қуёш нурларини сочяпти. Замон эмас, одамлар, яъни ўзимиз, ўзимизнинг феъл-атворимиз ўзгарган, ҳамма нарсани инсоф тарозисига тортишни унутиб қўймаепмизми?

Хар бир миллатнинг ўзлиги мавжуд.

майдилар. Чунки «Ёмон сўзнинг шамол-ли меҳр меваларини тўқати» дейдилар.

Азалий «Наврўз», «Меҳржон» байрамларида, Рамазон ва Қурбон ҳайитларида халқимиз ўзининг меҳр-муруватини кўрсатиб келган. Шундай кунлари қари-қартанлар зиёрат қилинган, ночор оилаларга мурувват кўрсатилган, етимларнинг боши силанган. Тарихнинг гувоҳлик беришича, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор Валий ҳазратлари уч ой қиш давомида қўш-қўш қозонлар қуриб, ахли Тошкентга емак тарқатган эканлар. Ул зотнинг элга, одамларга меҳру муҳаббати, мурувати тўфайли барча соғ-саломат баҳорга етиб олган экан. Биз ана шундай улуг,

барқамол халқнинг авлодларимиз. Бунга ҳеч қачон унутмаслигимиз керак.

Яхши аъналар мустақил Ўзбекистонимизда ҳам давом эттириляпти. Байрам кунлари тўкин дастурхонлар ёзилиб, меҳрибонлик уйларида, қариялар масканларида уларнинг кўнглини қутариш одатий ҳолга айланимда. Хусусан, қаровчисиз қолган қариларга кўрсатилаётган ғамхўрликдан уларнинг бошлари осмонда. Маҳаллаларда олиб борилаётган тадбирларни санаб адо қилиш мушкул. Буларнинг ҳаммаси ёш авлоднинг кўзи олдида

бўляпти. Улар ҳам юрагида муҳаббат билан улғайсинлар, эзгу ишларимизнинг давомчиси бўлсалар нур устига аъло нур бўлади.

Меҳр-оқибат илдизлари асло қуримайди. Мабодо қуригудек бўлса қардошлиқ ришталари ҳам узилади. Барча инсонлар бир-бирига қондош ва жондош, гарчи тилимиз, миллатимиз бошқа бўлса ҳам дилимизда битта ният барқ уриб туради: меҳр-муруватнинг, меҳру оқибатнинг умри боқийдир.

Меҳр-мурувват ҳақидаги фикрларимизга муҳтарам Матлаббека Улугбек кизининг бир сўзи билан нуқта қўймоқчимиз: «Меҳр — ҳаёт лаззати, оқибат — ҳаёт офтоби».

И.СОИФЗАРОВ,
фалсафа фанлари доктори,
профессор

Бусиз ҳеч қачон миллат миллат бўлолмайди. Ўзбек деган халқнинг танглайи иймон-этиқод, садоқат, меҳр-оқибат билан кўтарилган. Шунинг учун ҳам Президентимизнинг: «Савоб ишни ҳар куни қилиш керак, савоб ишни ҳар ким қилиши керак», деган сўзлари ҳар биримизнинг шиоримизга, яшаш тартибимизга айланиши лозим.

Ҳаёт мазмуни, айтиш мумкинки, одамлар қорига ярашда, бир-бирига зарур бўлишда, ҳаётда ўзининг яхши номини қолдиришда. Меҳр-мурувват, садоқат ва оқибат ана шундай хислатларнинг доясидир.

Мустақил юртимизда ёш авлод тарбиясига қатта эътибор бериб келиняпти.

Президентимиз 2000 йилни «Соғлом авлод йили» деб эълон қилдилар.

Бемехрлик бахтсизликдир. Меҳрсиз одамлар ҳеч қачон меҳр-оқибат қў-

Мустақиллик ва маданият

Ўзбекистоннинг мустақил ривожланиш йўли оламшумул воқеалар, серқирра ўзгаришлар ва катта ютуқларга бой бўлмоқда. Улкан сиёсий, маданий, маърифий ислохотлар амалга оширилмоқда, миллий урф-одатларимиз, тарихимиз, бой маданий меросимиз кун сайин ривожланиб бормоқда.

Аммо бугунги кунда республиканинг ҳар бир шаҳар, туман ва ҳар бир қишлоғида маънавий-сиёсий, ахлоқий маданият етарлими? Аҳолини маданиятга қизиқтириш қай аҳволда? Бу саволлар ҳозир ҳар биримизни жиддий ўйлантириб қўяётгани сир эмас. Афсуски, жойлардаги ёшларнинг кўпчилиги маданиятдан ўзқолашиб, фақат моддий бойликка ружу қилмоқда.

Бунинг асосий сабаблари нимада? Кенг халқ оммаси орасида маънавий ва маърифий ишларни олиб боришга, аҳолининг маданий савиясини оширишга ким масъул? Ҳокимиятми, жамоа ҳўжалиги, қишлоқ раҳбарларими?

Халқ маданиятини ривожлантириш учун бевосита жавобгар ташкилотлар — вилоят ва шаҳар ҳокимиятининг маданий ишлар бошқармаси, маданий-маърифий муассасалардир. Маълумки, маданият муассасаларига клублар, маданият уйлари, кутубхоналар, истироҳат боғлари, маданият саройлари қиради. Худди ана шу муассасалар фаолиятидаги айрим камчиликлар ёшлар онгида маданий бўшлиқ пайдо бўлишига олиб келаяпти.

Бу камчиликлар мавжудлигига сабаб нима ва уларни йўқотишининг қандай йўллари бор, деган савол туғилиши табиий. Бизнинг фикримизча, бугунги кунга келиб, маданий-маърифий муассасалар фаолиятининг янги тамойилларини ишлаб чиқиш зарур бўлиб қолди. Ўртимиз ўзининг мустақил йўлдан ривожланиб бораётган экан, бу ривожланишнинг асосий мезони бўлган халқ маънавиятини ривожлантириш каби муҳим вазифани амалга оширувчи маданий-маърифий фаолият ҳам ўзининг мустақил, аниқ тамойилларига, бу тамойилларга асосланган

аниқ вазифаларига эга бўлиши лозим.

Хозирги кунда олимлар ва мутахассисларимизни бу соҳага жалб этиш вақти келди. Мустақиллик шариоитида маданий-маърифий муассасаларнинг асосий тамойилларини аниқлаб олишимиз керак бўлиб қолди.

Аввал, тамойил, яъни принцип деганимизда нима назарда тутилади, у нима учун хизмат қилади, деган масалага тўхталиб ўтсак. Ўзбек тилининг изохли лугатида принцип сўзининг икки маъноси берилган:

1. Назария, таълим, фан ва шу кабиларнинг асосий қонун-қоида, фаолият учун асос қилиб олинadиган қонун-қоида.

2. Киши қаттиқ ушлаб олган, оғишмал амал қилadиган қоида, нуқтаи назар, қараш, маслак.

Принцип сўзи ўзбек тилига рус тилидан кириб келганлигини ҳисобга олган ҳолда, рус тилининг изохли лугатида ҳам фойдаланамиз. С.И.Ожегов лугатида принцип сўзига учта маъно берилган:

1. Маълум бир илм, теория (назария)нинг асосий, бошланғич йўналиши.

2. Нарсаларга қандайдир нуқтаи назардан қараш, шу нарсага амин бўлиш.

3. Бирон нарса яратилишининг энг керакли, муҳим жойи ёки асосий муҳим томони.

Француз тилининг Роберт изохли лугатида эса бу сўзнинг янада кенг-роқ маънолари берилган. Принцип лотинча «принципиум» сўзидан олинган бўлиб, «бош, бошланиш, манба, келиб чиқиш» маъноларини англатади ва қуйидаги мазмунларни акс эттиради:

1. Бирламчи ва дастлабки оддий фаолият, шу фаолият дастури.

2. Дидактик маънода: табиий нарсалар ҳаракати, ҳаракатдаги қуч, асос, оқибат, натижа.

Демак, принцип — бу амал қилиниш лозим бўлган низом йўналиш экан. Бинобарин, мустақил Ўзбекистон шариоитида ҳам кўпгина соҳаларнинг ривожланишида принциплар муҳим ўрин тутмоқда. Ижтимоий ҳа-

ётда икки асосий йўналиш мавжуд бўлиб, уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Буларнинг биринчиси иқтисодий йўналиш бўлса, иккинчиси маънавий йўналишдир. Улар ўзаро узвий боғлиқ ҳолда жамият ривожининг асосини ташкил қилади. Ана шу устунлардан бири ҳисобланмиш маънавиятни ҳаракатга келтирувчи қуч бу — маданий-маънавий муассасалар фаолиятидир. Табиийки, маданият муассасаларининг фаолияти жамият томонидан ишлаб чиқилган аниқ принципларга асосланиши шарт.

Принцип амал қилиниши лозим бўлган асосий қонун-қоида сифатида, фаолиятнинг асоси, назариянинг бошланғич йўналиши ва ҳаракат манбаи сифатида ижтимоий ҳаётнинг энг муҳим томони экан, мустақилликнинг бугунги кунда маданий-маърифий муассасалар қандай принциплар асосида иш олиб боришлари лозим? Бу мураккаб ва муҳим, шу билан бирга жуда нозик масалалардан биридир. Шунинг учун ҳам кенг жамоатчилигимиз, зиёлилар ва соҳа мутахассислари бунга жиддий ёндошишлари керак.

Бизнинг фикримизча, маданий-маърифий муассасалар халқчиллик, ватанпарварлик, демократиклик, ҳаётийлик, миллийлик, ҳаққонийлик, маърифатпарварлик, илмийлик ва ғоявийлик каби умуминсоний принципларга амал қилган ҳолда ишлаши зарур. Бундан ташқари маданият муассасалари иш юритишнинг ўзига хос (специфик) принципларига ҳам асосланишлари керак. Булар ташкилотчилик, анъанавийлик, ихтирочилик, ташаббускорлик, яратувчанлик, оммавийлик принциплари ёки аҳолининг ҳар бир табақасига дифференциал ёндошиш, дам олиш жараёнини гўзаллаштириш каби принциплардир. Бу принципларни қўлаб санаб ўтиш мумкин. Лекин аввал уларни бир системага солиб олиш мақсади мувофиқ бўлади.

Маданий-маърифий фаолиятнинг асосий принциплари сифатида: ҳаётийлик ва ҳаққонийлик, халқчиллик ва миллийлик, оммавийлик ва ихтироийлик, илмийлик ва ихдоркорлик қа-

Муслиқ ва маънавий маънавияти

би принциплари кўрсатишимиз мумкин. Чунки бу принциплар кишилик тарихида одамлар онига сингиб кетган, ҳаёт таҳрибларида кўп синналган, асрлар давомида тўлдирилиб, бойиб борган принциплардир. Шунинг учун ҳам бу тақдирлар асосида уюштирилган тадбир кишилар томонидан жуда тез қабул қилиб олинди.

Мисол тариқасида ҳаётийлик ва ҳаққонийлик принциплари олайлик. Ҳаётий сўзи «ҳаётга, яшашга, тирикчиликка оид», «ҳаёт учун, жамият учун энг зарур, энг муҳим» каби маъноларни англатади.

Халқимизда кенг тарқалган «Мучал тўйи», «Наврўз», «Ҳосил байрами», «Ақиқа ва хатна тўйлари» каби байрамлар айнан ҳаётий тадбир бўлиб, унда одамлар ихтиёрий равишда қатнашадилар. Ҳаётий бу тадбирларда ҳаққонийлик ўз аксини топган, чунки улар ясамалик, кўр-кўроналик ва мажбурийлик каби хусусиятлардан холи. Шунинг учун ҳам ҳаётийлик ва ҳаққонийлик бир-бири билан узвий боғланиб, бир-бирини тўлдирди, бойитади. Агар бу тадбирлар орқича дабдаба, кибру ҳаво, мақтанчоқлик билан ўтказилса, халқ ўз фикрини айтади.

Шунингдек, агар жойларда ўтказилаётган тадбирни илмийлик ва ижодкорликка таянган ҳолда халқчилик ва миллийлик билан суғора оламасак, уларда кенг халқ оммаси ихтиёрий равишда қатнашмасе бу тадбирлар самара бермайди.

Маданий-маърифий муассасалар ўз фаолиятида юқорида тилга олинган муҳим принципларга чуқурроқ ёндошса, маданий ҳаётимиз янада сермазмун бўлади, ёшларимиз онгидида маданий бўшлиқ йўқлиб боради деган умиддамиз.

**Нодир
АЛИҚУЛОВ**

Таҳририятдан: Халқ маросимлари ўтказишда демократик иш услубини кенгайтириш, аҳолининг ўз-ўзини бошқариш кенгашилари фаол ишлаши ҳақида журналистларимиз бошқача фикрларини мумкин. Агар шундай бўлса, бошқаларнинг ҳам фикр-мулоҳазаларини қутамиз.

Ўзбек халқи жаҳон тарихий тараққиётга ўзининг қадимий илм-фани, адабиёти, санъати ва маданияти билан улкан ҳисса қўшган буюк миллатдир.

Мамлакатимиз Президентини И.А.Каримовнинг асарларида, нутқларида мустақиллигини тарихий аҳамияти атрофича очиб берилган.

«Биз учун мустақиллик энг аввало, ўз тақдиримизни қўлимизга олиш, ўзалигимизни англаш, миллий қадриятларни, урф-одатларимизни тиклаш, ҳаммамиз учун мўътабар шу заминда ҳар бир хонадонда тиңчилик, осейишталик, барқарорлиқни сақлашдир».

Маданият ва маърифат билан бевосита боғлиқ бўлган муаммоларни ҳал этмасдан, мустақиллик ҳақидаги гоғлар ва тушунарлик халқнинг онгига чуқур сингиб, эътиқодида айлиниб кетишига эришмасдан туриб, мустақиллиқни мустаҳкамлаб ва барқарор этиб бўлмайди.

Миллий тикланиш жуда кенг, чуқур, мураккаб тарихий жараён бўлиб, у миллиятини ҳаётининг ҳамма соҳаларини — иқтисодиётини, сиёсатини, маънавиятини, илм-фан, тил, тарих, урф-одатлар, ҳунармандчилик, меъморчиликни ҳам, инсон камолоти билан бевосита дахлдор барча масалаларни ҳам қамраб олади.

Миллий маънавиятда муслиқ ҳам муҳим ўрин тутди. Миллий муслиқ санъатининг энг қадимий ва, шубҳасиз бирга, халқ оммасига кенг тарқалган, унинг турмушига чуқур сингиб кетган соҳалардан биридир. Муслиқ ҳам реал воқелиқни акс эттиради. Муслиқнинг миллий маънавиятимизга таъсир кучи шу қадар қаттиқ, унинг ёрдамида беморларни даволалш мумкинлигини фан аллақачон исбот қилган.

Абу Али ибн Сино муслиқнинг таъсир кучига қатта аҳамият бериб, айрим руҳий касалликларни муслиқ куйлари воситаси билан даволалш мумкин деган фикрни илгари сурган эди.

Буюк файласуф Абу Наср Форобий «Қатта муслиқ» китобида, муслиқ назарияси, оҳангларининг турлари, келиб чиқиш сабаблари, кишиларга маънавий, руҳий таъсири ҳақидаги қимматли фикрларини айтган. Форобий муслиқ илмида фақат назариётчи бўлиб қолмай, амалиётчи ҳам бўлган. Унинг ўзи таниқли муслиқчи, аҳойиб созанда ва бастакор, янги муслиқ асбоби ихтироқисни сифатида ҳам шухрат қозонган. Форобий аҳойиб сеҳрли кучи, мўъжизакор таъсири ҳақида фикр юритиб, Форобий «Илмларнинг келиб чиқиши тўғрисида» асарида шундай дейди: «Бу илм шу маънода фойдали, у ўз мубозанатини йўқотган одамни тартибга келтириди, мукамалликка етмаган халқни мукамал қилади ва мубозанатини сақлаб туради».

Хусусан миллий маданиятда муслиқ юксак тўйгулар, завқ-шавқли гоғлар оламини очиб беради. Одамларни маънавий жиҳат-

дан бой, соф баркамол қилади.

Бола халқи қўлга қалам ушлашни, ўқиб-ёзишни билмаган вақтдаёқ муслиқни ҳис қила олади. Қўлчишу ш дастлабки таассуротлар муслиқга бўлган муносабатларнинг шаклланишига таъсир қилади. Шунинг учун умумий таълим мактабларини ислот қилишнинг асосий йўналишларида муслиқ таълимига ҳам эътибор берилган. Муслиқ, аввало, болаларнинг ҳис-туйғуларини майинлаштиради. Муслиқ асарларини ҳис этиш уларда қўлгина инсоний фазилатларни уйғотади. Албатта, инсоний фазилатларни камол топтиришда адабиёт, тарих, спорт ва бошқа соҳалар қатта ўрин тутди. Бинобарин, назм ва муслиқ доимо ёнма-ён яшайди. Табиат таассуротлари остида тўғилади, қолаверса боғча ва мактабда шаклланиб боради. Муслиқ дарслари фақатгина нафосат жиҳатдан эмас, балки кенг маънода маънавий-ахлоқий жиҳатдан ҳам тарбиялайди. Авлоддан-авлодга ўтиб келаётган, не-не замонлар заийлга бардош бериб, халқнинг орзу-армонлари, ўй-антиллари, муҳасам этган қўй-қўшиқларимиз, макорларимиз барча турдаги мактаблар, педагогика институтлари дастурларида кенроқ қўй ола яхши бўлар эди. Замонамизнинг забардаст ёзувчи, ҳаюнга машҳур адиб Чингиз Айтматов «Қунда» романида ёзади: «Ҳаёт, ўлим, муҳаббат, шавқ ва илҳом ҳаммасини муслиқ айтиди, зотан биз муслиқ воситасида энг олий хуриқка эришамиз, бу хуриқ учун онгимиз ёришган замонлардан бошлаб, бутун тарихимиз давомида курашганимиз, лекин унга фақат муслиққагина эришганимиз».

Халқимиз яратган муслиқ дурдоналари, ҳар соҳада — тарбияда, меҳнатда, ижтимоий муносабатларда маълум даражада ўз фойдасини топади. Миллий муслиқ атрофдаги ҳодисаларни гўзаллиқни идрок этишга ва қадрлашга ўргатади, нозик дин ва ҳур фикр билан, қўрланганлирида, маънавий оламни кенгайтиради. Шу боис муслиқни тилсиз фалсафа деб бежиз айтишмаган. Муслиқ инсон қалбини юмшатиши, унда йимонга далолат этувчи меҳр-муҳаббат ва раҳмдиллик тўйғуларини уйғотиши мумкин. Шу билан бирга, макорлар мазмунда буюк давлат мафқурасига мувофиқ бўлган тасаввуф таълимоти гоғларини бадий ифода этиш вазифаси ҳам қўйилган. Табиийи, ушбу мураккаб илмий масалаларни тадиқ этиш ҳар томонлама етук муслиқшўнос олимлар зиммасига юклатилган.

Ҳаётимизда, қалбимиз тўрида миллий ва умуминсоний қадриятларга интилиш билан бирга, Шарқ фалсафаси ҳам муносиб ўрин топаётти. Булар янги даврининг, миллий мустақиллигимизнинг олжанча хусусиятлари, маънавият соҳасидаги самараларидир.

**Олим
ФАЙЗИЕВ**

Пётр. "Икки капитан"

УНУТИЛМАС СКАПЕН

Насриддин. "Насриддин ва Асроил"

Қовоқбой. "Қовоқбой ва Чанқобой"

Ижоди шиддатли уруш даврига тўғри келган инсоннинг дили қандай бўлар экан? Кўчани чангитиб, ҳаммаёқни кўкка совуриб юрадиган айна ёшлик пайтида оғир очарчилик йилларини бошидан ўтказган инсоннинг юзидан табассум ёғилиб турармикин? Ҳақиқат излаш-чи? Бу саволларга Ўзбекистон халқ артисти Воҳид Қодиров ижодидан жавоб топиш мумкин. Келинг, яхшиси, унинг қувноқ ва қув Скапени тимсолига назар ташлайлик. Аммо аввало, Мистер Томсонга бир қараб олайлик...

... Актёр адолатли, кўнгли очиқ кишилар қиёфасини очиш учун ўз қахрамонларининг ички дунёси, руҳиятини спектакль мавзусидан излади. Чунончи, «Оппогим»даги Мистер Томсон оддий мактаб директоридан фаол курашчи даражасига кўтарилади. Ҳаққоният уни негрлар томонидан бўлишга ундайди. Қодиров шу кичкина образ билан инсонларни чин инсоний одилона ҳаракатлар қилишга, меҳрибонликка чақиради. Шу боис унинг қахрамони ўз озодлиги учун курашаётган негрлар ёнида бўлиб, уларга астойдил кўмак кўрсатади. Қодировнинг қахрамони жасур ва ҳақиқатни севувчи инсон сифатида гавдаланади. Санъаткор ва театр жамоасининг ҳақиқатпараст шахс характери ни ёритиш хусусидаги изланишлари тўхтаб қолгани йўқ, «Скапен найранглари» спектаклидаги Скапен образида ўзининг узвий давомини топди. Қолаверса, театрни классик асарга мурожаат этиши ҳам бежиз эмасди. Чунки режиссёр Б.Хўжаев учун Скапеннинг ролини ўйнайдиган актёр аниқ эди.

Театр 1954 йили Мольер драматургиясига (аввал «Зўраки табиб» сахналаштирилган эди) қайтадан мурожаат этиб, кетма-кет унинг комедияларини сахналаштирди. Натижада,

катта тажриба ортирган театрнинг «Скапеннинг найранглари» постановкаси ҳам муваффақиятли бўлди. Режиссёр Бобо Хўжаев бу ролини В.Қодилов кўнгилдагидек талқин қила олишига ҳеч ҳам шубҳаланмасди. Чунки драматург Скапенга берган фазилатлари: хушчақчақлик, чаққонлик актёрда ҳам бор эди. Воҳид Қодилов хизматкор образини яратар экан, унинг ўзига хос хислатларини бўрттириб кўрсатади. У ўз ақли билан ҳўжайинлари — киборлардан анча устун туради. Лекин у хизматкор, шунинг учун уларнинг хизматида доим тайёр. Қодиловнинг Скапени соф виждонли, ўз инсоний ҳуқуқини ҳимоя қила оладиган шахс. Мухаббат бобида эса бой-камбағалини ажратмай, муҳаббат шайдоларига чин кўнгилдан ёрдам беради. Бу борада бой фантазияси билан ҳар хил найранглари моҳирона ишлатиб, оқсуякларни лахиллатган. Актёр Скапен образини яратар экан, у актёрлик воситаларидан унумли фойдаланади. Ўз қаҳрамонининг кечинмаларини, ҳолатларини чуқур ҳис этади, сўзларга урғу бериб, маъноли талаффуз этади.

Мольернинг асарида кулгили ҳолатлар кўп. Скапен — чаққон, ўт юрак, ҳар ишга қодир хизматкор, у хушчақчақ ва доно йигит. Шу билан бирга очик кўнгилли, соф виждонли одам. Ҳаракатлари тезкор. Қодилов драматургик материаллардан ўз қаҳрамонининг ҳамма сифатларини таллаб олган ҳолда, уларни ўзига шундай сингдирар эдики, ҳатто улар актёрнинг дил эҳтиросларига айлангандек туюларди. Скапен — В.Қодилов ҳаётни пул билан эмас, балки муҳаббат билан ўлчайдиган инсон. У ҳақиқий севги ҳимоячиси бўлиб гавдаланади. Бу йўлда жабр-зулмга, калтакларга дуч келган ҳолда қурбон бўлса ҳам, лекин ҳақ йўлидан қайтмайди ва ўз маҳоратини тўғри намоиш этиб, ғалаба қозонади.

Режиссёр спектаклда пулни ҳар нарсадан устун турганини, одамларнинг очкўзлигини сатирик воситалар орқали аққол кўрсата билди. Жеронтнинг тентак ўғли Леандр Зербинетта исмли қизни яхши кўриб қолади, лекин севги йўлидаги деворлардан ошиб ўта олмайди, муҳаббат учун курашишга ожизлик қилади. У Скапендан ёлвориб, ҳатто тиз чўкиб кўмак сўрайди. Нодон, кўнгилчан, қўрқоқ Октав эса Гиацинтани севиб қолади. Лекин улар ишққа берилиб ўзларининг мавқеини, муҳаббатини ҳимоя қила ололмайдилар. Ҳақиқий туйғуларни эъзозлаган Скапен ҳар хил найранг ишлатиб, ёшларнинг қовушишига ёрдам беради.

Спектаклда томошабинни кулдирish учун эмас, балки ҳақиқий ҳаётда учрайдиган реал воқеаларни кўрсатиш мақсад қилиб кўйилган эди. Бу борада Скапен Зербинеттани лўлилардан сотиб олиш учун Жеронтдан 500 экюни ундириб олиши керак. Октавнинг муҳаббат муаммоларини ечиш учун 200 пистоль ҳам этади. Қодилов — Скапен пул ундириб олиш саҳнасидаги хатти-ҳаракатларини Жеронт ва Аргантнинг муомалаларидан келтириб чиқаради. Зеро, иккаласи бой бўлса ҳам нафи тегмайдиган жойга пул сарфлашмайди. Ўта кетган ҳасис, шухратпараст, қўрқоқ Аргант сохта пўписалардан чўчиб, анча савдолашгандан сўнг пулни

бериб юборади.

Скапен ҳар хил далиллар келтирар экан, авваламбор ўзи тўкиб чиқарган нарсаларга ўзи чин кўнгилдан ишонади. В.Қодилов Скапеннинг кўнгли очиклигига томошабинни ишонттиради ва ўзига жалб этади. Бундай ҳолат Скапен-Қодиловнинг Жеронтдан 500 экюни ундириб олиш саҳнасида жуда қизиқарли кўрсатилади. Жеронтнинг ўғли урушда туркларга асир тушган. 500 экю уни озод қилиш учун керак. Аммо шу даражада ҳасиски ягона ўғлидан айрилса, айрилади-ю, лекин пул тўлагиси келмайди. У ҳамённи маҳкам ушлаб Скапеннинг кучли ҳаракатларига аввал бироз чидайди. Аммо барибир, воқеалар тақозоси билан пулдан ажралади. Бу синов ҳали ҳолвадек туюлади Жеронтга. Чунки Скапен ўз аламлари учун ундан ўч олмоқчи бўлиб унинг роса адабини беради. Бунинг учун у Жеронтни бўлажак келинининг ақаси ўлдиarmoқчи экани тўғрисида ёлгон тўқийди ва тезда қопга кириб, бекиниб олишни тавсия этади. Ўзи ёлгон ҳаракатлар қилиб, рақиблиар томонидан калтакланаётганлигини такрор-такрор айтади ва ёғоч калтак билан Жеронтни савалаб ўчини олади.

Бу саҳналарни Қодилов — Скапен жонли ва хиддий олиб боради. Бироқ Скапеннинг найранги фош этилади. Ана шу саҳнада актёр бир томондан Скапеннинг самимиийлигини кўрсатса, иккинчи томондан унинг килмишларини ҳам очиб беради. Бундай саҳналарни актёр кескин ҳаракатлар, истеҳзоли жилмайишлар, кечинмалар ва тасаввур этиш билан ифодалаб, спектаклнинг асосий гоёси — чин севгини ардоқлаш, ҳистуйғуларнинг поклиги, инсоний фазилатларни йўқотмаслик, соф виждонли бўлиш кераклигини томошабинга етказишидан иборат эди. Шунинг учун ҳам Скапен образида ажронинг нафислиги аққол кўринади.

Комедиянинг сатирик имкониятларидан унумли фойдаланган актёр В.Қодилов — Скапен пулни ҳамма нарсадан устун қўйиб, тубанликка тушган, калтафаҳмлар устидан кулган эди.

Биз В.Қодилов яратган Скапен образи ҳақида батафсил тўхталганимизга сабаб шуки, биринчидан, театрнинг Мольер драматургиясига мурожаат қилиши унинг юксалиш йўлига ўтганидан далолат бўлса, иккинчидан, Воҳид Қодилов моҳир драматург чизган Скапен образини ихро этиб, маҳорати яна бир поғона юқори кўтарилганини кўрсатади.

Актёрлар бундай роллар доим ҳам насиб этмайди, чунки ёш томошабинлар театри саҳнасида классик асарларга ҳаммаша мурожаат этилавермайди. Актёрлар ҳаётида Мольер ёки Шекспир асарларида саҳнага чиқishi бахтли воқеа ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, В.Қодилов бахтли актёр эди. Негаки у ўз ижодининг бошланги палларарида қўллаб классик асарларда фаол қатнашиб, халқига ва театр санъатининг равнақига етарли хизмат қилди. Зикр этилган биргина рол талқини актёрнинг оғир йилларда ҳам ўз инсоний фазилатига содиқ инсон ва ижодкор эканлигига далилди.

Дилором МУСАЕВА,
санъатшунослик фанлари номзоди

Илоҳиён бағрига хаён нафаси

(Жалолиддин Румий ҳақида)

Жалолиддин Румий (1207-1273) руҳоният осмонида ярқираган шундай порлоқ юлдузки, етти асрдан ортиқ вақт мобайнида унинг абадий сўнмас нури инсон ва инсониятнинг маънавий йўлини ёритиб келади.

Тарихда жуда кўп алломалар, шоир ва файласуфлар, ҳаҷонгир саркардалар ўтган, лекин уларнинг ҳаёти ўзи яшаган давр-даврон билан, амали эса ўз қудрати ва қамоли билан ўлчаниб келган. Уларнинг шон-шавкати ўз даври, миллати ва мамлакатни ҳудудларидан ўтиб кенг сарҳадларга ёйилган, ўша мамлакатнинг табиий тоғлари сингари маънавият чўққилари бўлиб қад кўтарган.

Худди шундай улуғвор зотлардан фарқли ўлароқ Жалолиддин Румий барча замон ва маконларни ўзида муҳассам этган, қаердаки инсон, қаердаки башар фарзанди бўлса, худди шу ерда инсон камолоти бўйича абадий нақши ила зийнатланган таълимот яратган аллома сифатида кўзга ташланган. Румий бу узлуксиз жараёни абадий дунёда инсон учун ниҳоятда оз фурсат ажратилгани ва бу фурсатни ҳақиқат излаш йўлига сарф айламоқнинг ҳосияти ва бесамар умрнинг қасоратлари ҳақида фикр юритади.

Агар узок-узок асрлар оша сўнгги йўқ қарвонлар йўлга чиқиб ўз борар манзилларини юлдузлар орқали илғаган бўлсалар, Жалолиддин Румий юлдузи ҳам инсониятга ўзлигини англаш ва маънавият сари интилишида йўлчи юлдуз вазифасини бажариб келмоқда. У фақат ер юзи сирларини эмас, ўз қалби асрорларини ҳам билишга, инсон камолоти, аввало, ҳар бир инсон боласининг ўз қалбига саёҳатидан, бу саёҳат манзиллари, мақом

ва ҳолатларини чуқур англаб етишдан иборат эканлигини кашф айлади.

Жалолиддин Румий одамларни бир-бировларининг инъикоси, инсон дилини эса фазилат ва гуноҳларни жамловчи ойна деб идрок этди. Бинобарин Румий учун барча одамлар биродар, бутун дунё уларнинг ватанидир.

Жалолиддин Румий дунё ва инсоният бирлигига катта аҳамият берди. Агар дунё бирлиги унинг узлуксиз ҳаракати ва турли-туман зиддиятларнинг ифодаси бўлса, одамзоднинг одамлиги унинг ўз қалб мулкчини англаб етиши орқали олам ҳақиқатига мушарраф бўлишидир.

Жалолиддин Румий дунёни қалбга, қалбни дунёга сингдирувчи севги тароватини улуғлади. Бу севги туфайли инсон билан дунё, коинот бирлиги, уйғунлиги юзага келади. Мавлоно олами идрок этиш фалсафасида қалб амри ва муҳаббатни афзал кўрди. Инсоннинг ўзини англаши қалб ҳарорати ва шуурининг рамзий силсилалари тарзида тушунилди.

Румий поэзияси инсон қалби дунёсининг шундай тугёнларини қамраб олганки, уларда ўзига хос рамзий образлар орқали воқелик қонунлари ҳам ўз аксини топган. Радий Фиш ёзганидай: «Севги Жалолиддин учун барча борлиқ ҳаракатининг асоси. Дон ҳам, ўсимлик ҳам, ҳайвонлар ҳам севади. Улар териси билан, бадани билан севади. Фақат одам танаси билан ҳам, ақли билан ҳам, ҳаёли билан ҳам, хотираси билан ҳам севади. Жалолиддин ҳақиқатини севишни олий севги деб тушунган. У диалектик тафаккур эгаси сифатида ҳиссий, дунёвий, ўткинчи севгига нафрат билан қаровчи мутаассиб сўфийлар сингари одамни ахта қилмаган эди.

Хунарами, ергами, ватангами бўлган ҳар қандай севги унинг учун Ҳаққа интилиш йўлидаги бир поғона сифатида эзгу ҳисобланган. У севгини куёш нурига таққослаган. Лекин инсонни абадий вужудига қамаб қўядиган ўз-ўзини севишни сўқирликка ўхшатади. У инсоний муҳаббатни шарафлади, чунки инсон ўзига ўхшаган кимсани севиш билан ўз шахсий моҳиятини ва, умуман, инсонийлик моҳиятини тушуниб етган бўлади».¹

Ана шунинг учун Румий жисмоний ўлимдан эмас, қалб занглаши ва ақл ланжлигидан ташвишга тушган эди.

Жалолиддин Румийнинг башарият цивилизацияси олдида файласуф ва мутафаккир шоир сифатидаги буюк хизмати шундаки, одам фарзандига одам бўлишни, инсон маънавияти қудрати ва уни тақомиллаштиришнинг узлуксиз жараён эканлигини тараннум этди.

Мавлоно учун инсон ҳамма нарсадан улуғ. Инсон ҳамма нарса учун масъул. У ўз-ўзини англаган заҳоти бутун олами билган бўлади, олами билган билан ўзини билмаган одам ҳамма нарсадан ғофил қолади. Дунёнинг барча катта ва кичик, оғир ва енгил, узун ва қисқа ҳодисалари инсон қалбидан ўтиб ақл тарозисида ўлчанганидан кейингина кўз очади. Бинобарин, дунё комил инсон тарбиясига эҳтиёж сезади. Қомилликка интилиш одамзод табиати ва тақдирининг тама-л тоши ҳисобланади. Барча қомиллик инсондан бошланиб, инсонга қайтади. Инсонга қайтиб ё янада жилоланади, ё синиб парчаланаяди.

Инсон қалби бир бутун гавҳардан ташкил топган. Уни парчалаб бўлмайди. Парчалаш ўлдириш демакдир. Уни тарбиялаш, вояга етказиш ва икки олам саодати учун хизмат қилдириш

мумкин. Инсон қаерда бўлмасин, ердими, кўкдами ўзидан ўзи қочиб кутула олмади. Хаёлга сигмаган ҳодисани сарҳисоб қилиб бўлмаганидек, икки олам меҳвари инсон қалбини ҳам тасаввурга сифдириб бўлмайди. Инсонийликка эришишнинг бирдан бир йўли ҳар бир инсон руҳияти, маънавиятининг эркин гуллаб-яшнашига имконият яратибди. Инсон қаерда ва қачон ўз бепоеъ ички оламини намоеъ этсагина, у дунё билан бирлигини шу қадар ҳис қилади.

Шу маънода Жалолиддин Румий инсоният шоири, инсоният мутафаккири ва инсонда инсонийликни улугловчи алломадир. Радий Фиш Мавлоно Румийнинг «Жума ёки якшанба — менинг учун баробар» сатрини изоҳлар экан, ёзади: «Жума — мусулмонлар учун муқаддас кун ҳисобланса, якшанба кун насронийлар учун худди шундай муқаддасдир. Лекин шоир учун барча динлар баробар. У бутун дунёга, барча одамларга уларнинг ирки, дини, табақаларига қарамай мурожаат қилади: «Бизга бирлик шаробини бер, ҳаммага баробар ичир, биз барчамиз йигилайлик ва ташқи кўринишдагина кўзга ташланувчи фарқни бир йўла йўқ қилайлик. Биз ҳаммамиз бир дарахтнинг шохлари, бир сипоҳнинг лашкарларимиз».²

Жалолиддин Румий ўз даври учун фавқуллодда жасорат бўлган инсоният бирлиги ҳақида гапирмоқда. У барчадан ана шундай туйғу ва тафаккур жасоратини талаб этади. Румий бутун қиёфаси, вужуди ва шуури билан инсонга ошиқ, ишқда вафодор эди. Унинг ошиқлиги инсонийлиги билан, инсонийлиги ошиқлиги билан уйғун эди.

Жалолиддин Румий ҳақида жаҳоннинг буюк тафаккур даҳолари ҳайратланарли фикрлар баён қилганлар. Бу ўринда уларнинг барчасини тақроорлашнинг имконияти йўқ.

Айримларини ёдга олиш мумкин, холос.

Гегель, умуман мусулмон поэзияси, хусусан, Жалолиддин Румий ҳақида фикр юритар экан, қуйидагиларни баён этади: «Шарқ пантеизми мусулмон оламида, айниқса, форсларда анча юқори ва субъектив тарздаги эркин кўринишларда ўз тараққиёт йўлига эга бўлди. Бу ерда биз, асосан, субъект тарзидagi шоир билан боғлиқ ўзига хос жиҳатларга дуч келамиз:

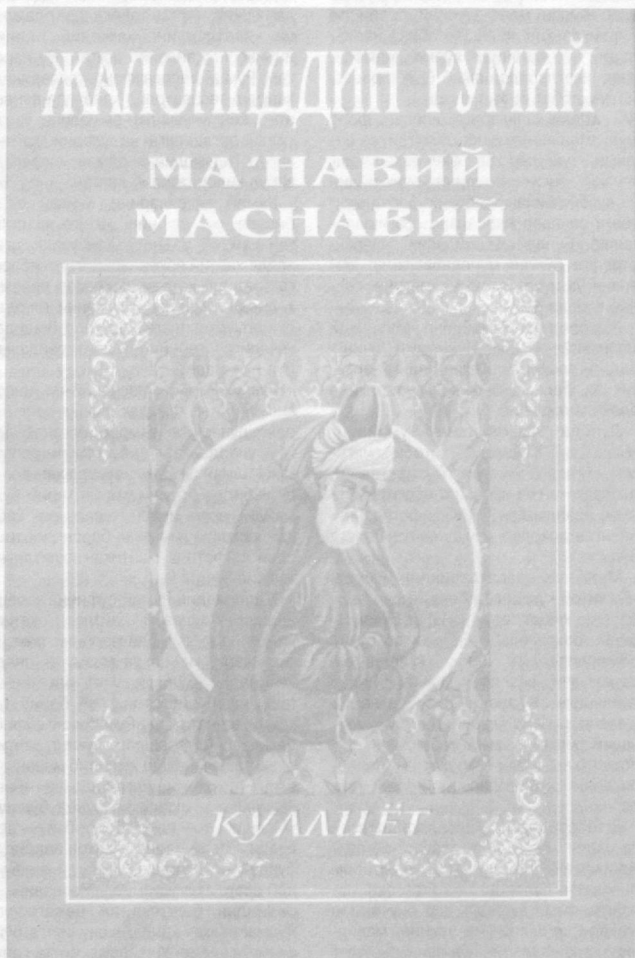
а) ҳар бир нарсда илоҳийликни кўришга иштиёқ ва ҳақиқатан шуни кўра олган шоир тангри рўпарасида ўзлигидан воз кечади ва ўзининг ҳар нарсадан фориг бўлган ва илоҳийлик

касб этган бепоеъ руҳиятини тан олади. Шунга биноан унда ўзлигини инкор этувчи, абадий ва мутлақ ҳақиқатга чўмган ва ҳар нарсда Илоҳ образини билувчи ва ҳис этувчи Шарқ одамларига хос эркин бахтиёрлик ва фароғатга бурканган шахсий қувонч нашидаси пайдо бўлади. Бундай илоҳийликка шўнғиб кетиш ва Илоҳ кудратидагина ҳаёт фароғатини кўриш

эгаллаганидан дарак беради.

Инсоннинг ўз «Мен»ини чексиз сadoқат ила бирлаштирувчи, дунёдаги барча нарса ва ҳодисаларни боғловчи илоҳиятга муҳаббат еру осмон ҳодисаларига тааллуқли ва тарқалувчи марказдир;

б) агар барча гўзал ва ранг-баранг образлар парвардигор қаромати ва нафосатининг инъикоси экан, улар

мистицизм билан чатишиб кетади. Бу жиҳатдан шеърларининг энг яхши намуналари Рюккерт томонидан таржима қилинган Жалолиддин Румий ажралиб туради. Рюккертнинг сўз санъатидаги нозик таъби форс шоирларининг сўз ва қофияларнинг эркин қуйилишига эришиш хусусиятини чуқур

кўз олдимизда Оллоҳнинг ижоди тарзида гавдаланар экан, пантеизм эса, аксинча, нарса ва ҳодисаларга хос ички илоҳийлик дунёвий, табиий ва инсоний борлиқни мустақил улугворлик даражасига кўтаради. Табиат ҳодисалари ва инсоний муносабатларнинг шахсий маънавий ҳаёти улар

нинг ўзларидаги руҳий ҳаётни жонлантиради ва қуйланаётган нарсаларга нисбатан субъектив ҳиссиёт ҳамда шоир қалбининг ўзига хос муносабатини тақозо этади.

Мана шундай ҳассос жонланишдан руҳланган шоир қалби ўз-ўзича тинч, мустақил, озод, эркин, бепойвон ва улугвордир. Бундай ўзи билан тасдиқланувчи бирликда шоир нарсаларнинг қалби билан туташади, ўзини улар билан мана шундай оқсийишта бирликда ҳис қилади, табиат нарсалари ва уларнинг кўрқи, жамоли, завқ-шавқларидан ажиб бир тароватли муҳаббатни ҳис этади...

... Шарқ халқларига, асосан, форс мусулмонларига эркин, бахтли ва самимий туйғулار хос. Улар ўзларининг жаммики ҳусусиятларини очик-ойдин ва қувонч билан ҳудого ва барча мактовга сазовор нарсаларга бағишлайдилар. Бундай бахшадалик тевақуфга бўлган муносабатларда ҳам эркин ўз ички руҳий моҳиятини саклаб қолади...»³

Жалололдин Румийнинг «Маънавий маснавий» ҳамда «Ичингдаги ичингдадир» асарлари жaxon бадийий-эстетик ва фалсафий фикрлар тарихида алоҳида ажралиб туради.

Дунёда Жалололдин Румийнинг «Маънавий маснавий» китоби сингари кўкларга кўтарилаётган макталган, эъзозланган ва инсоният яратган мўъжиза асарлардан бири сифатида тан олинган асарлар кам десак муболаға бўлмас.

Мавлоно ҳазратларининг ўзлари «Бу китоб кўнглилар боғи, ундаги дархатлар ҳикмати ва маърифат булоқларидан баҳра олади... Бу китоб руҳий бериорлар учун шифо, ғуссаларни кеткизувчи, розлар ҳамрози, сирлар кашшофи, Куръоний ҳақиқатларни очувчи, ризк-рўзаларни, инчунун, маънавий ризқни ҳам кенгайтирувчи, ахлоқни ҳар турли қабоҳат ва палидликдан асрагучидир», деб ёзган эдилар.

Этти асрдирки, Жалололдин Румий ва унинг бебаҳо фалсафий-эстетик меросига бўлган қизиқиш ва аҳтиром бир лаҳза бўлса-да сусайган ёки пайсайдан эмас, аксинча, ҳар бир замон ва ҳар бир авлод уни ўзининг маънавий изланишлари йўлида маърифат ва ҳикмат дастури, комиллик асрорларини ўрганиш мактаби сифатида эъзозлаб келмоқда.

Е.Э.Бертельснинг фикрига биноан Жалололдин Румий ўзининг ҳайрат ва заъветини ифодалашда Аторчаллик чўқурлашиб кетмаган. У ҳар лаҳзада ўз ҳиссиётларини занжирлай олган,

бадийий шакл қонуниятларига содиқлики таъминловчи меъёр туйғусига эга бўлган.⁴

Жалололдин Румийнинг «Маънавий маснавий» асарига кирган ривоят ҳамда ҳикоялар ўзининг ҳаётийлиги, суҳбатдошига бевосита қаратилиши, эшитувчи ёки ўқувчининг тасаввур ва тушунчасини қаттиқ жалб этиши билан ажралиб туради. Бу ривоятлар кўпинча сўфиёна рамзийлик чегарасидан чиқиб, турли табақалар, одамлар ва ҳолатларнинг ҳаққоний бадийий инъикосига айланаб кетган. Бу нараса ҳам Румий тасаввуфна ғояларининг халқий тасаввуфлар қанотида парвоз этиб, кенг ўқувчилар оммасини ўз кетидан эргашишга ва уларни ҳаётий зарур эътиқоднинг рамзи сифатида қабул қилишга олиб келган.

Румий ҳикояларини ўқиган одам бир дақиқа уларнинг тағига яширинган рамзий маънолардан узоқлашган ҳолда ҳаётий воқеаларнинг жозибасига эргашиб кетади, воқеалар ривож, ҳодисалар маъноси ўқувчини олам ва охираёт ўртасидаги одамзод бошидан кечадиган ғаройиботлар тарзида қабул қилинади.

Гарчи Румий «Маснавий»-си инсон қисматининг камалат янглиг ранг-баранг дунёсини қамраб олган бўлса ҳам, уларда маълум бир тизим асосига қурилган режа кўринмас ҳам асарнинг бирон бобини қисқартириб бўлмайди, асар инсон тасаввури қаби ҳам кенглик, ҳам ранг-баранглик тимсоли сифатида мантиқан яхлитликни ташкил этади.

Жалололдин Румий сўфиёна қарашларини маснавий байтлари қатига сингдиради, бу байтларнинг рамзий оҳанглири, маъно ва мазмун янада тушунарли бўлиши учун уни бирон бир ҳикоя, ривоятга олиб бориб тақайди ва натижада Румийнинг сўфиёна назарий қарашлари унинг ҳаётий оламфаҳми билаш қўшилиб инсон ҳаётини поклантиришга ундовчи иборат ва ифат фалсафаси бунёд бўлади. «Маснавий» — шундай китобки, — деб ёзади Радий Фиш, — жaxon адабиёти бундай асарларни билмаган ва бундай асар мавжуд эмас. «Маснавий» — олдиндан белгиланган режага эга бўлмаган, ҳеч қандай қонуниятга бўйсунмаган асар. Уни фақат битта қонуният — эркинлик қонунияти илгари сурган; тафаккур ва руҳ эркинлиги, ифода эркинлиги, рамз ва мажоз эркинлиги... у дунё ва инсоният бирлиги, дунёнинг абадий ҳар хиллиги ва одамларнинг турли-туманлиги, инсон улугворлиги ҳамда пасткашлиги, муҳаббат ва ғазаб ҳақидаги асар...

«Маснавий» — инсоннинг дунёни ўзлаштириш ва ўзини англашга қаратилган буюк руҳий симфониядир».

«Маснавий»нинг буюк асар сифатида тан олиниши наинки унинг сўфийлар қомуши, ўз даври илм ва таълимнинг ахлоқий-маънавий дастури эканлигида, шунингдек, унда Шарқ халқлари оғзаки ва ёзма поэтик ижодиётининг янгидабн тирилиб, халқнинг ўзига қайтариб берилишида ҳам кўринади. Оддий халқдан тортиб, то миллат тепасида, миллат тасаввурида турган шахсларчага мўлжалланган асарда «Минг бир кеча» ривоятлари янглиг халқ оғзаки ижоди ва ибрат ҳикматлари тўпланганини, улар иймон нури ила комиллик асрорларини ҳис қилиш ва унга эришишга қаратилган.

Инсоннинг мураккаб мавжудот сифатида, бир томондан, ҳайвонларга хос сифатларга эгаллиги ва, иккинчи томондан, руҳий имкониятлари низо-ятда ривож толган ҳилкат эканлиги таъкидланади. Ҳайвонларда ҳам одамлардаги сингари ўз болаларига меҳр, кўркун, ғазаб, жинсий эҳтиёжларини қондириш, садоқат сингари сезгилар, ҳиссий қобилиятлар мавжуд. Инсонда бу қобилиятлар тараққий этган ақл ва ижтимоий тажрибалар хотираси билан ҳам қўшилиб кетгани, натижада уларнинг муштарак бирлиги, «руҳият» деб аталмиш қалб дунёсини ташкил этади.

Бу нараса сўфийларда ҳам илоҳий ҳолат тарзида идрок этилган. Нажмиддин Комилов ёзади: «Тасаввуф фалсафасига кўра, инсон қарама-қарши икки асос — модда ва руҳдан иборат. Шунинг учун унда шу икки асоснинг ҳусусиятлари жамдир. Агар моддийлик ғалаба қилса, инсонда ҳайвонийлик ва агар руҳ томони устун келса, илоҳийлик ривожланади. Руҳ жисм қулига айлиниб қолмаслиги керак, аксинча, жисм руҳ учун бир асбоб-улов, восита бўлиб хизмат қилсин. Руҳлари тараққий этган инсонлар ақлу заковати, илҳом-ижодкорлиги, илоҳий таъбу фаросати билан ажралиб турадилар. Руҳ тараққий этган сари у жисмга сиймай қолади, қонинот билан алоқа боғлаб, олам асроридан хабар бериб, мўъжизалар кўрсата бошлайди. Руҳ ва жисмдан иборат инсонни илоҳий олам билан жисм олами орасидаги чегара деб атайдилар ва тонга ўхшатадилар. Чўнки тонг ҳам тун билан куннинг чегарасидир. Тонгдан кейин қоронғилик кетиб, кўёш порлаб чиққандай, инсон руҳи ҳам аста-секин жисм қоронғилиги — зулматни тарк этиб, мусаффо руҳ олами, нурлар оламига талпинмоғи даркор».⁵

Жалолиддин Румийнинг «Маснавий» асари ўз даври ва ундан кейинги замонларда шунчалик катта шuhrат топдики, уни Абдурахмон Жомий ҳатто «Пахлавий тилидаги Куръон» деб атади.

«Маснавий» маълум муддатда, муайян тартиб ва режа асосида битилган эмас. Унинг мантиғи асарнинг ҳар бир байти, ҳар сатри билан белгиланади. Уни Румийнинг сарфотли шогирди Хусомиддин Чалабий ёзиб борган. Алломага қачон илҳом, кайфият ёхуд фикр келса, у шу заҳотиёқ баён қилган, Хусомиддин қозғога туширган. Шунинг учун «Маснавий»да нафақат Жалолиддин Румийнинг турли кайфият ва ҳолатлари, тафаккур тарзи ва олам фаҳми, шунингдек, уни ўраган муҳит, унинг атрофида парвона бўлган шогирдлар, кечган воқеалар ҳам маснавий тилида, турли оҳанглар замзамасида қўлоққа чалинади.

Мавлоно ижод жараёнида ўзи савол бериб, ўзи жавоб қайтаради, маснавий оҳангида ўз замони воқеалари руҳини улайди, фикр-мулоҳазаларининг тасдиғи учун афсона ва ривоятларга, Куръон ва ҳадисларга, Аътор ва бошқа мутафаккирларнинг эстетик оламига сайр қилади, уларни ўз кайфияти ёки фикри учун гувоҳликка чорлайди.

Румий маснавийларининг тиниклиги, шаршарадай узлуқсиз ва табиий қўйлиши унинг дунёга тиниқ қўз билан қараши ва дил ойнасини хира қиладиган ҳам, очадиган ҳам — ҳамма-ҳамма нарсаларни баб-баравар қабул қилиши ва поэтик шуур қанотига олиши билан боғлиқ. Табиий дунёнинг табиий ғам-аламлари, ёрқин қувонч-севгилиригача Мавлоно шerryитига ҳам қанот, ҳам қуч-қувват бўлгани ва, айниқса, унинг асл мақсади одамлар камолоти бўлгани учун қўз ўнгидан унга қўлоқ тутиб турган одамларга қарата сўз айтаётганини бир лаҳза бўлсада унутмаслиги унинг маънавиятига ўлмас умр, боғийлик ата этган. Мавлоно ижодининг халқчиллиги унинг халққа, инсонга, поклик ва камилликка бўлган чексиз муҳаббатининг белгисидир.

«Маънавий маснавий» — жаҳон адабиёти тарихида бадий ижоднинг қон томири бўлган эркинлик нафасини қонунят даражасига олиб чиққан, инсон маънавиятининг эркин, безавол парвози салоҳиятини намойиш қилган асарлардан биридир.

Инсон ҳаётининг турли-туман зоҳирий ва ботиний эврилишларидаги мутаносиблик, инсон билан инсониятни боғлаб турувчи кўзга кўринмас қалб

ришталаридаги муштараклик ва бу умуминсоний яхлитлик, бирлиكنи бузувчи амаллар ўртасидаги курашни тушуниб етишга интилиш ва унга ўзини бағишлаш «Маснавий» мундарижасини ташкил этади.

Мавлоно ҳар қадамда дунё ва инсоният бирлиги ҳақида гапириш билан баробар оламлар хилма-хиллигини ҳам унутмайди, инсоният бир хил эмаслигини ҳам кўзда тутаяди. Бу бирлик ичидаги ҳар хилликда инсонни асос қилиб олади ва бутун вужуди, қалби ҳамда шуури билан инсонни улуғлайди. Улуғ инсон, Жалолиддин Румий наздида, ошиқ инсон бўлиб гавдаланади. Ошиқ инсон, ўз навбатида, ҳақиқат қалитини қўлга киритган бўлади. Бироқ бу қалит ҳали унга дунё эшигини очишга имкон, ҳолос. Бу йўлда қалитни қўлдан тушириб юборганлар, қалитни отиб юборган, уни тирқиқчилик ё нафс таъмига алмаштирган касллар ҳам бор. Мавлоно уларни ҳам эсдан чиқармайди, инсонга хос камчилик, хато ва нуқсонлар унинг фиғонини фалакка кўтаради. Бундай ўринларда ишқ ўтида ёнган ҳалим юракларда ғазаб ва нафрат тўғнелари ҳам пайдо бўлади. Чунки инсон қалбига тушаётган маънавий нурнинг юракнинг қайси томонига ва қандай тушаётганига қараб ишқ ёки нафрат гули очилади.

«Маснавий»да инсон ва дунё билан боғлиқ ҳамма нарса мавжуд. «Маснавий» хилма-хил ва мураккаб дунёнинг хилма-хил ва ранг-баранг тасвиридир.

Ер дунёси билан қалб дунёси бирлигини ва зиддиятларини ўзида муҳассамлаштирувчи қомил инсон жамолига эришиш Жалолиддин Румийнинг асосий мақсади ва орзуси эди. «Мен бу инсон қавмин оҳу зориман, Холи хуш ҳам холи баднинг ёриман».

Румий ўзини инсон ва инсон қавмидан четда, унинг оҳу зоридан узоқда билмаган. Унинг қалбидagi қувонч, шуридаги нур ва тафаккурдаги эврилишлар барча инсонларда бўладиган қувонч ва ғам, бахт ва бахтсизлик, яхшилик ва ёмонлик, эъзулик ва тубанликларга уланган. Румий инсон қавмидаги барча фазилат ва нуқсонларни кўрувчи ва кўрсата олувчи бир ойнаи жаҳон тарзида гавдаланади. Наинки, «Инсон бутун борлиқнинг ҳулосаси ва асоси. Инсон, ҳақиқатда, олам руҳи ва олам унинг жасади. Яъни инсонсиз олам жонсиз вужуд. Шундай қилиб, инсон бутун борлиқдан олнинг мукаммал андоза».⁶

26840 байт ёки 53680 сўзлардан ташкил топган «Маънавий маснавий»

ҳақида юзлаб шарҳлар, изоҳлар битилган. Ҳар бир муаллиф бу мисраларга қўйилган маънолар ҳазинасини очишга ҳаракат қилган. Қизғин шундаки, ким бу ҳазинага кўз ташласа, ўз муҳофазасига яраша жаҳохирларни кўрган.

Най садоси оташедур, бод эмас,

Кимда оташ йўқ — у одамзод эмас.

Най садоси Румий учун жонсиз ҳаво тўлқинлари эмас, балки айрилиқ ва ҳижрон, жудодик ва ўқинч навалари бўлиб эшитиладиган. Най садоси ўзининг рамзий маъно ва тўлқинлари билан инсоннинг турли-туман ҳолат, кайфият ва кечинмалари, ўзлигидан жудо бўлиш ва яна ўзлигига қайтиш, ўзлигини намён этиш сингари мураккаб ҳаётий силсилаларни ифода этади. Най садоси шунчалик сеҳрли, жонли ва ҳароратлики, бу ҳарорат гўё инсон вужудини, моҳиятини ифодаловчи жон озғич мисолидир. Чунки қимдаки, мана шундай най садоси, гўзаллик жамоли ва нафосат нуруни ҳис қилиш салоҳияти йўқ экан, унинг танасигина эмас, руҳи, жони ҳам музлаган, ўлган, одам ва одамгарчиликдан узоқлашган бўлади. Най садоси тириклик қулোগа ўлганлар жони-нидоси, ҳаётда эришмаган орзулар армони, инсонийлик дармони бўлиб эшитилади.

Жалолиддин Румий асарларида зикр этилган фикрлар, қарашлар ва кайфиятлар шу қадар кўп ва чуқурки, уларни бирма-бир изоҳлаш қатор-қатор китоблар битишга даяват этади. Уларни низоҳятда умумий тарзда қўйидагича белгилаш мумкин: тасаввуф фалсафасининг румийона талқини ва ривож; Жалолиддин Румий поэзиясида халқ бадий ижодиётининг най овозидай янграши; Румий сўбёнаи файласуф сифатида қонот ва инсон моҳиятини тадқиқ этиши; инсон руҳий олами, психологик ҳолатларини чуқур билиши жиҳатидан Румийнинг инсоншунос сифатидаги қарашлари; гарчи аниқ ва изчил фалсафий тизимга асосланган назарий қарашларини баён этмаган бўлсада, «Маънавий маснавий» ҳамда «Ичингдаги ичингдади» асарларида айрим фалсафий категориялар ва қонуниятлар бўйича чуқур мулоҳаза ва кузатишлар билдирилиши; илоҳият билан сугорилган Румий гуманизмининг бевосита халқ ҳаёти ва руҳияти билан боғлиқлиги ва ҳоказо.

Жалолиддин Румий мероси кишидан Куръони қарим, Ҳадису шарифлардан ташқари инсон билан боғлиқ барча илоҳий ва дунёвий билимларни ҳам билишни талаб этади. Билимдон

Румийни ўқимоқ, англамоқ ва ундан баҳра олмақ учун ўқувчининг ўзи ҳам маълум билимлар заҳирасига эга бўлиши даркор.

Румийнинг чақмоқдай ўткир зехни ўзига яраша чақмоқ тафаккурни талаб этади. Ҳароратсиз маконда Румий фикр чақмоғининг учкучи аланга ололмайди.

Шу ўринда Жалолиддин Румий ижодининг чуқур билимдон Р.Никельсоннинг бир фикрига эътироз билдиришга тўғри келади. Р.Никельсон ёзади: «Румий — шоир ва мистик, лекин файласуф ва мутафаккир эмас. Унда тартиб-тизим йўқ, лекин у таҳлил билан тўлиб тошган эстетик муҳит яратган бўлади».

Бу Фарб аналитик олимнинг шарқона тафаккурли Шарқ шоири ва мутафаккирига берган баҳосидир.

Шуни таъкидлаш жоизки, Шарқ шоир ва мутафаккирлари, Фарб шоир ва мутафаккирлари, файласуф ва олимларидан фарқи ўлароқ, ҳар бир ижоднинг алоҳида бир тури, йўналиши бўйича назариёт билан шуғулланмаганлар. Фарбда шоир шоирлигини, олим олимлигини қилган. Шарқда эса бадий тафаккур яхлитлиги ўзида поэтик ва абстракт-илмий тушунарларнинг муштараклигини тақозо этган. Бу аъёна сифатида давом этган. Фалсафий мулоҳазалар поэтик образлар орқали, бадий образлар эса инсоннинг диний, илмий ва фалсафий-эстетик қарашларининг поэтик ифодаси тарзида намоён бўлган.

Жалолиддин Румий олим сифатида, мутафаккир сифатида изчил тизимли қарашларини ифода этмаган бўлса ҳам унинг асарлари қатига яширинган ва ошқора баён этилган образларда, фикрларда унинг улкан мутафаккир ва, энг муҳими, файласуф тафаккурли инсон ва шоир эканлиги аниқ кўринади.

Ўрта Осиёда Форобийдан сўнг изчил фалсафий тизим яратган файласуфни кам учратамиз, бироқ Ибн Сино, Беруний, Умар Хайём ёки Бедиллар тафаккурли назарий қарашлар, ижтимоий, фалсафий мушоҳадаларга хайрихоҳ эмас эди деб ким айта олади? Алишер Навоий, Абдурахмон Жомийлар ижодида фалсафий тафаккур қудратини сезмаслик мумкин эмас. Наҳотки Умар Хайём, Саъдий Шерозий, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Абдулқодир Бедиллар маълум фалсафий тизимни ишлаб чиқмаган бўлсалар-да уларни мутафаккирликдан бебаҳра этсак?!

Фалсафийлик тадқиқ объекти ёки мулоҳазаларнинг маълум категория-

лар ёки назарий тушунчалар асосига қурилганида эмас, балки мушоҳадаларнинг фалсафийлиги ва умумлашма моҳияти билан белгиланади. Шу жиҳатдан Жалолиддин Румий фикри, қузаши ва мулоҳазалари чинакам файласуф ва ҳақиқий мутафаккир дунёқарашига ёрқин мисол бўла олади.

Жалолиддин Румий Оллоҳ ва коинот, инсон ва олам, ҳаёт ва ўлим, онг ва турмуш, вақт ва макон, олам бирлиги ва зиддиятлари ҳақида шундай мулоҳазалар юритадики, улар фақат охират ғами билан яшашигагина эмас, ҳаёт гўзаллигидан баҳраманд бўлишга, инсоннинг ўзлигини англашга, йиғилган ва қомил бўлишга қарайди.

Шоирнинг инсон руҳий ҳолати, нозик кечинмаларини ифодалашга моҳирлиги шундаки, у ҳаётий дақиқалар моҳияти, мазмунини одам боласи бошига тушадиган турли савдолар, ҳолатлар ва кечинмалар ўйинида қуради:

*Ҳуссамизда кунлар ўтди тун бўлиб,
Кунлар ўтди ўт билан уйғун бўлиб.*

Ҳар бир одам ҳаётида содир бўладиган, эрталаб қуёш чиқадиган кун ботгунгача киши не савдоларни бошидан ўтказиши нақадар теран бадий ташбеҳлар орқали берилган.

Румий бадий ижодининг марказида қомил инсон ва уни тарбиялаш мумаммоси ётади. Шунинг учун у Ярат-

дин Румийнинг фалсафий мушоҳадаларга мойил тафаккури ҳаётдаги зиддиятларни, одам табиати ва ҳаёт-ҳаракатларидаги бўҳронларни воқелиқдан мисол ва ҳодисалар орқали бадий образларда ифодалашда қуринади:

*Қузаси бор эрди-ю, сув қайдадир,
Сув топилагач, қуза майда-майдадир...*

Дунё ва нарсалар, ҳодисалар ичидаги зиддиятга нарсини диққатни қаратиб, бирор нарса моҳияти ёки вази-фаси турли шароит ва ҳолатларга боғлиқ эканлигини, коинот силрари қарама-қаршилик ва зиддиятлар бирлигидан иборат эканлигини таъкидлайди:

*Кема ичра сув ҳалок этгүвчидир,
Кема остида ани элгүвчидир.*

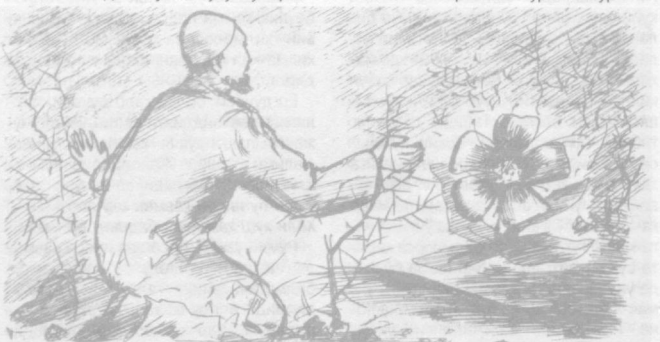
Жалолиддин Румийнинг, айниқса, куйидаги сатрлари дунёда зиддиятлар ва қарама-қаршиликлар борлиги ва бирлигини яққол ифода этади:

*Нурга тушгайди назар сўнг ранга,
Зидма-зидлик ўхшаюр рум, зангиға.*

Лисоний таржима. Аввал банда назари нурга тушади, шундан сўнг ранг мушоҳада қилинади. Бир ҳодиса ўзининг муқобили бўлиши иккинчи ҳодиса туфайли хувайдо бўлади. Бу ҳолат оқ тусли румлик ва қора тусли занжиға менгзайди.

*Нурни зидди бирла билдинг — нур у,
Зидма-зидлик дилдадир — мастур у.*

Лисоний таржима. Нурнинг нур эка-

ганга шукроналар айтиб, инсон ўзлигини топишга, зинҳор ва зинҳор йўқотиб қўймасликка, шукр ва гўзал сабр билан яшашга даъват этади. Инсонни инсон қилувчи руҳий фазилатлар ичида қаноатни улуғлайди: «Дарёни ҳавас қилганинг билан бир коса сув билан чанқоғинг қонса, эгингидеги бир шалапоқ мато титилиб кетгүвчи, умри азизинг адо бўлса, нима қилдинг дунёни бўзиб, умрингни тўзиб, кекирдагингни қўзиб, эй бандам хок!».

Юқорида айтганимиздек, Жалолид-

дини унинг муқобили — зулмат воситасида англадинг. Кўнглидаги муқобил кайфият муқобил кайфиятни пайдо қилади.⁹

Жалолиддин Румий нур ва зулмат, яхшилик билан ёмонлик, қайғу билан шодлик, ҳўл билан қуруқ ўртасида ўзaro зиддиятли бирлик мавжудлигини ва бу зиддият кўнгил орқали ўтиб, ақл тарозисида тортилиб, олам зиддиятларига мисол бўлишини таъкидлайди. Бундан коинот ва одамзод, табиат ва тафаккурда ҳосил бўладиган зид-

диятлар бир-бирисиз яшай олмаслиги ва бири иккинчисини тақозо этиши маълум бўлади.

Румийнинг бу фикри фалсафанинг мураккаб қонунаридан бири бўлган қарама-қаршиликлар кураши ва бирлигини асослаб беради.

Тун ва кун сингари зидма-зидлик табиат ҳодисаларидан бошлаб то инсон руҳида кечадиган мураккаб жараёнларга ҳосилдор. «Бир одамнинг кўнгли фараҳласа, демек, у кимидир севинтирган ва ундаги қувонч ана шу ишнинг муқофотида. Хўдди шундай, инсоннинг хафажарчилиги — унинг бошқа бировнинг кўнглини огритганига муносиб жавоб».¹⁰

Жалолиддин Румийнинг «Ичингдаги ичингдадир» китоби инсон ва табиат, инсон ва инсон, одамзод ва Ҳақ ўртасидаги муносабатлар диалектикасига бағишланган. Инсон ва унинг турланган ҳамда нурланган қиёфаси ва амали низоҳатда ўткир қузаутишлар орқали баён этилади. Рух ва руҳият, қалб ва кўнгли олами Румий тафаккурини банд этган муаммолардир.

Одамлар орасидаги нозик муносабатлар, руҳий муштараклик ва зиддият ҳақида Мавлоно ёзади: «Сўз ҳақиқатнинг сояси ва парчасидир. Модомики соя ўзига тортар экан, у ҳолда ҳақиқат янада яхшироқ жазб этади. Сўз баҳонадир. Бир инсонни бошқа бир инсонга тортган нарсаси сўз эмас, балки иккаловида мавжуд бўлган руҳий бирликдан бир парчадир. Агар бир инсон юз минг мўъжиза ва қаромат кўрса, аммо унда валий ва набийга уйғун бир бўлак бўлмаса, бирлашмайди ва бунинг фойдаси ҳам йўқ. Уни валий ва набийга боғлаган, улар севгисини кўнглида орттирган нарсаси ўша омухта-ўртоқ парчадир».¹¹

Одамлар орасидаги мулоқот, фикр айирбошлаш асосида сўз орқали англашилмаган маъно Румий учун одамларни бирлаштирувчи «ўртоқ парчадир». Одамлар гарчи сўз орқали ўзаро мулоқот қилсалар-да, сўз уларнинг руҳий бирлигини билдирмаслиги мумкин. Руҳий яқинлик икки дилнинг бир-бири билан боғланган, кўнгли мулкда ҳосил бўлган «ўртоқ парча» деб аталмиш муштараклик туфайли содир бўлади.

Ҳозирги ибора билан айтганда, одамларни сўз билан бирга кўнгли тароналари, қалб қўзи ва дунёқараш нури бирлаштиради ёки айириб ташлайди. Тил учда айтилган сўз билан яқинлашиб бўлмайди, мурося қилинади. Мурося муросясизликнинг аширин либосидир.

Агар икки одам муносабатда бир-

бирини тортувчи ва бир-бирига мос келувчи оҳанрабо — «ўртоқ парча» бўлмаса бундай муносабатни ҳар қандай тилёғлама сўз ёки сертакаллф юмшоқлик ушлаб туролмайди.

Жалолиддин Румий табиат сир-асрорларидан мисол келтирадики, Оллоҳ толо қароматларини эслатиб ўтадимки, ҳадису шарифлардан иқтибослар оладими, файласуф шоир диққат-марказида инсон ва унинг мураккаб руҳий олами туради. Зиддиятлар бўҳронидан инсонни олиб чиқиб, уни ҳар томонлама тадқиқ этиш ва комиллик зинаполаридан юқорига етаклаш Румий фалсафий-эстетик ва бадий ҳақосининг асосини ташкил этади.

Жалолиддин Румийнинг «Ичингдаги ичингдадир» асарида ўқиймиз: «Одам борки, денгизларга қонмас, одам бўладики, бир томчи сув билан қиёфаланади, ортиқчаси унга зарар келтиради. Бу фақат маъно оламида, яъни илм ва ҳикматда эмас, балки ҳамма нарсда шундай. Дунёдаги мол-мулклар, олтинлар, қимматбаҳо тошлар қонлари сўнгсиз ўлчовдадир. Бироқ улар инсонга баҳоси миқдорига келади. Ортиқчасини эса кўтаролмай, акдан озади»...

... «Одамнинг яхши ва ёмонлигини бир четга қўйиб, унинг шахсиятининг аслига эътибор бермоқ керакки, кўра-миз ул зотнинг қандай ўзлиги ва жавҳари бордир. Кўрмоқ ва билмоқ мана шунақа бўлади».

... «Инсон буюк бир мўъжиза ва унинг ичиди ҳамма нарсаси ёзилган. Бироқ зулмат ва пардалар борки, улар ёзувларни ўқишга имкон бермайди. Зулмат ва пардалар, турли-туман машғулотлар инсоннинг дунё ишлари борасида олган тadbирлари ва кўнглининг сўнгсиз орзуларидир. Зулмат ва пардаларнинг бўлишига қарамай, инсон ичидида бир нарсани ўқий олади. Энди қара, ўртадан пардалару қоронғиликлар кўтарилса, у нималарни билиб олмайди, дейсан. Ахир тивуччилик, меъморчилик, дурадгорлик, заргарлик, мунажжимлик, ҳакимлик ва яна саноксиз санъатлар ҳам инсондан, унинг ичидан юзага чиққан, тошдан ё кесакдан ҳосил бўлмаган».

... «Агар сизнинг ичингизда сўзимизга ҳақиқатроқ бир туйғу бўлмаса, айтганларимиздан наф йўқ».

... «Севилган киши гўзалдир. Аксинча бўлмайди. Яъни ҳамма гўзалларда севила бермайди ва севилиши шарт эмас. Гўзаллик севишликнинг бир жузидир. Севишли бўлмоқ асладир. Бу бўлгандан кейин гўзаллик ҳам мавжуддир».

Шундай қилиб, Жалолиддин Румий фалсафаси инсон табиати, руҳий ҳолатлари ва амалларига хос бўлган мураккаб зидлик ва, айни вақтда, ҳамбарчас бирликини кўрсатишга қаратилган. У табиат ва турмушга муножаат этганда ҳам, инсон руҳияти, одат ва амаллари ҳусусида фикр юритганди ҳам барча ботиний ва зоҳирий нарсаларга хос бўлган зидма-зидлик қонуниятини назарда тутди. Чунки «Бир инсон ўзига қарши муҳолифатда бўлолмайди. Шу нукта назардан, ёмонлик яхшиликдан айрилмайди. Яхшилик шу ёмонлики тарк этмакдир. Ёмонлик бўлмаса, уни ташламоқ ҳам мумкин эмас. Агар ёмонлик қилиш сабаби бўлмасаиди, яхшиликдан воз кечиш ҳам бўлмасди».

Дўстлик ва душманлик, инкор ва иймон иккиликка сабабдир. Чунки қуфр-инкор. Инкорчи учун инкор қилиши керак бўлган киши лозим бўлганидек, қабул этувчига ҳам қабул этиши шарт бўлган бир зот зарур. Шундан ҳам кўринадики, бирлик ва бегоналик иккилиги мавжуд. У олам эса қуфр ва иймоннинг, дўстлик ва душманликнинг ташқарисидир. Модомики, дўстлик иккиликни пайдо қилар экан, демек, иккиликсиз, фақат бирликдан иборат бўлган олам бордир».

Жалолиддин Румийнинг юқорида келтирилган айрим бадий-эстетик ва фалсафий қарашларидан кўриниб турибдики, у ўз даври шояр ва мутафаккирлари орасида илоҳийлик бағридаги дунёвий тафаккурга эга буюк шахс бўлган. Мавлоно мероси ва тариқати асрлар оша инсоният қалбини иймон нури ва тафаккур саодати билан нурафшон этиб келмоқда.

Изоҳлар:

1. Радий Фиш. Джалааледдин Руми. М., Наука, 1987, 84-бет.
2. Радий Фиш. Джалааледдин Руми. М., Наука, 1987, 231-бет.
3. Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Эстетика. Том второй. М., 1969, 78-79-бетлар.
4. Е.Э. Берталье. Суфизм и суфийская литература. М., Наука, 1965, 80-бет.
5. Нажмиддин Комиллов. Тасаввуф. Т., «Езуи», 1996, 41-42-бетлар.
6. Жалолиддин Румий. Маънавий маснавий. Куллет. Биринчи жолд. Биринчи китоб. Таржима шарҳи билан. Т., «Шарк», 1999, 36-бет.
7. Mathnawi, VII, IX-бет.
8. Жалолиддин Румий. Маънавий маснавий. Т., «Шарк», 1999, 47-бет.
9. Мавлоно Жалолиддин Румий. Маънавий маснавий, 358-359-бетлар.
10. Мавлоно Жалолиддин Румий. Ичингдаги ичингдадир. Т., «Езуи», 1997, 64-бет.
11. Мавлоно Жалолиддин Румий. Ичингдаги ичингдадир, 14-бет.

Доктор Иброҳим ХУДОЁР, Занжон Университети

“Парвардигор ўз исларини бандаларига танитган”.

Хар бир исмининг ўз мулки, хар бир мулкнинг ўз султони бор. Хар бир мулкада бир йиғин ва бир хилват бўлиб, аҳолиси учун гўзал армуғон ҳам муҳайёдир.

Тангри ўз даргоҳининг хос бандаларига муайян бир макому мартабала бериб қўйган. Булар авлиё бўлиб, энг пастки макомотдан энг юқори мартабага эришшлари мумкин. Гоҳида бир валий биринчи мулк ва унга таалуқли бўлган исмга етади... Ниҳоят, валийлар орасидан фақат битта валий барча макомотни ўтиб олиб, илоҳий исмларнинг мажмуаси бўлиши ваҳдоният ва фардоният мулкига қадам қўйди. Авлиёлар саййиди бўлиши бу валий ўз Худосидан баҳраманд бўлади ва худованд валютини (валийлик — Ж.Х.) у билан хатм этади...

Анбёи ўз макомотларини нубувват (пайгамбарлик) сифатида таниганлари каби авлиё ҳам макомот орқали ўз вилотларини зоҳир этадилар. Парвардигор набий билан Жаброил ва ваҳий орқали сўзласа, валий билан қалб орқали сўзлайди» (Ҳаким Термизий. Хатм-ул-авлиё, Усмон Яхё, 334-336 бет).

«Худованд баъзи бир пайгамбарларини бошқа пайгамбарларидан устунроқ қўйгани каби, баъзи бир авлиёларига ҳам бошқа авлиёлардан кўра кўпроқ фазилат берган. Хотам-ул-авлиё ҳамма нарасада биринчи бўлганидек... Хотам-ул-авлиё ҳам авлиёларнинг афзалидир. У авлиёлар ва барча муваҳхидлар (Аллоҳнинг бирлигига иймон келтирганлар — Ж.Х.) учун Худонинг ҳужжати саналади. У уларнинг сарвари ҳисобланади, қиёмат кунида эса унга шафёе келтириладилар» (Уша китоб, 345-346 б.).

Юқорида келтирилган сўзлар ишқу муҳаббат Жайхунининг қирғоқлари бўлиб сайру сафар қилган, ҳаёт чоғида ва ўлимидан сўнг ҳам узоқ йиллар Хуросу Мувароуннаҳр тасаввуфи ҳавзасида у асос солган ирфоний мактабга эргашган муридларнинг муршиди, термизлик бир ориф тафаккурининг махсули эди. «Бу ориф Абу Абдуллоҳ Муҳаммад бин Али бин Ҳасан бин Башар Ҳаким ат-Термизий номи билан машҳур бўлиб, Термиз ахлидандир» (Никелсон. Тасавуфи исломи ва робитаи Инсон ва Худо. Муҳаммад Ризо Шафийий Кадканий таржумаси, 180 бет).

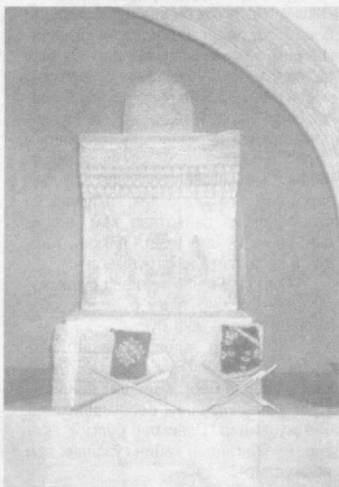
Унинг ном-насаби, ҳаёти тарихи, асарлари, устоз ва шогирдлари ҳақида юқоридаги асарлар ва кейинги даврларда ёзилган манбаларда афсонага айланган, ҳақиқатомуз жуда кўп маълумотлар кўзга ташланади. Ҳаким ат-Термизийнинг тутилган йили аниқланмаган, аммо вафот этган йили ва узоқ умр кўрганлигини назарда тутсақ, ҳижрий учинчи асрнинг биринчи даҳаси, мелодий солномада эса тўққизинчи асрнинг биринчи чораги атрофида деб тахмин қилиш мумкин.

Вафоти тарихи ҳақида эса турли фикрлар ва ҳатто чалкаш маълумотлар мавжуд. Турли ривоятларда унинг вафот этган йили ҳижрий-қамарий 255 йилдан 320 йилгача (мелодий 869 йилдан 932 йилгача) кўрсатилган. Бу борадаги барча тахминлардан фақат тасавуф тарихининг иккита йirik тадқиқотчиси ўртага ташлаган фикрга таян-

Ишқ жайхунининг йўлдоши

(Ҳаким ат-Термизийнинг
«Хатм-ул-авлиё» асари)

са бўлади. Устоз, доктор Зарринқўб ўзининг «Жустужў дар тасавуфи Ирон» номли китобида «Ат-тааруф ли мазҳаб ат-тасавуф»нинг муаллифи Калободий маълумотига асосланиб, ҳижрий-қамарий 269 йилни (мелодий 909) ҳақиқатга яқинроқ деб билади. Доктор Шафийий Кадканий Никелсоннинг «Ислом тасавуфи, Инсон ва Худо ўртасидаги робита» номли асарини таржима қилиб, изоҳлар қўсимда уни х.к. 285 йили (мелодий 898) вафот этган, дейди.

Айбти ўтганимиздек, мавлоно Ҳаким ат-Термизийнинг ҳаёт йўли ҳақида аниқ бир маълумот йўқ. Аммо унинг қаламига мансуб бўлган «Будуви шаъни Аби Абдуллоҳ Муҳаммад бин Али ал-Ҳаким ат-Термизий» номли кичик бир рисола катта аҳамиятга эга. Бу 32 саҳифали кичик рисола араб тилида Ҳаким Термизийнинг «Хатм-ул-авлиё» китоби муҳаддимасида Усмон Яхё томонидан 1965 йили нашр этилган. Бу рисола орқали муаллиф ҳаёти, жумладан, отасидан илм ўрганганлиги, ёшлик чоғида Қўфа ва Басра орқали Маққага сафар қилганлиги, Қўфада ҳадис таълимини олганлиги, Термизга қайтабтиб йўлда Қўрони Каримни ёдлаганлиги ҳақидаги маълумотга эга бўлиш мумкин.

Лекин бу рисоладаги диққатга молик асосий масала илҳомнинг турлари, унга туш ва бедорликда зоҳир бўлган рўёлар тасвиридир.

Бу рисолаи муталаа қилар эканмиз, Ҳаким Термизийнинг руҳий меърожи (қўтарилиши — Ж.Х.) билан ошно бўламиз. Бу сайр чизигида солиқининг руҳоний сайру сулуқ жараёни, тупроқдан фалак тоқигача, бандликдан валюятгача бўлган йўл гўзал бир тарзда ифода этилган.

Рисолада айтилишича, рўё ва тушлардан сўнг ўзининг олий руҳий даражага етганини тушуниб етган, унда панду насихатлар эшитиш ва нафс тарбияси билан шугулланишга мойиллик кучая бошлади. Нафс таъзияси (нафсни поклаш) натижасида дунё унинг назарида бутунлай арзимас бир нарсасига айланади. Кунлардан бир кун руҳоний ҳолатга тушган пайтида қўйидаги форсий жумла унга илҳом бўлади: «Нигине туро додам!» (Сенга бир узук бердим.) Термизийнинг бутун вужуди шодликка тўлади. Иккинчи кун қалбига нидо келади: «Туро додам жалол ман ва азамат ман ва баҳо ман». (Мен сенга жалол бердим, азамат бердим ва баҳо бердим.) Учинчи кун унинг жонига нидо келади: «Туро додам или аввалин ва охири». (Илмнинг аввалини ва охирини сенга бердим.) Бу ҳолат ҳар кун давом этаверди ва унга ҳар кун илоҳий исмлардан бири ошкор бўлиб, бу исмининг ёруғлигидан қалби нурга тўлаверди. Ниҳоят унга охириги исм «Ал-Латиф» ҳувайдо бўлади.

Ҳаким Термизий тасавуф, машойих тарихи, ҳадис, фикр, тафсир, калом, ахлоқ ва нафс масалаларига доир бир қанча асарлар ёзган. Уларнинг сони манбаларда 30 дан 126 тага китоб ва рисолалардан иборат, деб қайд этилади. Доктор Мўҳсин Жаҳонгирӣ ўзининг «Муҳийиддин ибн Арабий» номли китобида уларнинг сонини 30 жилдан иборат деб ёзади. Ҳолбуки, доктор Зарринқўбнинг фикрига кўра: «Унга мансуб бўлган асарлар 126 тадан зиёд бўлиб, улардан аксарияти бизгача етиб келмаган... Аммо ҳар ҳолда ундан 60 та рисола қолган

ва баъзилари чоп этилган».

Доктор Зарринқўбониг «Хужуҷ дар тасаввуфи Ирон» асарида берилган маълумотга қўра, унинг қўйидаги асарлари Туркия, Лубон, Миср, Италия, Покистонда чоп этилган:

1. «Наводир-ул-усул фи маърифати ахбор ар-расул», Димишқий шарҳи, Истанбул, 1293 х.к. (1876).
2. «Хатм-ул-авлиё», Усмон Яҳё нашрга тайёрлаган, Байрут, 1925 м.
3. «Рисолаи баён ул-фарқ байн ас-садр ва ал-қалб ва ал-фуюд ва ал-лубаб». Никелос Ҳир, Қоҳира, 1958 м.
4. «Рисолаи арш-ул-мувахҳидин», Paul Sbath, Қоҳира (Миср), 1946 м.
5. «Китоб-ур-риёза», «Адаб-ун-нафс», Орбери, Али Ҳасан Абдулқодир, Қоҳира (Миср), 1946 м.
6. «Ҳақиқат-ул-адмия», Абдулмуҳсин ал-Хусайний, Искандария (Миср), 1946 м.
7. «Масоил-ул-таъбир», Орбери, Италиядаги «Мутолиоти шарқи» маҳалласи, инглизча таржимаси билан, 1940.
8. «Ар-рудд ыла ар-рофиза ва ал-яқл ва ал-хаво». Истанбул, «Шарқиёт мажмуаси», 1966 м.
9. «Рисолаи «Будуви шаън». Карочи, Покистон, «Мутолиоти исломи» маҳалласи.

Унинг «Илал ал-убудият», «Ал-акёс», «Ал-мугтарин» (Усмон бин Саъид мин Рай китобига ёзилган жавоб), «Баён-ул-қасб» (тасавуф масалаларига оид), «Дуррат-улмакнун фи асъялау мокона ва моқън», «Азоб-ул-қабр», «Китоб ул-тавхид» (калом илмида), шайхлар тарихи ҳақида китоб, тафсир илмига доир китоб, «Фурӯқ» номли рисола ва асарлари манбаларда зикр этилган. Булардан баъзилари жаҳондаги турли кутубхоналарда сақланади, баъзилари эса муаллиф замониде э ундан кейинги даврларда йўқолган.

Хужувирий ёқориде зикр этилган асарлар рўйхатидан ташқари (бу асарларнинг баъзи билари «Қашф-ул-мажжуб»да келтирилган) Ҳаким Термизийнинг «Одоб-ул-мурдин» номли асарини ҳам эслаб ўтади. Бу асар ҳақимида силсиласининг тартиб-қоидаларини жорий этиш ва хусусан унинг машҳур шогирди Абу Бакр Варроқ Термизий дунёқаришининг шаклланишида муҳим ўрин тутган.

Унинг таълимоти асосан шу инсон орқали ёйилиб, қарий барча рўёлари, мақомоти ва пайғамбар Ҳир ал-аҳлиқасом билан бўлган мулоқотлари ҳам шу шахс, яъни Абу Бакр Варроқ Термизий орқали етиб келган.

Аммо уни ўша даврининг машҳур кишилари қаторига қўшиб қўядиган бошқа сабаблар мавжуд. Биринчидан, у ҳижрий учинчи асрда тасавуф таълимоти ва тарихининг марказида, бу жараёнининг қалбида фаолият кўрсатди. Иккинчидан, у «Хатм-ул-авлиё» асарини ёзиш билан тасавуф тарихида «валоят» назарисига ва бунинг асосида «ҳакимийлар» мактабига асос солди. «Қашф-ул-мажжуб» китобининг муаллифи Ҳужувирий тасавуфнинг келиб чиқиши давридан то асарининг ёзилиши давригача, яъни ҳижрий бешинчи асрнинг биринчи ярмигача мавжуд бўлган турли тасавуфий фикрлар ҳақида сўзлаб, шундай дейди: «Мутасаввифлар ўн икки гуруҳдан иборат бўлиб, улардан иккитаси мардул (рад этилган, инкор қилинган) ва ўнтаси мақбулдир.

Мақбул бўлганларидан бири «муҳосибийлар» ва иккинчиси «қассорийлар»дир... ва еттинчиси «ҳакимийлар»дир...» «Аммо ал-ҳакимия, Абу Абдуллох Муҳаммад бин Али Ҳаким ат-Термизийни (р) ҳакимийларнинг пешвоси деб биладилар... Ва унинг тартиб-қоидалари ва тариқати валоятга асосланган ва барча далиллари бу масаланинг ҳақиқатини исботлашга қаратилган... Бу мазҳаб ақидасига қўра, Худонинг авлиёлари бор бўлиб, улар халқ ичидан танланган ва улар дунёга бoғлиқ бўлган барча нарсалардан узилиб, нафс хаводан кечиб, муайян бир даражага етганлар, уларга маънавий эшикларнинг бари очилган...

Билгилки, тасавуф тариқатининг қоида-си ва маърифатининг асоси валоятни исботлашдир, барча машоих (р) бу масалани қўллаб-қувватлайдилар, аммо улар бунни турлича талвин этадилар ва бу борада, яъни тариқатининг ҳақиқати масаласида Муҳаммад бин Али махсус ўрин эгаллайди...

Қўриб турганимиздек, Хужувирий валоят масаласини «ҳакимийлар» таълимотининг асоси деб билади. Бу назария ва унга дахлдор бўлган масалалар Ҳаким Термизийнинг «Хатм-ул-авлиё» асарида (бу асар баъзи бир манбаларда, жумладан «Қашф-ул-мажжуб»нинг 178-бетиде «Хатм-ул-валоят» шаклида келтирилган) батафсил таҳлил ва тадқиқ этилган.

Мазкур китоб Термиз аҳлининг қаттиқ эътирозига сабаб бўлди. Натжидада Ҳаким Термизий бир муддат Термиздан чиқиб кетиб, Балхда яшайди. Айтишларича, у ерда ҳам баъзи кишилар Балх волиёсига — ҳокимига унинг устидан иғво уюштириб, шикоят қилишган. Балх волиёси ундан тилхат олиб, бундан сўнг илоҳий шик ҳақида сўзлашни ман этди. Лекин бу тортишувлар ҳақиқий билан тугади ва у «ўша вилоятда ҳурмат ва иззатда яшайди, узоқ умр кўриб, қарийб 90 йил умр кўрди».

Албатта, бу масала ҳақида у ўзининг «Будуви шаън» асарида ҳам ёзган ва Атор ҳам «Тазкират-ул-авлиё»да бунга ишора қилган: «Ўша даврда Термизда ҳеч ким унинг сўзларига тушунмасди, у шахар аҳолисидадан четда эди».

Узоқ вақт давомида йўқолган китоблар сирасига кирган «Хатм-ул-авлиё» мелодий 1965 йили Байрут ва Лубнонда Париж Илмий тадқиқотлар Маркази исломий маданият бўлими аъзоси Усмон Исмоил Яҳё томонидан чоп этилди. 586 бетдан иборат бўлган бу китоб билан бирга яна бир қанча асарлар — Ҳаким Термизийнинг «Будуви шаън» рисоласи, Ибн ал-Арабийнинг «Ал-жаҳаб-ул-мустақим» ҳамма салаа анҳу ат-Термизий ал-Ҳаким» ва «Шарҳ ул-масоил-ур-руҳония фи китоби «Хатм-ул-авлиё»ли Ибни Араби» асарлари, валоят, нубувват ва орифлар мақомоти хусусида ҳижрий биринчи асрдан тўққизинчи асргача бўлган даврни ўз ичиде олган ва икки нусхадан (Истанбул Фотиҳ Университети кутубхонаси, китобат йили х.к. 937; Истанбул, Валиаддин кутубхонаси) фойдаланилган тарихий маълумотлар ҳам чоп этилган. Валиёлнинг ҳаққонийлиги, шунингдек унинг нубувват ва рисолат билан бoғлиқ бўлган жиҳатлари «Хатм-ул-авлиё» китобининг бош мавзуси ҳисобланади. Муқаддима ва 29 фаслда мурид ва шайх ўртасида бўлиб утган савол-жавоб тарзида таълиф этилган бу асарнинг тузилиши қўйидагича:

— Муқаддима. Бу ерда муаллиф «валоят мақоми» тушунчасидан истиробага тушган кишиларга жавоб ёзган.

Биринчи фасл: Ҳаққулолох валийлиги.

Иккинчи фасл: Худонинг даввати ва банданинг ижобати.

Учинчи фасл: Ҳаққулолох валийлиги ва валийуллох.

Тўртинчи фасл: Рўхоний валоятлар. Бу фаслда муаллиф 157 та саволга (бундан 34 таси бевосита валоят масаласига, қолғани эса Қуръон тафсири, ҳадислар ва диний ҳақиқатларга доир) жавоб беради. Ибн ал-Арабий «Жавоб-ул-мустақим» ва «Футуҳоти Маккия» китобларида Ҳаким ат-Термизийнинг «Хатм-ул-авлиё» китобининг матнидан хабардор бўлган ҳолда, ўзининг ирфоний мактаби нуктаи назаридан бу 157 саволга (152-153 саволлар бундан мустасно) жавоб ёзган. Ҳаким Термизий «Хатм-ул-авлиё» китобининг турли фаслларида бу саволларнинг қарийб барчасига жавоб тогган.

Бешинчи фасл: Авлиё ва набийлик илми. Олтинчи фасл: Валийуллох, Еттинчи фасл: Валоят ва авлиёлкининг ўнта хусусияти.

Саккизинчи фасл: Хотам-ул-авлиё ва хотам-ул-анбиё.

Тўққизинчи фасл: Нубувват ва валоят.

Учинчи фасл: Авлиё аломати.

Ун биринчи фасл: Шайтоний хавотирлар ва насхи илоҳий.

Ун иккинчи фасл: Муқарриблар (Аҳл-ул-қурба).

Ун учинчи фасл: Хотам-ул-авлиё.

Ун тўртинчи фасл: Башорат.

Ун бешинчи фасл: Қуръон ва руҳ.

Ун олтинчи фасл: Мўъминлар ва авлиё. Ун еттинчи фасл: Валоят ва нубувват ўртасидаги аҳд-паймон.

Ун саккизинчи фасл: Авлиё аҳволини инкор этувчилар.

Ун тўққизинчи фасл: Валоят, саодат, муҳаббат.

Иигирманчи фасл: Валий ва гувоҳ.

Иигирма биринчи фасл: Валий ва илоҳий асрор.

Иигирма иккинчи фасл: Хидоят этилган ва танланган инсонлар.

Иигирма учинчи фасл: Жазаба ва замон.

Иигирма тўртинчи фасл: Мажжуб.

Иигирма бешинчи фасл: Хотам-ул-авлиё ва хатм-ул-валоят маъноси.

Иигирма олтинчи фасл: Сохта авлиё.

Иигирма еттинчи фасл: Хайр давлати ва шарр (ёмонлик) давлати.

Иигирма саккизинчи фасл: Диндорлар.

Иигирма тўққизинчи фасл: Амаллар ва даражалар.

Бу китоб, валоят масаласини биринчи маротаба мукаммал бир назария ва ажойиб мақолапар туркуми шаклида тасавуфга тақдим этилиши билан алоҳида аҳамиятга молик. У, айтиш мумкинки, тасавуф тарихида, «ҳакимийлар» деб аталмиш бир гуруҳ машҳур шайхлар, хусусан, Термиз ва Балх атрофида шаклланган тасавуф аҳли учун маънавий насиятнома ёхуд таълим дастури сифатида хизмат қилган.

Бу асарнинг овозаси ўша давр ислом оламига, Мисру Тунисдан Эрону Мовароуннахр, Халаба Шомдан кичик Осмёгача етган эди. Албатта, унинг назарияларига баъзилар эътироз назари билан қарардилар, аммо кўпчилик сулуқ йўлида Қоф чўққисига

Давоми 41-бетда

Ёшларни бозор муносабатларига асосланган мустақил иқтисодий тараққиётнинг фаол иштирокчилари ва ижодкорлари қилиб тарбиялашда иқтисодий таълимнинг алоҳида ўрни бор. Бироқ ҳозирги замон ёшларини баркамол инсон қилиб камолга

ёки бугун ўйлаб топилган эмас. Улар инсониятнинг минг йиллик тарихи, отабобларимизнинг неча-неча авлодлари тажрибаси давомида юзага келган. Бозор иқтисодиёти деб инсон маънавиятини унуттиш гуноҳ бўлади. Нуқул пул ва фойда кетидан қувсак-да, аммо одам-

лик муҳитини яратиш каби жараёнлар кўзда тутилди. Ўтиш жараёнида ижтимоий ҳимоя омилининг ҳам катта ўрни борлиги ҳаммамизга маълум, бунда одамларни бозор муносабатлари шароитида ижтимоий муҳофаза қилиб бориш, янги иқтисодий тизимга ортиқча азиятсиз, озор чекмасдан ўтиш масаласини ижобий ҳал қилиш зарурияти туғилди. Энг муҳими, кишиларимизнинг бозор муносабатларига ўтиш ва бозор шароитида яшашлари учун уларни маънавий жиҳатдан тайёрлаш, эски иқтисодий ҳаёт руҳиятидан, айниқса, боқимандалик қайфиятидан бутунлай ҳалос этиш масаласи туради.

Янгича иқтисодий тафаккур маънавий жараён бўлиб, инсон ҳаёти ва тақдири, унинг ахлоқий фазилатлари, ички дунёси характери билан боғлиқ ҳодисадир; кишилар мулкисизлик ҳолатидан мулкка эгалик қилиш ҳолатига ўтишлари, мулкни тасарруф қила олишда эркинликка эга бўлишлари, боқимандаликка барҳам бериб, ўзларининг иқтисодий ҳамда ижтимоий аҳолини яшашлари учун шахсан масъул эканликларини англашлари, иқтисодий соҳадаги рақобат курашида маънавий жиҳатдан собит бўлишлари, ҳалоллик, поклик, ишбилармонлик фазилатларини таркиб топтиришлари тақозо қилинади; ҳар бир кишининг фаровонлиги ўзига қўл жиҳатдан боғлиқлиги, тадбиркорлиги, фан-техника ангилликлари чўқур эгаллаш, иқтисодий маданиятни ошириб бориш талаб этилади; ҳар бир киши ўз фаолияти ва меҳнати қайси соҳа бўйича ривожлантириш, фойдазарарнинг фарқини билиб олиши, ҳисоб-китоб қила билиш маънасини ривожлантириб бориш зарурияти туғилади. Табиийки, юқоридagi жараёнлар инсон маънавиятини, жамиятнинг маънавий ва ахлоқий тамойиллари ва талаблари чегарасида амал қилади.

Республикамизда маънавий муҳитнинг соғломлиги, ҳар қандай ислохотлар энг аввало, одамлар манфаати, онги ва дунёқарашига, руҳий оламига мослаштирилиб олиб борилаётганлиги сабабли фуқаролар ижодкорлиги, яратувчанлик ва бунёдкорлик имкониятлари тобора кенгаймоқда, уларда Ватан, миллат, гуруҳ тушунчалари чўқурлашмоқда. Президентимиз томонидан амалга оширилаётган сиёсат туфайли ҳар қандай моддий манфаатдорлик, ҳар қандай иқтисодий раванқ бевосита маънавий баркамоллик туғилури билан боғлиқ эканлиги, шу асосдагина ҳақиқий ривож топиши мумкинлигига ишонч ортиб бормоқда.

Алишер
АБДУЛЛАЕВ

ИҚТИСОД ВА МАЪНАВИЯТ

етиштиришда уларнинг фан асосларини эгаллашлари, муайян ихтисослик бўйича малакага эга бўлишларининг ўзи етарли эмаслиги Президентимиз асарларида ўзининг ёрқин ифодасини топган. «Тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади, — деб таъкидлайди И.А.Каримов. — Техникавий билим, мураккаб технологияни эгаллаш қобилияти маънавий баркамоллик билан, мустақил тафаккур билан бирга бориши керак. Ақлий заковат ва руҳий салоҳият маърифатли инсоннинг икки қанотиридир».

Ўзбекистон Республикаси Президентини И.А.Каримов олиб бораётган ижтимоий сиёсатнинг энг муҳим жиҳатларидан бири — иқтисод ва маънавиятнинг уйғунлигини таъминлашдан иборат. Ўзбекистоннинг миллий камолот йўли иқтисодий ўнгиланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланиш билан маънавий покланиш, маънавий юксалишнинг ўзаро алоқадорлигига асосланади. Бинобарин, «Маънавият ва иқтисод бир-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини қувватлаб ўзаро таъсирланиб ривожланиб боради».

Иқтисодий ислохотлар ҳар қандай шароитда, ҳар қандай ижтимоий тузум ёки жамиятда зарурий эҳтиёж ҳисобланади, бироқ бу жараён маънавий ислохотлардан ажралиб олинган ҳолда юз берадиган бўлса, жамият тараққиётини тўла таъминлай олмайди. «Бозор муносабатларига ўтиш кўр-кўрона мақсад эмас, балки иқтисодни ўнгилash, жамиятни англаш йўли. Демократик давлат кўрмоқчи эканмиз, энг аввало, иқтисодий адолат принципларига содиқ бўлиб қолмоғимиз керак. Агар бозор етим-есирларнинг, қариялар ва камбағал-ночор одамларнинг кўз ёши эвазига қуриладиغان бўлса, бунақа бозорнинг уйи қуйсин, — деб таъкидлайди И.А.Каримов. — Юксак маънавий бурчлар кеча

ларимиз руҳан қашшоқ бўлиб қолишса — бундай жамиятнинг ҳеч кимга кераги йўқ».

Иқтисодиёт моддий тушунча, ахлоқийлик эса маънавий категория бўлса-да, мана шу иккала ҳолатни уйғунлаштирмай туриб мамлакатимизда янги жамият қуриш мумкин эмаслиги юқоридagi сўзларда низоҳатда кескин даражада қўйилади. Тарихдан маълумки, иқтисоднинг маънавиятдан ажралиб қолиши, поймол этилиши борлиқ билан маънавият, инсон билан одам ўртасида ўтиб бўлмас жарлик пайдо бўлишига олиб келади. Натижада инсонлар ҳар қандай шароитда ҳам, ҳар қандай йўл билан бўлса-да, бойлик, мол-мулк орттиришга ҳаракат қилади, яшашнинг осон йўлларини ахтарида, виждон, иймон, одамгарчиликдан маҳрум воситаларни топишга ружу қўядилар. Демак, иқтисод билан ахлоқ, моддий эҳтиёж билан маънавий зарурат ўртасидаги уйғунлик бузилган жойда жамият таназзули учун замин пайдо бўлади.

Табиийки, инсонлар ҳаёт кечирishлари учун моддий неъматларга эга бўлиши керак. Бунинг учун уларни яратишга эҳтиёж туғилади. Бу жараён, бир томондан, табиат нарсас-ҳодисалари, бошқа томондан, одамларнинг ўзаро муносабатлари асосида юз беради. Етиштирилган маҳсулотларда нафақат уларни етиштирувчилар ўртасидаги моддий, шу билан бирга маънавий муносабатлар ҳам акс этади.

Агар масалага бозор иқтисодиётига ўтиш нуктаи назаридан ёндошадиган бўлсак, у сўянадиган барча объектив ва субъектив омиллар айна вақтда маънавий жиҳатларини ҳам ўз ичига олади. Унда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш, мулкчиликнинг турли шаклларини вужудга келтириш, кишиларда ҳўжайинлик ҳиссини таркиб топшириш, соғлом рақобатчи-

Биринчи телережиссёр аёл

Инсон умрини кўп нарсаларга таққослашади... У баъзида қувончли воқеаларга бой бўлса, баъзида кўнгилсизликларга ҳам дучор бўлади. Шундай оғир синовлар бўладики, «кўнгил йиғлайди, аммо кўзларда нам йўқ». Ана шундай пайтларда ногоҳ ижодга кўл ургинг келади, ақл совуқлиги билан ҳоҳ тугейни, эхтироси бироқ бошига ҳаракат қилиб, фикрламоқчи бўласан. Умуман ижодкорнинг ҳаёти доимо бошқароқ бўлган. Фидойи санъаткорнинг қилмишларини баъзилар тушунасди. Бу эса ўз навбатида унга янги муаммоларни тугдирар, нимангидир қўрбони эвазига бўларди. Балки, санъаткор тақдири азалдан шундайди. Телевидение ва радио катта даргоҳ. Ҳоҳ телеэфирга, ҳоҳ радиоэфирга бўлсин, барча-барча кўрсатув ва эшиттиришлар минглаб ҳодима ва мутахассисларнинг юрак қўри, кўз нури билан яратилган машаққатли меҳнатининг маҳсулидир. Шу кунга келиб ана шу санъат даргоҳининг эришган барча ютуқлари юқоридаги инсонларнинг ҳар қачун, ҳар дақиқада қилаётган меҳнатлари эвазига пайдо бўлган.

Ўзбекистон телевидениесининг дастлабки кўрсатувлари, телеспектакллари, концерт дастурларини бирма-бир ҳаёдан ўтказсангиз қалбингизни ёруғ шуъла ёритгандек бўлади. Ўша кўрсатувларни тайёрлашда актриса ва режиссёр З.Солиеванинг хизматлари катта.

Зебонинг ёшлиги Самарканд вилоятидаги Афросиёб деган жойда ўтган. Санъатга бўлган қизиқиш уни тиббиёт илмгоҳига кириш ўрнига театр ва расомлик санъати институтига етаклади. Ана шу даврларни эслаб, Зебо Солиеванинг кўрсатди Ўзбекистон халқ артиси Турғун Азизов шундай деди: Мен Зебохон билан Ўзбекистон халқ артисти Давлат ва А.Тўқай мукофотлари совриндори Тошхўжа Ҳўжаев раҳбарлигида ўқиган-ми. Биринчи курсдан то охиригача Зебохон ўзининг ажойиб қобилият соҳибаси эканлигини кўрсатди. Диплом спектакллари: «Ваня тоға»да мен Ваня тоғани, у севгили Елена Андреевнани, «Макр-муҳаббат»да Луизани ўйнади. У ўзининг санъатга зўр иштиёқи, тиришқоқлиги билан талабалар орасида ҳам обрў қозонди. Устозимизнинг битирувчиларга айтган қўйидаги гаплари кейинги ижодий фаолиятимизда асосий мезон бўлиб хизмат қилди: «Актёрлик — сўзларни ёдлаб бериш эмас, актёрлик — юрак иши, ижро этакдаги ролингизни хис қилмасангиз, унга ўз юрагингизни,

хис-туйғуларингизни қўша билмасангиз, келажакнингизни санъат билан боғламай қўя қолинг».

Зебохон илмгоҳни битиргач йўлланма билан Термиз вилоят театрига ишга юборилди. Ўқишда олган билимларини илк бор ана шу театр сахнасида қўйилган «Холисхон»да Холисхон, «Ватан иши»да Нарзи хола, «Дил-дили Зайнаб»да Зумрад каби образларни яратишда маҳорат билан қўллади.

Зебо Солиеванинг кейинги бутун ижодий фаолияти телевидение ва радио билан боғлиқ ҳолда ўтди.

«Биз ижодий фаолиятимизни деярли бир пайтда — 1961 йилда бошлаганмиз, — дея эслайди Ўзбекистон телевидениесининг таҳрибали режиссёрларидан бири, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Ҳайбатилла Алиев, — унинг ижоди телевидениенинг адабий-драматик ва мусикали кўрсатувлар таҳририятларида ўтди. Зебо гоҳ Оруз исмили қиз бўлиб, чашма бўйида жўшиб-тошиб қўйлапти, биллур сувдан ёрмини сўроқ-ляпти, гоҳ у ўтмишининг бир жабрдийдаси қиёфасида, кўзларида халқа ёш, бешиқ тебратиб, қизчаси Чўлпонойни аллалаб туриб йиғлайди. Аллами, фарёдми, бевафо ёр ситамидан нола навосими? Гоҳ ўзбек йигитини севиб қолган лўли қиз кечинмаларини сўзлайди. Бу актриса агарда ҳозир ҳам театрда ишлаётган бўлганда, албатта, ижод чўққисига эришган актриса сифатида етишган бўларди. Режиссёр сифатида Зебохоннинг телевидениенинг «Олтин фонди»да сақланиб қолган «Ойнинг олтин ўроғи», «Она меҳри» каби қатор видеофильмлари қайта-қайта қўйилиб, ўз томошабинларини хушнуд қилиб келмоқда. У тўрт йил давомида ўша йиллариёқ кўпчилик муҳлисларига эга бўлган «Қўйланг, ёш қонандар!» телетанловини муттасил муаллиф Анвар Исроилов билан ҳамкорликда эфирга тайёрлаб бериб келди. Шунда ҳозирда республикамизнинг етук санъаткорларига айланган 200 дан ортиқ қўшиқчиларни халққа танитди.

Зебо Солиева телевидениеда турли мавзу ва характердаги 300 қиям образларни яратди. Тиниб-тинчимас ижодкор республика радиосида «Кўзалари чўлпон», «Қуёшдек кула обласини?», «Танбур навоси», «Умр» каби қатор радио-постановкаларда 400 га яқин роллар ижро этди. Зебо Солиева ўзига ҳис овозга эга ашулчи. Радио овоз казинасида унинг 100 га яқин қўшиқлари сақланмоқда. Радиода қанчалик меҳнат қилмасин

Зебо Солиева учун телевидение биринчи ўринда бўлиб, фикр зикрини камраб олганди. Телевидениеда режиссёрлик касби ўта муҳим ва масъулиятли. У сценарий устида ишлайди, актёрлар билан бевосита мулоқотда бўлади, кўрсатув тайёрлаётган бутун ижодий гуруҳга раҳбарлик қилади. Ана шу ижодий муносабат ҳақида Ўзбекистон халқ артисти Ёқуб Аҳмедов шундай дейди:

«Бошқа касбларга қараганда, санъаткор касбининг ажиб бир хислати бор. Ижодий ҳамкорлик актёр учун жуда муҳим. Режиссёрнинг ғоясини, фикрини англаб олиш ва уни айнан ижро этиш ана шу ҳамкорлиkning самарасига боғлиқ. Мен Зебохонни ана шундай ижодкорлардан бири сифатида биланам, ҳурмат қиламан. Мен у киши билан телевидениеда, радиода, театрда қатор рол ижро ҳам этганман. Биз бир-биримизни жуда яхши ва тез тушунардик».

— Ўзбек аёли учун санъатда, телевидениеда ишлаш жуда машаққатли экан, — дея уф тортиб сўзида давом этди Зебо Солиева, — ҳар бир спектаклни яратиш — янги гўдакнинг дунёга келиши билан баробар қийин иш. Бутун гуруҳнинг имкониятларини, ғайратларини хисобга олиш керак. Албатта, ҳар қандай имкониятнинг ҳам чеки бўлганидек бир кун келиб ана шу 30 йил азиз бўлган, ҳатто оила ҳам кўзга қўринмаган дамларини эвазига сенга биргина бўша тиш ҳақидаги буйруқни совуққина тутказишса, одам жонсиз танадек бўлиб қоларкансан. Ҳали куч-ғайратим, онгим, ижодий имкониятларим сўнамаганди. Бунга ишора қилувчи сабаб ҳам қўринмасида... Шундай бўлса-да, мен доим қалбдан телевидение билан биргаман. Унинг кўрсатувларини кўзатаман.

У ҳозир нафақада... Кичинагина бир лавҳада телережиссёр, меҳрибон она, катта қалб эгаси Зебо Солиева тўғрисида ҳамма гапни айтиш мушкул. У яратган образлар, айтган қўшиқлар муҳлислари хотирасидан абадий ўрин олган.

Ҳабибулло
АБДУЛМАЖИДОВ

...аб табиатли одамлар, илган ўтган. Баъзилар парини, чорликда, дарвешликда ном бўлса, баъзилари соддалик, исмида машхур, яна айримлари илмларни биладилар-у, бироқ узини ўзи ҳисобламай, яна билишга интилиб, ном чикарганлар. (Аммо бизнинг замонда бундайларнинг акси қўл учрайди.) Яхё Фуломов юқорида келтирилган сифатларнинг барчасини ўзида мужассамлаштирган олим эди. Устознинг яна бир сифати — у киши ҳар бир сўзни Абдулла Қаҳҳорчасига ўйлаб, ўлчаб ишлатиб, камсухан, аммо пурмаъно гапирар, ўта камтарин инсон эди. Яхё домла Ўзбекистондан етишиб чиққан биринчи археолог олим эди. 25 ёшдан бошлаб (у киши 1908 йил, май ойида Тошкентда туғилган) археология экспедицияларида қатнашиб, Ўзбекистоннинг қадимги дунё тарихига бағишланган дастлабки илмий асарини бундан 66 йил аввал, 1934 йили эълон қилган эди.

1938 йилдан эса, С.П.Толстов бошлиқдаги Хоразм археологик-этнографик экспедициясида қатнашиб, Ўрта Осиёнинг энг қадимий йирик деҳқончилик воҳаси бўлиш Хоразмининг сугорилиш тарихини ўрганишга киришди. Шу муносабат билан олим кўҳна Хива шаҳрининг меъморий ёдгорликлари тарихини биринчи бўлиб ўрганди ва ўзининг диссертациясида илмий тавсиф берди.

Кейинча ўзбек ва рус тилларида чоп этилган бу йирик илмий асарнинг моҳияти шундан иборатки, Яхё Фуломов биринчидан Шарқдаги сугорма деҳқончиликда Нил, Дажла, Фрот дарёлари каби хал қилувчи аҳамиятга эга бўлган Амударёнинг табиати, оқими, йўналиши ва сув режими-ю, кимёвий таркибини бириччи бўлиб илмий изоҳлаб берди. Иккинчидан, Чоржўйдан Орол денгизи бўйларигача ястаниб ётган ерларнинг деҳқончилик тарихини биринчи бўлиб ўрганди. Учинчидан, Хоразм воҳасининг қадимий Икки дарё оралиги (Месопотамия) каби Шарқдаги энг муҳим ва кўҳна сугорма деҳқончилик маконларидан, демакки, қадимий маданият ўчоқларидан эканини фанда исботлаб берди. Тўртинчидан, Яхё Фуломов Ўзбекистонда иригазия-сугорма деҳқончилик тарихини ўрганиш бўйича ўз илмий мактабини яратди. Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Тарих ва археология институтида, Академиянинг Қорақалпоғистон бўлимида бу соҳада домла кўплаб мутахассис илмий кадрлар тайёрлади.

Яхё Фуломов 1956 йили Фанлар Академиясига муҳбир аъзо бўлиб сайланган, институтнинг директори сифатида Ўзбекистон бўйича кўпгина илмий археологик экспедициялар ташкил қилди ва уларнинг раҳбари бўлди. Булардан энг бириги жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлган Афросиёб экспедицияси, шунингдек, Қизилқумда излари кўмиллиб

Тарихий хотира илмизлари

(Академик Яхё Фуломовни эслаб)

кетган қадимий Мохондарё водийсидаги деҳқончилик тарихини ўрганиш учун ташкил қилинган экспедициядир. Шунингдек, Фарғона водийсида фаолият кўрсатган Кува археология экспедицияси ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Камина ушбу экспедиция таркибидида қатнашиб, қадимги Фарғонанинг сугорма деҳқончилик тарихини ва ундан кейинги тараққиёт босқичларини ўрганди.

Ўрта Осиё ва Ўзбекистоннинг қадимий ўтмиши ҳақидаги кўплаб ноаниқликларга устоз Яхё Фуломов тадқиқотлари натижасида қўлга киритилган илмий хулосалар асосида муҳим янгиликлар киритилди ва баъзи эски фикрлар тамоман ўзгарди. Археология фанида «Замонбобо», «Обираҳмат», «Амиробод» (ва ҳ.к) деб аталадиган маданият даврлари бевосита Яхё Фуломов номи билан боғлиқдир. Устоз тўрт жиллик Ўзбекистон тарихининг тахрир ҳайъати аъзоси ва қадимги даврига бағишланган энг муҳим биринчи жилдининг асосий муаллифларидан эди.

1966 йили домла Ўзбекистон Фанлар Академиясининг академиги қилиб сайланган, республикада тарих ва археология фанининг йўналишларини белгиллаш ва ривожланишини таъминлашдаги жасоратли ишлари таҳсинга сазовордир. Археология фани ривожига, асл манбалар асосида Ўзбекистон тарихини ўрганиш ташкил қилишда домланинг хизмати беқиёс бўлди.

Яхё Фуломов Тарихий ва маданий ёдгорликларни сақлаш жамияти бошқармасининг энг жонқуяр аъзоси эди. Умрининг охиригача ёдгорликларни муҳофаза қилиш ишида фаол қатнашди. Республиканинг бирон бурчагида биронта тарихий ёдгорликка шикаст етганини эшитса, олим гўё ўзининг танаси жароҳатлангандек безовта бўлар эди. Бу ҳақда домланинг ўз ишига нақадар фидойий

инсонлигини исбот қилувчи кўплаб хатиралар сақланган. Улардан баъзилари ҳамон шогирдлари ва мухлислари ёдидан чиймайдди.

Бир сафар домла Фарғона водийсининг қадимий шаҳарларидан Аҳси вайронаси бузилатганини шогирдлари орқали эшитиб қолиб, Ўзбекистон Олий Совети Президиуми раиси (ёдгорликларни сақлаш жамиятининг ҳам раиси) Е.Насриддинова қабулига ёзма баёнот билан кирган эди. Илмий жамоатчилик таъйиқи билан Аҳсидаги кўнгилсиз ҳолатга барҳам берилди-ю, бироқ раиса билан Яхё Фуломов муносабатларида совуқлик оралаб қолди.

Ёки, Самарқанддаги бир воқеа: шаҳардан аэропортга янги йўл чиқарилиши муносабати билан қадимий Афросиёб харобаларидан бир қисми бузилган ва бу ҳақда Тошкентга домла номига шўшилич телеграмма келган (ўшанда мен Тарих институтида ишлар эдим). Домла дарҳол Самарқандга жўнаган ва аэропортдан тўғри вилоят партия қўмитаси идорасига бориб, биринчи котиб (Усмонов) хонасига кирган. Тасодифи қарангки, партия бюросининг мажлиси бўлаётган экан. Биринчи котибга ҳам раҳмат: у домлани шахсан таниганин учун, ҳурматидан мажлисга танаффус эълон қилиб, иш кетаётган жойга борган, ишлаётган бўльдозерларни тўхтатиб, йўл йўналишига ўзгартириш киритган. Ҳа, устоз умумий ишни деб ўз шахсий обрў-этиборини ҳам қўброн қилишгача борадиган фидойий инсон эди.

Бизнинг давримизда одамларнинг кадр-қиммати кўпичча илмий ишларининг аҳамияти билан эмас, балки сон-саногии билан белгиланадиган бўлиб қолди. Аслида эса бундай бўлмаслиги керак. Олим уч-тўртта изчил илмий мақоласи ёки битта монографик асари билан фан соҳасида ангилки, янги йўналиш очиб бериши мумкин. Яхё Фуломов

Суратда (ўнгдан чапга) замондошлар:
Абдулла Қаҳҳор, Яҳё Ғуломов, Зокиржон Ҳабибӣ, Юнус Ражабий, Анвар Кўчқоров.

ўшандай олим эди. Домла юздан ортик илмий мақолалар ва 50 га яқин илмий тўплам, монография, дарсликлар муаллифи ва муҳарриридир. Унинг биргина «Хоразмнинг сугорилиш тарихи» асари Ўзбекистон сугорма деҳқончилик тарихини ўрганиш учун янги бир йўналиш очиб берди. Бу соҳада ўзига хос илмий услубият яратди. Бу услубият Ўзбекистоннинг деҳқончилик тарихини ўрганишда кўплаб шоғирдлари томонидан муваффақият билан қўлланилди.

Устоз раҳбарлигида 50 га яқин фан номзодлари ҳамда докторлари тайёрланди, юзлаб диссертацияларга расмий оппонентлик қилди. Шунинг алоҳида таъкидлаш кераки, Яҳё домла шоғирдларига инсоний жиҳатдан ўта меҳрибон эди, аммо бу меҳрибонликни суиистеъмол қилувчиларни ёқтирмасди. Фан соҳасида эса ўта талабчан, ҳатто қаттиққўл ҳам эди. Диссертацияларда бир масала чалароқ ҳал қилинган бўлса тўла ҳал қилишга шароит яратиб берарди. Буни ўз тажрибамда билганман. Устознинг «Илм-фанда тавakkалчиликка йўл қўйиб бўлмайди», деган гаплари ҳамон ёдимда. Шунинг учун ҳам домла фан соҳасида пишиқ, ҳар томонлама истеъдодли мутахассислар етиштирди. Домланинг шоғирдлари академик А.Асқаров, ЎзФА муҳбир аъзолари А.Муҳаммадзонов, Ў.Исломов шулар жумласидандир.

Устоз кўп қирралли олим эди. У киши форс тилини яхши билар, шунинг учун манбаҳуносликда ҳам анчагина муҳаррирлик ишларини бажарди. Мумтоз шеърятининг соҳасидаги билиминини айтмайсизми! Қуйидаги воқеа ҳамон ёдимда: Эрон адабиётидан етук олим ва

шоир, Умар Хайёмнинг ўзбекчага таржумони, профессор Шоислом Шомухамедовнинг Хайём таржималаридаги баъзи ғализликлар, ғалат ҳолатларга домланинг кўзи тушиб қолган. 1964 йили домла «Ўзбекистон маданияти» газетасига бу ҳақда танқидий мақола ёзиб, таржимадаги ғализликларни исбот қилиб берди. Мақола анча шов-шувга сабаб бўлди. («Археолог ғазалиётда нима қилади?») Ниҳоят, мақола тахририятнинг махсус мажлисида муҳокама қилинди ва домланинг эътирозлари тўғри эканини таржимон тан олди. Ш.Шомухамедов Умар Хайём рубойларининг суратли Техрон босмасидан бир нусхасини домлага ҳадя қилгани ёдимда. Китобга шундай деб дахлат ёзилган: «Хайём бобида ҳам устозимиз Яҳё Ғуломов домлага. Ш.Шомухамедов».

Яҳё домла тарих, археология фани кашфиётларини матбуотда кенг тарғиб қилишга катта эътибор берарди. Бу соҳада ҳам домланинг кўплаб мақолалари, рисоалари чоп этилган. Устоз халқимизнинг удум, урф-одатларини авайлаб-асрашга катта эътибор беради. Сафар чоғларида қаерга борса, чойхоналарда қариялар билан тил топишиб кетарди.

Домла экспедиция муносабати билан Андижонга ҳам бир неча марта ташриф буюрган. Шундай ташрифларнинг бирида Саид Эшон деган таъби назм форсийхон чойхоначи билан танишади. Академик билан чойхоначининг суҳбатлари ҳамон ёдимда. Мавзу фақат Ҳофиз, Бедил, Навоий ёки Кўкон хонлари тарихидан бўларди. Ҳатто домла меҳмононадаги жойидан воз кечиб, Саид Эшон

чойхоначиникида ётиб қолади. Олимдаги бу халқчиллик, ўзбекона табиат удумларимизга, миллий маънавиятимизга муҳаббати нақадар юксак ва эҳтиросли бўлгани мана энди билинмоқда.

Бир сафар суҳбатда Андижон ҳунармандчилигидан гап кетган эди. Ҳунармандчилик тарихи, уста-шоғирдлик тартиби-қоидалари ҳақида суҳбат бўлди. Шундан сўнг домла водий ҳунармандчилиги ҳақида мақолага қўл урди, бироқ товлари келишмай мақоланинг тугаллашиши чўзилиб кетди. Кўлэзма ҳолда қолган бу мақола устознинг охириги асари эди. (1998 йили «Ўзбекистон моддий маданият тарихи» тўпламининг Яҳё Ғуломов хотирасига бағишланган 29-сонда нашр қилинди).

Халол, пок, иймони бут одамларга ҳар қандай доғ-ғубор кўнмасин, барибир халол, поклигича қолар экан. Яҳё Ғуломов мустақил Ўзбекистонимизнинг шўро даврида ашгаган фуқароси эди. Шунинг учун ҳам Президентимиз Ислам Каримов у кишининг номини алоҳида ҳурмат билан тилга олдилар.

Устоз умрининг охиридаги бир суҳбатда шундай деган эди: «Олимнинг шоғирдлари гўё экилган қўчатлардир. Бу қўчатлар соя берса ҳам, мева берса ҳам, ундан халқ наф қўради. Бобгоннинг бахти мана шунда». Ҳа, устоз-бобгон экан дарахтлар авжи сабзи урган, мевага кирган давр келди. Мана шунинг ўзи бобгон номини абадилаштиради.

Сайфиддин ҳожи
ЖАЛИЛОВ,

Ўзбекистон тарихчилар жамияти
Андижон вилоят бўлими раиси

Тешабой БАЯНДИЕВ,
санъатшунослик фанлари доктори

Андихонга йўлингиз бўтса...

Агарда Андихонга йўлингиз тушса, албатта Аббос Бакиров номдаги вилоят Ёшлар театри ижодий жамоаси томонидан яратилган «Ниқоб» спектаклини кўринг. Асар маҳаллий драматург Назиржон Раҳимов қаламига мансуб. Драмани театрининг тажрибали актёри ва режиссёри Қобилжон Мадаминов сахналаштирган. «Ниқоб» спектаклини кўринг дейишимизнинг асосий сабабларидан бири, асарда тилга олинган ижтимоий, oilaviy муаммолар, спектакль қаҳрамонларининг қисмати сизни бефарқ қолдирмайди. Бундан ташқари кўтарилган муаммолар сизнинг oilанингизда ҳам, қўни-қўшниларингиз, таниш-билишларингиз, қаъми-қариндошларингиз, яқин дўстларингиз oilаларида ҳам учраши мумкин.

Ҳўш, андижонлик қаламаш Назиржон Раҳимовнинг «Ниқоб» драмаси ва асар асосида Ёшлар театри сахналаштирган шу номдаги спектакль ўзининг қайси жихатлари билан томошабинларнинг диққат-эътиборини ўзига жалб қилади, дерсиз.

Муаллиф ва асарни сахналаштирган режиссёр, умуман Ёшлар театрининг изланувчан, томошабинларни фикрлашга, ўйлашга даъват қиладиган, халқимиз дидактика гапларни сахна ифода воситалари орқали жонлантиришни ўзлари учун ҳам қарз, ҳам фарз деб тушушган ижодий жамоа мухлислари Тожихон ва Омонжонлар oilасига тақдир қилади.

Oilа аъзолари билан танишамиз. Oilа бошлиғи ўрта ёшлардаги салобатли, вазмин, етти ўлчаб бир кесилиш ёқтирадиган Омонжон — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Саидхор Улугов ва истараси иссиқ, қадди-қомати келишган, мустақил фикрлаш ва мустақил иш юритишга одатланиб қолган Тожихон — Турсуной Рўзиева.

Эрталабдан эр-хотиннинг муомаласи, ажабтовур гаплари, бир-бирига қовушмаётган муомаласи тўфайли муаммонинг ечими топилмаётгандай туюлади. Сабаби, Тожихон каттароқ лавозимда ишлагани учун давлат ишлари билан банд, oilанинг юмушларидан четлашган, фарзандлар тарбияси, айёнинг oilадаги бурчи ва ўрнини унутмаганди. Спектакль худди мана шу нуқтадан бошланади. Омонжонни ташвишга соловётган, турмуш ўртоғини oilадаги самимий, ўзбекона муносабатларни эслатишга мажбур қилаётган дард ҳам Тожихон психологиясида, юриш-турушида, oilага бўлган муносабатиди ўзгаришлар. У ўзи қиладиган юмушларини ҳам хизматчи хотин зиммасига юклаб қўйган эди.

Спектаклдагиди воқеалар аста-секин чигаллашиб боради. Бу чигалли ечимда му-

аллиф воқеалар гирдобига янги-янги қаҳрамонларни тортади, уларнинг ҳаёт йўли, тақдир асар асосий қаҳрамонларининг қисмати билан боғланади, уларнинг тушунчалари, муносабатларидаги кескин ўзгаришларга туртки бўлади. Шулардан бири Тожихоннинг отаси Мадумар тоға — Муҳаммаджон Холдоров. Мадумар тоғанинг ҳаёт йўли мураккаб, ёшлиғида анча-мунча бебошлиқлар қилган, хатоликларга йўл қўйган. Сердаромад жойда ишлаган пайтларида бир ёш қизнинг бахтига зомин бўлган.

Эндиликда у аёл ҳаётининг ёмон кўчаларига кириб кетган, аёллик гурурини унутган, ўз гуноҳларини ювиш учун ҳаж сафарига отланган. Мадумар тоғанинг ўтмишдаги қилмишлари спектаклдаги яна бир эпизодик персонаж, хизматкор аёл Роҳила ҳола — артистка Матлуба Мадрахимова орқали фож қилинади. Роҳила ҳоланинг Тожихонлар oilасига хизматчи бўлиб келишидан асосий мақсад ҳам қўлини совуқ сувга урмайдиган Тожихоннинг қўзини очиб қўйиш. Роҳила ҳола ўз мақсадларига эришади. Тожихон отасининг гуноҳларидан воқиф бўлади.

Спектакль аста-секин ривожланиб, томошабинлар диққатини ўзига тортади. Икки юзта ўриндикли совуқ зални тўлдириб ўтирган томошабинлар спектакль қаҳрамонларининг хатти-харакатларини, ўй-фикрларини, психологик ҳолатларини зимдан, диққат билан кузатиб боради. Спектаклдаги психологик ҳолатлар, ўринли паузалар, қаҳрамонларнинг ўз ҳаёллари, ўй-фикрлари, мулоҳазалари билан яқма-яққа қолишлари ва бу ҳолатларнинг актёр ва актрисалар томонидан катта маҳорат, нозик дид билан иқро қилишлари, ижодий жамоанинг бу спектакль устида қанчалик меҳр билан ишлаганиликлари ва изланганликларида далолат беради.

Шу ўринда спектакль бош қаҳрамони Тожихон ролини иқро этган тажрибали актриса Турсуной Рўзиева ижодига бироз тўхталишга тўғри келади. Турсуной далаб Йўлдош Охунбоев, сўнгги ўн йилликда Аббос Бакиров номдаги театрлар сахнасида катта-катта ролларда муваффақиятли ижод қилган актриса. Андижонликлар Т.Рўзиеванинг «Дуэл» (М.Байжиев) спектаклидаги Нози, «Бой ила хизматчидаги» (Ҳамза) Жамила, «Отелло»даги Дездемона, «Қирол Лир»даги (Шекспир асарлари) Корделия ролларини хали-хали эслашадиган. Афсуски, шундай талантили, ўз соҳасининг устаси бўлган ижодкорнинг меҳнати халигача муносиб тақдирлангани йўқ.

Турсуной Рўзиева «Ниқоб» спектаклида Тожинисо ролида ҳам ўз имкониятларини

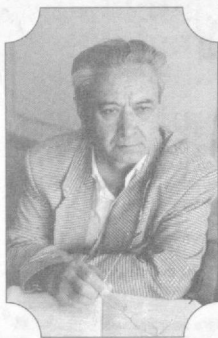
тўла намоиш эта олган. Актрисанинг қаҳрамон ички дунёсини очишдаги маҳорати, кайфиятларнинг шароитга, сахнадаги воқеаларга қараб ўзгариши, характернинг, муомала-муносабатларнинг ҳолатларга мослашиши, ички изтиробларнинг уйғунлиги, отаси билан биринчи учрашув чоғидаги ҳурмат ва самимийлик, кейин... отанинг ҳаж сафарига кетиш арасасидаги сахнада унинг ўтмишидан хабар топгач, дард ва алам билан изтироб чекишлари, отаси шаънига таъна аралаш аччиқ ҳақиқатни айтишлари томошабинларни ишонтиради.

Тажрибали актёр Саидхор Улугов ижросидаги Омонжон ҳам сабр-тоқатли, ҳар қандай мураккаб шароитда ҳам ўзини йўқотмайдиган, ақл билан иш туттишни афзал қўладиган, босиқ, маданиятни, oilада ўзбекона муносабатни, урф-одатларни, самимийлик ва ҳурматни биринчи ўринга қўядиган инсон. Актёр яратган Омонжон образи умуман аёлларга, хаттоки эркакларга ҳам қўполлик қилмайдиган зиёли. Шунинг учун ҳам унинг ўзини эркин туттишга, муносабатларининг соғлом ва самимийлигига, хатто судья билан ҳам очик, дадил, бегараз муносабатда бўлишига ишонамиз.

Спектаклдаги хизматчи аёл Роҳила ҳола роли ушорроқ рол бўлса-да, драма туғунининг ечимида катта аҳамиятга эга. Мадумар тоғанинг қилмишлари, Тожихоннинг ота ҳақидаги тасаввурлари, ҳаёт йўлининг мураккабликлари, сўқмоқларининг қўпчилиги, бегуноҳ қизнинг ачинарли қисмати шу образ орқали очилади. Актриса Матлуба Мадрахимова Роҳила ҳола ролини катта маҳорат билан ўйнаган. Актриса қаҳрамонининг ўз ҳўжайинлари хатти-харакатларини зимдан кузатишларида, сирли қарашларида, Мадумар тоға-Тожихонлар ҳонадонда илк бор пайдо бўлиши билан унинг табиатидаги ўзгаришларда бу аёлнинг томошабинлардан қандайдир муҳим бир сирни яшираётганлиги сезилиб туради.

Роҳила ҳола — Матлуба Мадрахимова сахнада нийҳатда эҳтиёткорли билан ҳаракат қилади. Тожихон мулқло қутмаганди, ҳақиқатнинг очилиши ва бу ҳақиқатни қизининг қисматидан юрак-бағри зилзилган онанинг тилидан айтилиши спектакль бош қаҳрамонини ларзага солади. Спектаклда мана шундай эҳтиросларга бой драматик ҳолатнинг юзга қилишида актриса Матлуба Мадрахимованинг ижрочилик маҳорати яққол қўзғашланади.

Умуман Андижон вилоят Ёшлар театрининг «Ниқоб» спектаклини ижодий жамоанинг катта ютуғи десак бўлади.

Куй ва шеър узига сингдирилган алақандай ғайриоддий сеҳр кучи билан қонга таъсир қилади: ё жўштириб, инсонни туғёнга келтиради ёки тинчитиб, соқинлик босишлайди. Дололар бехуда айтишмаган: «Ғижжақ садолари остида тузани йиғлатиш мумкин». Ҳа, садолар, шеърда мужассам маълум кайфият кишини басталаб қўйиши ёки қамчилаб қувиши, буюрдек жўнбушга келтириши мумкин. Бу, жуда қадимдан маълум ҳақиқат. Мушиқа ва назмда қаҳрамонлик, эпик, мотам ва ё таттанаворлик, хушнудлик тушунчалари шу асосда қурилгани ҳам аниқ. Демак, ҳар бир бастакор ёки шоирнинг куй ва шеърда ҳувайдо бўладиган турлича жилавлари тобланишлар унинг маълум ҳолатдаги кайфиятлари ифодасидир. Диққатингизга ҳавола этилаётган куйдаги туркумга ҳам шу нуқтаи назардан ёндашиш маъқул.

Муаллифдан

Дарак сўргум саболардан

Овозинг илғай олсайдим, дея турфа садолардан,
Саҳраларда чаман кезгум, дарак сўргум саболардан.

Улар ҳам мунгли ноллишдан тиймаъли ўзини, дерларким:
«Сени сарсон этиб қўйган париваш камнамолардан».
Қўриб садбаргу нарислар яноғи узга кўз ёишн,
Дедим: «Мендак нечук сиз ҳам бугун мотамсаролардан?»

Улар менга жавоб айлаб дегайларким: «Ушал ёринг –
Бу васл уйини тарк этди, экан-ку бевафолардан.
Тутиб бир узга ёр илкин, у бойлик махлиёсидур,
Узиб кўксига тақмас биз – ғарибур беनावолардан».

Нетай, сенсиз йўқотибдур баҳорим файзу қўркини,
Ҳаётим маънисиз, тушқун, юрак пора жафолардан.
Худое, барча бандангни гирифтори муҳаббат қил,
Вале, асра ўзинг менга раво кўрган саҳордан.

Садоқатга саботимнинг муқофотини сўрмасман,
Фақат Ўлмасни эмни тут тирикликда хатолардан.

Ишқ бодаси

Биз ҳам ул Махнун симирган бодадин нўш айдадик,
Машрабона руҳ билан кўнгилни сархуш айдадик.

Ақлу хушдин мосуволлики гапирсан ахли ишқ,
Гоҳи оқил бўлдик, ўзини гоҳи мадҳуш айдадик.
Дардини мардонавор бошдин кечирдик шукр ила,
Ҳам жафосини қаноат бирла оғуш айдадик.

Ёр васли қўйида кечдик жаҳон савдосидан,
Ҳажрида қўймоқ азобин биз фаромуш айдадик.
Хонаи дилни мунаввар этдигу ёди билан,
Меҳрини ҳар бир балога қарш сарғуш айлади.

Бизнинг ул савдои ном олмоғимиз таъминлади,
Биз унинг нози билан жаҳрини хасопуш айдадик.
Қўйладик васфини, Ўлмас, шафқатини йиллар кутиб,
Ушбу йўлда гоҳи хомуш, гоҳи хўп жўш айдадик.

Сўзлагай

Ҳар кишиким, барча нуқсинг сенга ошкор сўзлагай,
Англагил, душман эмас, жону жағир, ёр сўзлагай.

Сўзлаганда лабини бурса ё «нимирса қошини,
Шўҳасизким, қалби нопок ёки маккор сўзлагай.
Ким агар ялтоқланиб, ҳаддан охирача таърифинг,
Шум нияти бир ғаразгўй ёки ағё сўзлагай.

Оқилу доно, табарқур кексалардан маъни тер,
Жон қўлоқинг бирла тингла гар падаввор сўзлагай.
Қайдаким зоҳир бўлур сўзловчининг қўзида ёш,
Ушбу одам лафзи бирла номусу ор сўзлагай.

Сўзни сўз айтиш билан сўзлагаша қодир ҳамма ҳам,
Лек имо бирла фақат соҳиб асрор сўзлагай.
Баъзи бир ножинсу нокас «қўлига тушсанг» агар,
Нобакор кечмишидан тақрору тақорор сўзлагай.

Ўлмас, сен қўп гапирмасдан қаламини ишга сол,
Шунда бор қўрки билан шарқона ашъор сўзлагай.

Йирок

Тутдимю, ёрим, сенинг офтоб жамолингдан йирок,
Бўлмадим бир лаҳза ҳам ширин хаёлингдан йирок,

Қунда минг доғ устига доғи аламдан дил хуноб,
Нуктаи олий зийнат – хинду холингдан йирок.

Қомати зебога соҳиб бўлганимдан шод эдим,
Ҳам бўлди оқибат қадди ниҳолингдан йирок,

Қўқда юлдўзлар қамар атрофида парвоналар,
Бу менинг юлдўз қўзим васли хилолингдан йирок,

Навбахорим бешқуҳу рангу рўйим заъфарон,
Танда жон озурдадир рухсори олингдан йирок,

Беназир умрим ўтиб, жоним омонат лабда-ю,
Лабларим лабардаги лаззати болингдан йирок,

Найласин Ўлмас бугун нолимайин тақдиринг,
Ўтадур умри надоматда василонгдан йирок.

Мумтози ҳунар

Одамки, заковатли-ю мумтози ҳунардир,
Ҳар давру замон ахли учун соҳиб зардир.

Сарчашмаи илҳами саводатли ҳаёту
Гулгун Ватани бирла бари ахли баршадир.

Дунёсини равшан эта олганда ижоди,
Дил сандиги гўёки тўла дуру гуҳардир.

Топгуси шараф, шонини ҳам меҳнати бирлан,
Қасбига улуг ҳурмат ила ёри зафардир.

Дилларга қувонч бахш этадур, юзга табассум,
Бунёди унинг, неки эрур, турфа асардир.

Муҳтожи касу нокас ўлиб қолмағай асло,
Боиси — ўнгил элга-ю ул, халқи падаврдир.

Эй Ўлмас, агар завқи жаҳон ташнасидурсан,
Қасбинга меҳр қўйки, туби ганжи самардир.

Ҳасад

Қайси бир дилни этолса ўзига маъво ҳасад,
Соҳиб шун дилга ҳукмин юргизар танҳо ҳасад.

Кору бору эҳтиёжидин совутгай нобакор,
Ўз қабиҳ йўлига солмай тинчимас асло ҳасад.

Занг емиргандай пўлатни бориқчин қамраб олиб,
Тан эмас, руҳини аввал айлағай яғмо ҳасад.

Ўзгалар иқболини кўрганда, қийнаб жонини,
Бахш этар роҳат улар андуҳидан, илло, ҳасад.

Қўзғатиб тўфони рашкин эзугликлар устидан,
Қўймағай уйғонмағунча онгида иғво, ҳасад.

Шунчалик бераҳму шафқат, шунча дилзорким,
Измга кирганини қилғай эл аро расво ҳасад.

Ўлмасо, тутдинг ва туттил ҳар маҳал ўздин йирок,
Тор этар оламни қўзга, бўлса дилга жо ҳасад.

Ўлмас ЖАМОЛ

Онагинам

Ўзганда бир қабр қолди, қабр қолди,
Осмонимда ёшлар тўкиб абр қолди,
Менинг гўдак орзуларим саби қолди,
Энди сени қандай топай, онагинам.

Соғинчимни юлдузларга айтар бўлдим,
Сени эслаб юрагимга қайтар бўлдим,
Кимга омад, кимларгадир хатар бўлдим,
Энди сени қандай топай, онагинам.

Она десам ҳатто қуёш қуяр бўлди,
Соғинчимни факат замин туяр бўлди,
Кўнгил энди ёлғизлики суяр бўлди,
Энди сени қайдан излай, онагинам.

Олис-олис самоларда зиё қулар,
Мен йиғлайман устимдан бу дунё қулар,
Бу не гапки тирик жонда видо қулар,
Энди сени қайдан топай, онагинам.

Ўқинчлардан бино бўлди шу қисматим,
Шамолларда кетди менинг ул хайратим,
Жон ичида толган ўша жон суратим,
Энди сени қайдан топай, онагинам.

Болалигим, сен ҳам мени соғиндингми

Болаликни кўчалари қўздан ўтар,
Умр — қарвон тўхтамайди мангу кетар,
Юрагимга зангор соғинч тигдай ботар,
Болалигим, сен ҳам мени соғиндингми?

Майса гилам, — ялангоёқ чопар эдим,
Кўк далада кўкка қараб ётар эдим,
Ялпизларнинг бўйларидан ўпар эдим,
Ялпизгинам, сен ҳам мени соғиндингми?

Болаликнинг кўчалари тор эмасди,
Ғам, ташвишга мурғак дилим зор эмасди,
Дил муродим ўқинчларга ёр эмасди,
Ай шўхлигим, сен ҳам мени соғиндингми?

Энди ўша осмон тўла кўзлар қани?
Қирда қолган ялангоёқ излар қани?
Бўйларига маржон илган қизлар қани?
Синфдошим — сен ҳам мени соғиндингми?

Зору ҳайрон тентирайман «Тош»лар аро,
Кўзларимда қалқиб турган ёшлар аро,
Сенга етиб боролмайман тушлар аро,
Ўзганим айт — сен ҳам мени соғиндингми?

Ўзбек аёли

Мавлуда опама

Баъзан кипригига инжу ёш кўрдим,
Нафис елкасида тоғ-бардош кўрдим,
Тоғонига ботган чағир тош кўрдим,
Қўйдан олинган ҳусну жамоли,
О, ўзбек аёли, ўзбек аёли.

Дилмурод ҚОСИМ

Қадамига йўллар равона бўлғай,
Уни севган ошиқ девона бўлғай,
Ҳар кунга юраги остона бўлғай,
Саҳардай бокира унинг висоли,
О, ўзбек аёли, ўзбек аёли.

Далани уйғотган дала-армоним,
Осмонга талпинган ўзи-осмоним,
Ҳеч тиним билмаган, сарғайган жоним,
Мудом даласида қолган хаёли,
О, ўзбек аёли, ўзбек аёли.

Қуёшга талпинган сирли боғимсиз,
Кимсасиз юракда қолган оҳимсиз,
Гуноҳдор дунёда бегуноҳимсиз,
Мудом рўзғорида бўлган хаёли,
О, ўзбек аёли, ўзбек аёли.

Қаҳраган саҳронинг бўлоғи сизда,
Азобу шодликнинг сўроғи сизда,
Жаннат дарахтининг титроғи сизда,
Мудом боласида бўлган хаёли,
О, ўзбек аёли, ўзбек аёли.

Нодиражон

Бизни айирдилар ишқни суймаслар,
Танда титраб-титраб қуйиб қолди жон.
Улар севолмаслар, улар билмаслар
Кўнгилда яшайлик кел, Нодиражон.

Бизни айирдилар кўнгли қоралар,
Ўшал кун ўқсиниб ёш тўқди осмон.
Бизни айирдилар ҳоқи-фанолар,
Фалакда яшайлик кел, Нодиражон.

Бизни айирдилар дарди сийм-зарлар,
Бизларда йўқ эди на давлат, на шон.
Мен сени яшириб ошиқ дилимга
Юракда яшайлик кел, Нодиражон.

Сен осмон бўлсанг гар мен эса ёрман,
Еру осмон бўлиб чайқалар ҳижрон.
Сенинг ишқинг билан бугун шоирман
Шеър бўлиб яшайлик кел, Нодиражон.

Ишқ бўлиб яшайлик кел, Нодиражон...

Шавкат Раҳмон

Ака, шоир юраги гул,
Тиконларни суймайди.
Бир кун ўтсам бу дунёдан
Менга ҳеч ким қуймайди.

Тунлар мени чорлайверар
Онагинам кўзлари.
Кўзларимга сурғай десам,
Топилмади излари.

Бу дунёга келган кимлар,
Кетган кимдир билмадим.
Юрагимни очиб дўстга —
Нечук бир бор қулмадим.

Ўзган қолди олисларда,
Гўдак каби ўқсиниб.
Тошқанд — Ўзганд йўлларида,
Юрагим ётар синиб.

Баъзан соғинч телба этар,
Ҳеч ўзимга келмайман.
Менга азиз қабрларга
Ким тош қўйди билмайман.

Баъзан қисмат бош эгиб қўй,
Тирикларнинг сабрига.
Анча бўлди боролмадим
Онагинам қабрига.

Бу дунёда мазорлар кўп,
Мендан кўра бағри бут.
Ўқинларим унда ётар
Мени қилишиб унут.

Ака, нима қилган эдим,
Юрагимни тилишди.
Менга алам қилган жойи
Ёлғизлигим билишди.

Яланғочнинг дарахлари,
Ака, сизга ўхшайди.
Хар йил кузда япроқларин —
Қабрингизга тўшайди...

Менинг эса юрагим қон,
Қунар йиғлаб ўтади.
Самарқандга боролмайман
Гарч ўғлим кутади.

Бир кун унинг ҳузурига,
Шоир бўлиб қайтарман.
Шунда гузал эрталарим
Унга йиғлаб айтарман.

Ака, шоир юраги гул,
Тиконларим суймайди.
Бир кун ўтсам бу дунёдан
Менга ҳеч ким қуймайди.

1 Яланғоч — Шавкат Раҳмоннинг хоки қўйилган қабристон номи.

«Сенсиз яшамоқлик керакмас, Хурлик...»

Туроб НИЁЗ

Туроб Ниёз халқ ва миллатга фидойилик, асрий аъмолларга садоқат, олий туйгуларга муҳаббат ҳақида жўшиб шеър айтади. Аслида шеър ва шоирликдан ҳам мурод — шу. Қуйида шоирнинг янги шеърларидан намуналар ўқийсиз.

Ёзишни истаيمان

Ёзишни истаيمان шундайин бир шеър,
Ҳаттоки атомдан кучлироқ бўласин.
Қудратидан гулаҳ чўмсин она ер,
Кучоқи бахтиёр одамга тўлсин.

Ёзишни истаيمان шундайин бир шеър,
Бағратиошлар ўқиб юм-юм йиғласин.
Қайтсин дилларига оқибат, меҳр,
Қайтадан ҳеч кимга зугум қилмасин.

Ёзишни истаيمان шундайин бир шеър,
Севгисиз кимсалар ишк дея ёнсин.
Инсин қўзларига жозоба, сеҳр,
«Дунёда севги йўқ» сўзидан тонсин.

Ёзишни истаيمان шундайин бир шеър,
Ўқиган ҳар яқов меҳнатини севасин.
Юртни гулзатай деб тўқсин мангалай тер,
Поракхур, ўғиллар инсофга келсин.

Ёзишни истаيمان шундайин бир шеър,
Тиклаган ҳар ўзлон мард бўлиб ўссин.
Сўзидан қайтмасин қайтмагандай шер,
Лаъим бўлса Ватан, номуе деб ўласин.

Ёзишни истаيمان шундайин бир шеър...

Ўзбеклар

Ерда пайдо бўлагандан буён,
Ўзигини ётлади аён,
Таврифиға етмас сўз, баён,
Дунёга қўрк бўлди ўзбеклар.

Аймади юрт учун жонини,
Меҳмонидан энг сўнги нонини,
Юксак тутди зардон имонини,
Номуе дебон ёнди ўзбеклар.

Даҳлари қадулардай кўн,
Шоирлари шеър, сўзлардай кўн,
Қўшиқ, ўйин билмагани йўқ,
Ҳайратларга соғди ўзбеклар.

Дўппасини бошидан қўймас,
Яхшиликка, савобга тўймас,
Ундан ошса, болам кўн демас,
Ўзигада қолди ўзбеклар.

Бошидан не савдолар ўтди,
Қатағонлар, ғавғолар ўтди,
Барисига дош берди,
Эркин қўлга олди ўзбеклар.

Ишонч билан олдинга боқар,
Юрт ишқидо қалбини ёқар,
Зур дарёдай навжлавиб оқар,
Лоқайдликдан тонди ўзбеклар.

Хурлик қасидаси

Танамизда жону юраксан Хурлик,
Бир умр, ҳар лаҳза кераксан Хурлик,
Ҳаётимиз кўрки, кўркемсан Хурлик,
Сенсиз яшамоқлик керакмас Хурлик,
Танамизда жону юраксан Хурлик.

Англадик, бировга қарамлик ёмон,
Қалбимиз ўртади ғам билан армон,
Қани Усмон Носир, Қодирий, Чўпон?!
Танамизда жону юраксан Хурлик,
Сенсиз яшамоқлик керакмас Хурлик?!

Қайтадан бахт бердинг, шон бердинг бизга,
Тахт бердинг, миннатсиз нон бердинг бизга,
Оқибат тақдир ҳам ён берди бизга,
Танамиз жону юраксан Хурлик,
Сенсиз яшамоқлик керакмас Хурлик.

Кимки гафлатдодир, уйғонсин энди,
Жонбахш нуларингга чулагонсин энди,
Ўзис деб, юртим деб тўлагонсин энди,
Танамизда жону юраксан Хурлик,
Сенсиз яшамоқлик керакмас Хурлик.

Сенинг муҳаббатинг

Наҳотки севасан мени азизим,
Наҳот эркалайсан тушларингда ҳам?!
Мен бунни билгунча қанча эзидим,
Телбадай айрилдим ҳушларимдан ҳам.

Биламан, бу севги менга жазодир,
Фоқат азоб берар, берар қайду-ғам.
Висолинг қўл етмас олис фазодир,
Ҳижронинг ёнимда — кетмас бир қадам.

Лекин севяшининг ўзи улкан бахт,
Сўнмасин бу бахтнинг энди юлдузи.
Азар мен ўзимни десам бир дарахт,
Сенинг муҳаббатинг унинг илдири.

Севаман сени элим

Ҳар гиёҳ, ҳар тошнинг,
Сир, Жайҳун — кўз, қошини,
Серёда қуёшини
Севаман жоним элим.

Меҳнатқаш, мардчилигини,
Шабнамдай пок дилигини,
Жонбахш, ширин тилигини
Севаман жоним элим.

Қурмас илдиларинг,
Хисобсиз қадуларинг,
Асил ўғил-қизларинг
Севаман жоним элим.

Сел этар нозларинг,
Ўйлатар аллаларинг,
Ўйлатар яллаларинг
Севаман жоним элим.

Эзу мақсад, ўйларинг,
Эрк тиклаган бўйларинг,
Ойдин порлоқ йўлларинг,
Севаман жоним элим.

Ўзбекистоним

Ҳали битолмаган буюк достоним,
Англаб етолмаган сирли осмоним,
Ташлаб етолмаган муқаддас жойим —
Бу сенсан ҳур макон Ўзбекистоним.

Сен азиз тупроқсан, зарра, гардинман,
Сен сўлмас дорахтсан, битта барсегман,
Сира айрымасам дейман бағрингдан —
Учалсин бу армон Ўзбекистоним.

Сени жаннатлардан ортқч суярман,
Қўвонсане қўвониб, қуёсане қуярман,
Юрак-юрагимдан гурур туярман —
Баламман, онажон Ўзбекистоним.

Биз ўзбек аскарлари

Саф қўшиғи
Доим бедор, серақамиз,
Қўқув билмас шердекмиз,
Алмонши, Рустамдекмиз,
Биз ўзбек аскарлари,
Биз ўзбек лашкарлари.

Чегарада биз ҳушёр,
Ёвнинг ўтмоғи душвор,
Утломас ҳатто қушлар —
Биз ўзбек аскарлари,
Биз ўзбек лашкарлари.

Мард Широқдир аслимиз,
Амир Темур наслимиз,
Фидойилик қасбимиз —
Биз ўзбек аскарлари,
Биз ўзбек лашкарлари.

Тикканмиз юртга жонини,
Асраймиз ер-осмонни,
Ватанингни чин посбони,
Биз ўзбек аскарлари,
Биз ўзбек лашкарлари.

Бўёқларда кўйланган кўшиқ

Бугунги кунга келиб кўплаб мўйқалам усталари Ўзбекистон тасвирий санъатини бутун жаҳонга ёйиш иштиғи билан ижод қилмоқдалар. Ана шундай мўйқалам соҳиблари орасидан мусаввир Раҳим Ризамухамедов ҳам муносиб ўрин эгаллайди. У ўз асарларида ўлкамиз табиатининг гўзаллигини турфа бўёқларда шоирона тасвирлайди. Унинг асарларидан академик мактабни ўтаган ёш рассомларнинг илгор вакили эканлигига ишонч ҳосил қиласиз. Чунки у 50-йилларда бу йўналишнинг ёрқин вакиллари Абдулҳақ Абдуллаев, Раҳим Аҳмедов, Неймат Қўзйбоев, Маннон Саидовлар қўлида таҳсил кўрган, Владимир Бурмакин

рахбарлигида бадий билим юртини тутатган.

Истеъдоднинг қаноти бор дейишади. Балки бу ростдир. Чинакам истеъдод чўққига интилади, изланади. Ҳаёт сўқмоқлари қайта элтмасин, у ўзи танлаган йўлдан чекинмайди. Тошкент театр ва рассомлик олий илмгоҳида таълим олиш жараёнида у ўқиш, ўрганиш, академик тасвир асосларини ўз руҳиятига чуқур сингдириб картина яратишнинг нозик усулларини, кўз илғамас қонуниятларини ҳис қилишга муяссар бўлди. Рассом асар ишлаш учун муайян мавзу танлаган, бўлғуси композицияга материал йиғиш билан боғлиқ барча тадбирларни амалга оширади, эс-

қизларидаёқ картинанинг умумий руҳини илғаб олишга интилади. Сўнгра уларни полотно сатҳига «сингдириш» жараёнига ўтади.

...Қадимий Бухоро ва Хива миноралари, гўмбазлари, расадхоналари фониди жаҳонга машҳур икки буюк сиймо Ибн Сино ва Беруний қора булут билан қопланган қоронғу осмонда ой тугилишини кузатмоқда. Зулматли фонда Ибн Сино ва Берунийнинг оппоқ саллаларига, хаворанг, қизил чопонларига ойнинг хира нури тушмоқда. Иккала доғишманд ой тугилиши билан боғлиқ ўйларга ботган. Иккаласининг оёғи остида дунё харитаси. Беруний қўлида Қўёш ва Ой тугилишига доир чизма варақ. Нарироқда бир шогирд осмонга хайрат билан боқади. Хуллас, Раҳимжон «Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Сино» картинасида алломаларнинг руҳий кечинмаларини очилга интилади.

Рассом устaxonасида санъат ҳақида суҳбатлашиш кишига ҳузур бағишлайди. Хона деворлари турли-туман сувратлар билан тўла. Сувратларга қараб туриб, рассом ўлкамизнинг ҳар бир қарич ерини кезиб чиққан бўлса керак, деб ўйлайман. Бу ҳатто асарларнинг номларидан ҳам кўриниб турибди: «Сурхондарёлик аёл», «Термизлик қиз», «Бахмаллик она»... Уларнинг қиёфаси, кийиниши ниҳоятда табиий. Мусаввир Шарқ аёлларига хос руҳий ҳолатларни очиб бера олган. Тасвирларда инсон ички ҳолати, кайфияти, кечинмаларининг харорати акс этган.

Раҳимжон асарларини томоша қилиш — бу ўйлаш, ҳис қилиш, қайғуриш, хурсанд бўлиш ҳамда мусаввир билан биргаликда табиат қўйнида сайр қилиб юриш демакдир.

Очигини айтсак, биз оила, бола-чақа, рўзгор деб, турмуш ташвишлари билан ўралашиб, табиат қўйнига мунтазам чиқавермаймиз. Шунинг учунмики, Раҳим Ризамухамедов сувратларини кўрганамда бир лаҳза ўзимни пурвқор тоғлар, ямياшил далалар, гуллар, гулзорлар қўйнида ҳис этдим. Мусаввир «Ўзбекистон — Ватаним менинг» туркумида қатор асарлар яратдиким, бу бўёқларда қўйланган она юрт қўшиғидир.

Сурхондарё манзараси

Мирзо Улугбек

А.Кодирий ва ёш олим Х.Сулаймонов

Раҳим Ризамуҳамедов 70-йилларда Адабиёт музейига директорлик қилган машҳур олим, профессор Ҳамид Сулаймоннинг назарига тушган. У студент Р.Ризамуҳамедовнинг «Навоий ва Ҳусайн Бойқаро» деб номланган диплом ишига юқори баҳо берган. Ўзбекистонда қадимий миниатюра санъатининг ривож топиши ҳақида гап кетганда, албатта Ҳамид Сулаймон ва, шунингдек, бетакрор асарлари билан ҳаммани ҳайратга солган буюк мусаввир Чингиз Аҳмаровнинг номларини ёд этиш бурчимиздир.

Раҳим Ризамуҳамедовнинг диплом ишида Алишер Навоийнинг «Занжирбанд шер» суратини Султон Ҳусайнга тақдим этаётган пайти тасвирланган. Дастлабки изланишлар жараёни бошланган кезларда Ҳамид Сулаймон талаба Раҳимжонга миниатюралар альбомини совға қилган ва ўзининг маслаҳатларини аямаган эди. Диплом иши тайёр бўлган эса у бундай деб баҳо берганди: «...Шу кунга қадар Навоий ва Ҳусайн Бойқаро ўртасидаги алоқалар фанда жуда кам ўрганилган. Раҳим Ризамуҳамедов иши XV аср маданияти тарихини ўзида ифодалаганлиги билан қизиқарлидир. Бизнингча, диплом иши аъло даражада бажарилган».

Раҳим Ризамуҳамедов ўша кезларда миниатюра услубида муваффақиятли асар яратган бўлса-да, кейинчалик асосан дастгоҳли ранг-тасвир билан шуғуллана бошлади. Бунинг сабабини сўраганимизда, у миниатюра билан шуғулланувчилар кўпчилигини ва ўзи истаган нарсаларни одамларга айтиш учун кенгрок майдон истаганини билдирди.

Раҳимжон жуда кўп манзаралар ва натюрморتلар чизган. Унинг ҳар бир асари композицияси қўтилмаган даражада содда ва ҳайратланарлидир.

Р.Ризамуҳамедовнинг портрет жанрида яратган асарлари ҳам диққатга сазовор. Рассом умумий ва яқка ҳолдаги портретларга жуда эркин ёндошади. У портретда қаҳрамон характерининг муайян қирраларини очибгиш интилади. У аниқ бир шахс сиймосини чизар экан, айнан шу кишининг ўзига хос томонларини, бетакрор шахсиятини ранглар орқали қоғозга туширишга ҳаракат қилади.

Мана, Абдулҳақ Абдуллаев портрети. Картинада буюк истеъдод эгаси, Ўзбекистон халқ рассоми Абдулҳақ Абдуллаев креслога сунянганча, узоқ-узоқларга термулган кўйи қўлида буюк мутафаккир шоир Алишер Навоий суратини ушлаган ҳолда тасвирланган. Абдулҳақ Абдуллаевнинг озгина билган кишилар унинг кўпйиллар мобайнида улўғ шоирнинг кўплаб портретларини яратганига шохидлар. Шунинг учун мусаввир Навоийнинг суратини кўлларида ушлаган ҳолда тасвирланиши табиий чиққан. Назаримда Абдулҳақ Абдуллаевдаги донишмандлик, атрофдагиларга бўлган эътибор, меҳр-муҳаббат худди Навоийдан мерос қолгандек туюлади. Бундан ташқари Абдулҳақ Абдуллаев Раҳимжонга устоз. Раҳимжон болалик кезларидан бошлаб чизган суваратларини устозига кўрсатиб, маслаҳатлар олиб турган. Бу устоз ва шоғирдлик ҳозирга қадар давом этмоқда.

«Ўзбекистон халқ рассоми Неъмат Қўзибоев портрети»да эса ўзгача ҳолни кўраемиз. Унинг гавада тузилиши, нигоҳи шу қадар жонлики, худди у Сизга нимадир дейётгандек туюлади...

Бугунги кун ижодкордан нафақат янги асарлар, картиналар яратиш, балки ўз ижодини тарғиб этиш маҳоратини ҳам талаб этмоқда. Раҳим Ризамуҳамедов ҳам ана шундай фазилатга эга. У яратган

асарлар жуда кўпхорижий мамлакатларда уюштирилган кўзғазмалардан жой олган. Жумладан, АҚШ, Англия, Туркия, Италия, Малайзия, Саудия Арабистони, Франция, Болгария, Польша ва бошқа мамлакатларда рассомнинг асарлари намойиш этилган. Яқинда Американинг Атланта шаҳрида унинг шахсий кўзғазмаси бўлиб ўтди. Айни кунда Италиянинг Милан шаҳрида ана шундай кўзғазмани ташкил этиш тарадудди кетмоқда. Зеро, ҳар бир ҳақиқий рассом ўз миллати ва шу билан бирга бутун инсоният фарзандидир. Чунки уларнинг асарлари бутун инсониятга бирдек хизмат қилаверади.

Раҳим Ризамуҳамедов айни кунда Камолиддин Бехзод номидаги миллий бе-зак ва дизайн институти ранг-тасвир кафедрасининг доценти, меҳрибон мураббий. У ҳар йили талабалар билан таътил кунларида республикаимиз бўйлаб сафарга чиқади. У талабаларга ҳам ўргатади, ҳам ўрганади. Чунки бугунги кун талабаси тиришқоқ, ўз устида изланувчан, билимдон. Раҳимжон Ризамуҳамедов Ўзбекистон Бадий академияси аъзоси. 23 йилдан буён ижод этишдек машаққатли йўлни танлаб, унинг қувонч ва ташвишлари билан яшамоқда.

Раҳим Ризамуҳамедов чизган суваратларга боқанча чуқур ҳаёллarga ботаман. Унинг суваратларидан ўтган кунларимизнинг ўзига хос бетакрор салосини эшитаман. Юртимиз, халқимиз тарихи ҳақида уйга толаман. Қалбимда аллахандай гурўланиш ҳисси уйғонади, чунки Ватанимизнинг номини шон-шарафларга буркагуви инсонлар орасида Раҳимжон Ризамуҳамедовнинг ҳам ўз ўрни бор.

Маъпура
НАБИЕВА

(Давоми)
Тоҷини ӯзган сон сарға.

ИЗЕСТО

ЯШТЛАР (ҚАСИДАЛАР)

Етти кичик қасида¹
(Етти кичик яшт)

1

Рақоманд ва фарриҳманд Ахура Мазда,
Амшосипандлар,

Баҳман,
Фирӯз мурося ва яраш —
ӯзга жамийки хилқат дидбони,
Мазда яратган илм борлиғи,
Мазда яратган билим ўрганишни ол-
қишлаймиз.

2

Энг гўзал Ардабиҳишт,
Мазда яратган қудратли ибодат —
«Арямана ишях»
Мазда яратган кенг дийдгоҳ, эзгу аша-
ван Савака,
Шахриёвар,
тобланган пўлат,
Дарвишларнинг андуҳларни аритувчи
меҳрибонлик ва жавонмардлигини ол-
қишлаймиз...

3

Эзгу Сипандормазни,
Мазда яратган, кенг дийдгоҳ, эзгу аша-
ван Рото, рад Хурдод, Яйра Хушийтий,
рад ашаванлар — йил илоҳлари, рад
Амурдод, баракатли йилки, судбахш буг-
дой далалари.

Мазда бунёд айлаган қудратли Говги-
ринани² олқишлаймиз...

4

Кенг яйловли Меҳр, яхши яйловлар ба-
ғишлагувчи Ром, Ардабиҳишт ва Ахура
Мазданинг Озари, Бузругвор рад — Апам
Напат, Мазда халқ қилган сувни олқиш-
лаймиз...

5

Ашаванлар фравашийлари, номдор
фарзандлар соҳиби бўлган аёллар гуру-
ҳи, Яйра Хушийтий, Буюк хилқат, эзгу
Ама, Ахура яратган Баҳром, Фирӯз Упара-
тот, Оламларга кенглик бағишловчи, порсо
Суруш, Энг ҳақгўй Рашн, жаҳонпарвар
ва дунёларга фароғат берувчи Арштодни
хушнуд қилайлик,

«Яса аху вайрю...» Дейди менга завт,
«Яса аху вайрю...» Дейди порсо ва мард
эр.

6

Рақоманд ва фарриҳманд Ахура Мазда-
ни ғўзозлаймиз, Эзгу ниятли, олийҳаноб
Амишосипандлар, Шахриёрларни ша-
рафлаймиз.

Амшосипанд Баҳмани мадҳ этамиз.
Бошқа хилқатлар дийдбони бўлган
тинчлик ва осудаликни шарафлаймиз.
Мазда яратган билимнинг борлигини
олқишлаймиз.

Мазду бунёд этган илм ўрганишни ол-
қишлаймиз.

7

Амшосипанд Ардабиҳиштни олқишлай-
миз. Мазда яратган буюк ибодат «Аря-
мана ишях»ни олқишлаймиз. Мазда ярат-
ган кенг дийдгоҳ, эзгу ашаван Савакани
шарафлаймиз, Амшосипанд Шахриё-
варни олқишлаймиз, тобланган пўлатни
олқишлаймиз, дарвишларнинг андуҳни
аритувчи меҳрибонлик ва жувонмард-
лигини олқишлаймиз.

8

Эзгу Сипандормазни шарафлаймиз.
Мазда яратган эзгу ашаван, кенг дий-
дали Ротони олқишлаймиз.

Амшосипанд Хурдодни шарафлаймиз.
Яйра Хушийтийни олқишлаймиз.

Рад ашаванлар — ашаван йил илоҳла-
рини олқишлаймиз.

Амшосипанд Амурдодни шарафлай-
миз, баракотли йилки, судбахш бугдой
далаларини олқишлаймиз.

Мазда халқ қилган қудратли Говгири-
нани олқишлаймиз.

9

Кенг яйловли Меҳрни олқишлаймиз,
яхши яйловлар бағишлагувчи Ромни ол-
қишлаймиз. Ардабиҳишт ва Ахура Маз-
данинг Озарини олқишлаймиз.

Учкур тулпорли Бузругвор рад — Апам
Напатни олқишлаймиз. Мазда бунёд эт-
ган ашаван сувни олқишлаймиз.

10

Ашаванларнинг пок, эзгу ва қудратли
фравашийларини олқишлаймиз.

Номдор ўғлонлар соҳиби бўлган аёл-
лар гуруҳини шарафлаймиз. Яйра Хуший-
тийни олқишлаймиз. Эзгу хилқат Амини
олқишлаймиз. Ахура яратган Баҳромни
мадҳ этамиз.

Фирӯз Упаратотни олқишлаймиз.

Рад ашаван, оламларга кенглик бағиш-
ловчи, порсо Сурушни олқишлаймиз.
Энг ростгўй Рашнини шарафлаймиз.
Жаҳонпарвар, дунёларга мўл-кўлчилик
берувчи Арштодни олқишлаймиз.

11

— Эй, Зардушт!
У жодугар, девлар ва дурванд одамлар-
ни нобуд айлайди.

— Эй, Сипийтмон Зардушт!
Кимда-ким ҳақиқатда бизнинг хонадо-
нимизга қондошдир, ушбу сўзларни тилга
олса ҳар қандай ёлғон йўқ бўлади. Унинг
сўзларидан ҳар нечук ёлғон нест-нобуд
бўлади.

12

Ҳар кимки маздапарастлар дини душ-
манларини тутиб қолмоқ учун етти нафар
Амшосипандлардан ва эзгу Шахриёрлар
мададидан баҳраманд бўлса, биз уларни
олқишлаймиз.

Мазда яратган ашаван ва юргун отга
монанд сувни олқишлаймиз.

13-14*

15

«Яса аху вайрю...»
Рақоманд ва фарриҳманд Ахура Мазда,
Амшосипандлар, Баҳман, Фирӯз мурося
ва яраш — ӯзга жамийки хилқат дидбони,
Мазда яратган илм борлиғи, Мазда ярат-
ган билим ўрганишни олқишлаймиз**...

«Ашим вуху...»
«Аҳмоий раишча...»

Етти буюк қасида
(Етти буюк яшт)

1

Завт:
Рад ашаван — Ахура Мазда ашаванни
олқишлаймиз.

Амшосипандлар, эзгулик истовчи Шах-
риёрларни олқишлаймиз.

Мийну ва астуманд (моддий) олам аша-
ванона тириклигини бошдан-адоқ мадҳ
этамиз.

Ашах — Ҳақиқат иродаси билан; эзгу
маздапарастлик дини иродаси билан
Распий:

Рад ашаван — Ахура Мазда ашаванни
олқишлаймиз.

* «Авесто»нинг ушбу бандлари ўқиб кетган-
лиги учун ўқининг имкони бўлмади.

** Қуйида шу бўлимнинг 1-5 бандлари тўлиқ
такрорланган.

2
«Ҳаматанам...»: Эзгу фикр, эзгу калом ва эзгу амаликим, бу ерда ва ҳар ерда улугланиди ва улуглангуси, мадҳ этаман. Ўзим ҳам жону дилим билан яхшиликка интилам.

3
— Эй, Ахура Mazda! Эй, гўзал Ардаби-хишт!

Буни ўзимизга муносиб кўрдик:
Икки оламда ҳам гўзал бўлган фикр, калом ва амални танлаймиз.

4
Охират мукофоти умидида энг яхши ниятларни доноларга ва нодонларга, Шахриёрларга ва шахрвандларга баён қиламиз, токи оламини обод айлаб, унга файз бағишласинлар.

5
Чиндан ҳам Шахриёр деб шундай ким-сани ҳисоблаймиз; шундай зотга муно-сиб деб биламиз ва шундай кишининг бў-лишини истаймизки, у ҳақиқатда, ҳамма-дан кўра аъло даражада шахриёрлик қила билади: Mazda Ахура ва Ардабиҳишт.

6
Ҳар бир аёл ва эр ўзи дуруст ва яхши деб билган нарсасига амал қилишлари ва бошқаларни ҳам оғохлантиришлари ҳам-да улар ҳам ўша нарсага амал қилишлари керак.

7
Сизларни барчадан афзал деб била-миз:

Ахура Mazda ва жаҳон ободончилигига олқиш ва мактовлар бўлсин!

Энди бу ниятни сизлар учун амалга оширамыз, ўзгаларни ҳам имкон қадар ундан оғох этамиз.

8
Ашах — Ҳақиқат солорлигида;
Ашах — Ҳақиқат мадади билан ҳар бир хилқат икки жаҳон сирларидан оғох бў-лишлари лозим.

9
Ахура Mazda бизга нозил қилган ушбу каломларни энг олий максад билан қабул қилгаймиз. Сени эса, эй Зардушт, бу ха-барни етказгувчи, оғох етгувчи ва тар-биячи, деб биламиз.

10
— Эй, Ахура!
Ардабиҳишт, Баҳман ва Эзгу Шахриёр-ни қўшиқ устига қўшиқ; олқиш устига ол-қиш; ҳамд устига ҳамд билан улугайимиз.
«Йингҳи хотам...»

11
— Эй, Mazda Ахура!
Даставвал Озар матлаби воситасида ва Сипандийнунинг мадади билан сенга ёвуқ келамиз.

Озар сенинг хоҳишинг қилганига ким-сага озор етказди.

12
— Эй, Ахура Mazdанинг Озари!

Энг яхши ва ҳуш равиш билан ҳузур-мизга кел!

Зийда шодлиқлар бахш айлагувчи бў-либ, энг шойиста дурдлар билан, энг бу-юк адолат чоғида бизга томон юз бур!

13
— Эй, Озар!
Сен Сипандийну мисоли Mazda Аху-ранинг ҳушнудлик моясисан.

— Эй, Ахура Mazdанинг Озари! Сенга ёвуқ келамиз!

Эзгу андиша билан: дуруст равиш би-лан; доно ва эзгу ғуфтор ва кирдор билан сенга ёвуқ келамиз.

15
— Эй, Mazda Ахура!
Сенга намоз келтирамыз ва эҳтиром этамиз.

Буткул эзгу андиша билан; жумла эзгу калом билан; жамийки эзгу амал билан сенга ёвуқ келамиз.

16
— Эй, Mazda Ахура!
Дунёдаги жамийки жисмлар ичида се-нинг жисмининг энг гўзал ва зебо деб би-ламиз.

Буюк жаҳон фароғатининг олий пойгоҳи Кувейдир.
«Йингҳи хотам...»

17
Завт:
Нихоят Ахура Mazdани олқишлаймиз. Шахриёрдир, бузургвордир. Биз уни мадҳ этамиз. Унинг зебо хилқатини қуй-лаймиз. У мумтоз олам ва Ашах — Ҳақи-катни яратди. Еруғлик, замин ва жамийки яхши нарсаларни ато айлади.

18
Унинг солиҳ амалли шахриёр ва буз-ругворларини энг мақбул алқовларимиз билан мадҳ этамиз. Улар оламини кўрик-лайдилар; ҳифзу ҳимоят этадилар.

19
Уни, инчунин, пок ахуравий ва мақбул маздавий исмлар билан олқишлаймиз.

Уни жону дилимиз билан олқишлай-миз.
Уни, ашаван мардлар ва ашаван аёллар фравашийларини мадҳ этамиз.

20
Шу жумладан, Ардабиҳиштни мадҳ эта-миз. У — энг кўркам Амшосипанд, ёруғ-лик, бошдан-оёқ яхшиликдир.

21
Баҳман, эзгу Шахриёр, Эзгу Дин, ях-шилик тақдир, эзгу Сипандормазни мадҳ этамиз.

22
«Йингҳи хотам...»

23
Нихоят заминни олқишлаймиз.
Замин бизни ўз бағрига олгандир.
— Эй, Ахура Mazda!
Аёлларни мадҳ этамиз. Булар сенинг-дир ва энг олий Ашах — Ҳақиқатдан оғох-дилар.

24
Эътиқод хуруши, эҷиллик, ҳушёрлик ва пок дин билан эзгу қашо ва қадарни; эзгу орзун; эзгу фаровонлигини; эзгу номни; эзгу бағишловни мадҳ этамиз.

25
Нихоят суварни олқишлаймиз. Қуйи оқувчи, йилғилувчи ва равон оқувчи э-згу ниятли ахуравий суварни мадҳ эта-миз.

— Эй, сувар!
Сизлар яхшилик билан равонсиз. Хил-катни қовиб, пок этасиз ва икки жаҳон саодатига мушаррафсиз. Биз сизларни эъзозлаймиз.

26
Сизларга, эй яхши сувар, ҳушнудлик бағишлагувчи Ахура Mazda инъом айла-ган исмлар билан олқиш этамиз. Ўша номлар воситасида сизларни мадҳ эта-миз. Ўша исмлар воситасида сизлардан дўстлик орзусидамыз. Ўша номлар билан намоз келтирамыз. Ўша номлар билан миннатимизни изҳор қиламиз.

27
— Эй, баракатли сувар!
Сизларни имдода чорлаймиз; сизлар оналар мисолсиз, соғин сигирлар каби парвариш қилгувчисиз ва барча озқалар-дан яхшироқ, хушроқдирсиз.

Сизларни, эй қудрати осмон қадар бўлган забардаст яхшилар, бу ерга чор-лаймиз, токи бу тангликда бизга мадад бергайсиз ва қўллагайсиз, эй барҳаёт во-лидаларимиз.

«Йингҳи хотам...»

28
Шунингдек, Гўшварван ва Гившташан, ўз руҳларимиз ва чорполар руҳларини олқишлаймиз. Биз улар учунмиз, улар эса, бизлар учун.

29
Судманд дашт жонворлари — руҳлари-ни олқишлаймиз.

Шунингдек, қаерда туғилган бўлсалар-да ашаван эрлар ва ашаван аёллар руҳла-рини мадҳ этамиз.

Бу мард ва аёлларнинг эзгу динлари Ашах — Ҳақиқат фирўзлиги учун ҳаракат қилади; ҳамиша ва ҳар қачон ҳаракатда.

30
Шунингдек, эзгу нарлар ва ургочиларни мадҳ этамиз. Абадий барҳаёт ва абадий яхшилик мояси бўлган Амшосипандлар ва Амшосипандбонуларни олқишлаймиз.

31
— Эй, Ахура Mazda!
Сен яхшилик билан андиша юритдинг; сўзладинг ва амал қилдинг; биз ҳам эзгу андиша, калом ва амалларимизни сенинг ҳузурингга келтирамыз.

— Эй, Mazda Ахура!
Шунингдек, сени олқишлаймиз ва эъзозлаймиз. Шу каби сенга намоз кел-тирамыз ва эҳтиром бажо айлаймиз.

Ашах — Ҳақиқат билан пайванд бўлиб, унинг кўмак ва имдодида, эзгу ният би-лан, эзгу парҳезкорлик билан сенга томон борамиз.

«Йингҳи хотам...»

— Эй, Мазда Ахура!

Нихоят ўз ваъданга амал қил ва бизнинг орзу-армонимизни рўйбга чиқар.

— Эй, Мазда Ахура!

Сен ваъда қилганинг нарсаса мен каби бир диндор муносиброкдир.

Бу тақдирни сен бизга муносиб кўрдинг; токи заминий тирикчилигимизда ва мийну оламида ҳам сен ва Ашах — Ҳақиқат билан абадий ҳамнишин бўлғаймиз.

— Эй, Мазда Ахура!

Шундай қили, артишторлар Ашах — Ҳақиқатга эш бўлсинлар; Ашах — Ҳақиқатни қидирсинлар ва деҳқонларни аялти-ағона, пуришур ва устувор айла, токи улар атрубонга ҳамқадам бўлсинлар.

— Эй, Мазда Ахура!

Қардошларингиз, олқиш ёрларингиз билан ағона-қидилмиз. Биз пок ашаванлар қаторида бўлишни орзу қиламиз. Уни бизга насиб айла.

«Йингхи хотам...»

Ўз қўшиқларимиз, олқиш ва эъозларимизни Ахура Мазда ва Ардабихишт ҳузурига келтирамиз ҳамда бу назру ниёзни сазовор ва шойиста, деб биламиз.

— Эй, Мазда Ахура! Эй, ўртадаги эзгу матлабли зотлар!

Шоядқи, сенинг эзгу Шахриёрлигиндан ҳар доим баҳраманд бўлсак.

Шоядқи, ҳар икки жаҳонда ҳам сенинг эзгу Шахриёрлигинг биз — эрлар ва аёлларга фармонраво бўлсак!

— Эй, ўртадаги эзгу матлабли зотлар! Сизни фарҳунда ва камёб; Ашах — Ҳақиқатдан огоҳ илоҳлар, деб биламиз.

Шоядқи, сизлар ҳар икки жаҳонда ҳам бизнинг тан ва жонимга паноҳ бўлсангиз!

— Эй, Мазда! Эй, ўртадаги эзгу матлабли зотлар!

Шоядқи, сенинг абадий паноҳингни топсак ва унга мушарраф бўлсак.

Шоядқи, сенинг қўлловинг билан қомараво ва нуеруманд бўлсак ва ағона матлабимиз — сенинг абадий паноҳингга яшасак!

— Эй, Мазда Ахура!

Сенинг олқишларинг ва пайгомларингни етказувчилар, деб аталдик, уни қабул этдик ва бизга насиб этганинг диндан масрурмиз.

Сен бу қисматни бизга лойиқ кўрдигин, токи бу заминий ҳайъта ҳам, мийну ҳаётида ҳам сен ва Ашах — Ҳақиқат билан абадий ҳамнишин бўлғаймиз.

«Йингхи хотам...»

«Хаватанам...»: Эзгу фикр, эзгу калом ва эзгу амалниким, бу ерда ва ҳар ерда улуғланади ва улуғлангуси, мадҳ этаман. Ўзим ҳам жону дилим билан яхшиликка интиламан.

«Яса аху вайро...»

«Ашим вухув...»

«Йингхи хотам...»

Завт ва Роспий:

— Эй, Амшосипандлар!

«Етти хот» пораларини мадҳ этамин. Чашмазор суварини мадҳ этамин. Гўзаргоҳ суварини мадҳ этамин.

Бир-бирига қўшиқ кетган пайваста йўлларини мадҳ этамин.

Бир-бирига бақамти йўлларни мадҳ этамин.

Сувар қуолгучи тоғларни олқишлаймиз.

Сув туққувчи дарёчаларни олқишлаймиз.

Судбахш бугдой далаларини олқишлаймиз.

Нигаҳдор ва парвардигорни олқишлаймиз.

Мазда ва Зардуштни олқишлаймиз.

Замин ва осмонни эъозлаймиз.

Мазда яратган эгчил бодни олқишлаймиз.

Замин ва барча эзгу нарсаларни олқишлаймиз.

Эзгу ният ва ашаванлар руҳини олқишлаймиз.

Эллик савварали Восий балигини олқишлаймиз.

Фарог Карт дарёсини олқишлаймиз.

Шаён-шуқуҳи заррин Хавмини олқишлаймиз.

Оламларга кенглик бағишлагувчи Хавмини олқишлаймиз.

Ўлимни узоқлаштиргувчи Хавмини мадҳ этамин.

Оқин сув ва баландларвоз қўшларни олқишлаймиз.

Отрубонларнинг қайтишини олқишлаймиз. Улар олис-олис сарзаминларга Ашах — Ҳақиқатни ёймоқ ва одамларга ўргатмоқ мақсадида кетганлар.

Барча-барча Амшосипандларни эъозлаймиз.

«Йингхи хотам...»

АРДАБИХИШТ ҚАСИДАСИ («Ардибихишт яшт»)

Кўркам Амшосипанд Ардабихишта;

Мазда яратган кудратли «Армяна ишях» намозига; Мазда бунёд этган кенг нигоҳ соҳиби, эзгу ашаван Савакага хушудлик.

«Яса аху вайро...» дейди менга Завт.

«Яса аху вайро...» дейди мард ва порса эр.

Ахура Мазда Сипийтмон Зардушта деди:

— Эй, Сипийтмон Зардушт! Эй, олқишловчи, Завт, адолатпеша, пандгүй, ардоқловчи, меҳрибон, қўшиқчи!

Қачонки мен ва Ардабихишт ёруғ ва порлоқ гиёҳларни, қуёшсимон уйларни бино қилдик... Олқиш ва ибодатлар биз — Амшосипандларга...

Зардушт деди:

— Эй, Ахура Мазда! Эй, ҳаққоний хабарлар етказувчи!

— Энди Сипийтмон Зардушт — олқишловчи, Завт, адолатпеша, пандгүй, ардоқловчи, қўшиқчиға амр эт!

— Сен ва Ардабихишт ёруғ ва порлоқ гиёҳларни, қуёшсимон уйларни бино қилганингизда ўша сўз нечук эди... Олқиш ва ҳамд-сано Сиз — Амшосипандларга...

Мен Ардабихиштни чорлайман.

Қачонки мен Ардабихиштни чорлайман қолган Амшосипандларнинг эзгу оромгоҳи — Мазда уни эзгу андиша билан ҳимоя қилади; Мазда уни эзгу калом билан асрайди; Мазда уни эзгу амал билан қўриқлайди.

У олий оромгоҳ Маздининг гарзмонидир.

Ҳақиқат — ашаванлар гарзмони.

Дурванд зотидан ҳеч ким у ерда Ахура Маздининг дийдорини қўла олмади.

Аҳриман, барча жоду ва париларни синдирувчи «Армяна ишях» намози энг буюк варжованд мансарасидир; энг улуғ варжованд мансарадир. Энг гўзал варжованд мансарадир.

Барча варжованд мансаралар ичида кудратлидир. Энг кудратли варжованд мансарадир.

Барча варжованд мансаралар ичида устувордир. Энг устувор варжованд мансарадир.

Барча варжованд мансаралар ичида хушбахтдир. Энг бахтиёр варжованд мансарадир.

Барча варжованд мансаралар ичида дармонбахшдир. Энг дармонбахш варжованд мансарадир.

Қай бир табиб Ашах — Ҳақиқат билан даволайди; қай бир табиб билим воситасида даволайди; қай бир табиб тиг билан даволайди; қай бир табиб гиёҳлар билан даволайди; қай бир табиб мансара билан дармон бағишлайди.

Ашаваннинг ботиний иллатларини даволаган табиб энг дармонбахш табибдир.

Эй, нохушиқлар, чекининг!

Эй, ўлим, чекин!

Эй, девлар, чекининг!

Эй, патйоралар*, чекининг!

* Матнинг давоми ўқиб кетган

Эй, қабих ашмуг, Ашаҳ — Ҳақиқатдан чекин!
Эй, золим эр, чекин!

7

Эй, аждаҳонаждлар, қочингиз!
Эй, бўринаждлар, қочингиз!
Эй, икки оёқли бадлар ва зараркунандалар, қочингиз!
Эй, тарумаятий*, қоч!
Эй, пайримаятий*, қоч!
Эй, иситма, қоч!
Эй, каззоб қоч!
Эй, оромсизлик ва тугён, қоч!
Эй, бад назар эр, қоч!

8

Эй, каззоблар каззоби, йўқол!
Эй, жодугар хотин, йўқол!
Эй, бадкор хотин — қаховариза, йўқол!
Эй, апохтар шамолли*, йўқол!
Эй, апохтар боди, нобуд бўл!
Кимда-ким аждаҳонажддир нобуд бўлсин!

9

Кимки бу девлардан минг бор минг танини; ўн минг марта ўн минг танини ўлдирса, ноҳушликларни йўқ қилади; ўлимни чекинтиради; девларни ҳайдаб юбаради; патюраларни қувади; Ашаҳ — Ҳақиқат душмани — Ашмугни мардуд айлайди; золим одамларни йўқ қилади.

10

Аждаҳонаждларни ҳайдаб солади; бўринаждларни қувиб юбаради; икки оёқли бадлар ва зараркунандаларни ўлдирди; тарумаятийни йўқ қилади; пайримаятийни йўқ қилади; иситмани кетказди; каззобларга шикаст беради; тугён ва оромсизликни нобуд қилади; бад назарларни ҳайдайди.

11

Дурвандларнинг дурвандини ўлдирди; жодугар хотинни қувиб солади; бадкор қаховариза хотинни мардуд қилади; апохтар бодини йўқ қилади; апохтар шамоллини нобуд айлайди; икки оёқли бадкор ва зиёнқашларга шикаст беради.

12

Агар ким минг бор минг тан, ўн минг марта ўн мингта девни нобуд қилса, девлар шоҳи бадкор Аҳриман осмондан сарнагун қилади ва у пастга қулайди.

13

Бадкор Аҳриман деди:
— Ардабихишнинг дастидан дод!
Энг ноҳуш ноҳушликларни кетказди.
Энг ноҳуш ноҳушликлар билан курашади.
Энг тубан тубанликларни йўқ қилади.
Энг тубан тубанликлар билан курашади.
Девлар девини нобуд айлайди.
Девлар деви билан курашади.
Патюралар патюрасини йўқ қилади.
Патюралар патюраси билан курашади.
Ашаҳ — Ҳақиқат душмани ашмугни нобуд қилади.

* Зардуштиялар эътиқодига кўра апохтар-шамол Аҳриман дев ва жодугар маконидир.

Ашаҳ — Ҳақиқат душмани ашмуг билан курашади.
Энг золим одамларни ўлдирди.
Золимлар золими билан курашади.

14

Аждаҳонаждлар аждаҳонаждини ўлдирди.
Аждаҳонаждлар аждаҳонажди билан курашади.
Бўринаждлар бўринаждларини ҳалок айлайди.
Бўринаждлар бўринаждлари билан жанг қилади.
Икки оёқли бадлар бади ва зараркунандалар зараркунандасини нобуд айлайди.
Икки оёқли бадлар бади ва зараркунандалар зараркунандаси билан курашади.

Тарумаятийга шикаст беради.
Тарумаятий билан жанг қилади.
Пайримаятийни ҳалок айлайди.
Энг қаттиқ иситмани ҳайдайди.
Энг қаттиқ иситма билан жанг қилади.
Каззоблар каззобини ўлдирди.
Каззоблар каззоби билан урушади.
Хусуматчилар хусуматчисини ўлдирди.
Хусуматчилар хусуматчиси билан курашади.
Бад назарлар бад назарини ҳалок қилади.
Бад назарлар бад назари билан курашади.

15

Дурвандлар дурвандини ҳалок қилади.
Дурвандлар дурванди билан курашади.
Жодугар хотинни нобуд айлайди.
Жодугар хотин билан курашади.
Бадкор қаховариза хотинни йўқ қилади.
Бадкор қаховариза хотин билан урушади.

Апохтар бодини қувиб солади.
Апохтар боди билан жанг қилади.

16

Дуруж чекинмоғи керак!
Дуруж нобуд бўлиши керак!
Дуруж йўқолиши ва буткул нобуд бўлиши керак!

Сен — дуруж — апохтар ичда нобуд бўлгансан.
Сен Ашаҳ — Ҳақиқатнинг астуманд оламини нобуд қила олмайсан.

17

Энг гўзал Амшошипанд Ардабихиштни фарруғи учун намоз, баланд бонг ва завр билан олқишлаймиз.
Энг гўзал Амшошипанд Ардабихиштни сутта омикта қилинган ҳавм билан; барсам билан; ақл тили ва мансара билан; эзгу фикр, сўз ва амал, завр ва ҳақиқий сўз билан олқишлаймиз.

«Йингхи хотам...»
«Яса аху вайро...»
Энг кўркем Амшошипандлар; Ардабихиш; Мазда яратган «Армана ишях» намози; Мазда бунёд этган кенг нигоҳли эзгу Савакага саломлар йўллаймиз.
«Ашим вуху...»
«Аҳмоий раишча...»

Изоҳлар

1. Етти кичик яшт — «Авестонинг иккинчи яшти бўлиб, 15 банддан иборатдир ва етти тан Амшошипандлар шарафига қўйилган».
2. Савака — пахлавийда «сўғ». Бу шодлик, эъзоз ва илоҳий нэматни қўриқловчи илоҳнинг номи. Бу илоҳ, яшларда ва Вандидолда «эзгу», «шаван», «Мазда яратган» каби сифатлар билан қўйилинади.
«Бундахшн»да бу илоҳ «Эзгу Сўғ» деб номланади ва Амшошипанд Шахриеварнинг ёр ва ҳамкорларидан дейилади. Ушда китобнинг бошқа бир ўрнида ойнанг ҳамкори, дейилади. Чунки: «Ойга ҳамкор бўлган мийнун Сўғ дейдилар. Абаргарлардан (олий макомли аҳуравий илоҳлар) ҳосил бўлган барча яхшиликлар даставвал сўгга етиб келади. Сўғ уни ойга етказди. Ой Ардвисурага; Ардвисура Шахриеварга; Шахриевар оламга бахш айлайди».
3. Гавгрина — пахлавийда «гавгрина», маъноси эҳтимол «сирг шох». Асотирий дарахт бўлиб, уни «оқ хавм» ҳам дейдилар. «Бундахшн»нинг башмида, Фарог Карт даресининг ўртасида ўсармиш ва «чара» бални уни Аҳриман ва аҳриманий ёвуз қуллардан асрар эмил. Баъзи тадқиқотчиларнинг фикрига кўра «гавгрина» хозирги тилимиздаги «кўкор»нинг ўзидир.
«Бундахшн»нинг гувоҳлик беришча, илоҳ Хавм гавгринада эмил ва фаршард соғлаш унинг ёрдамида амалга ошади. Шундай қилиб, Ҳадайиш сиғири ва оқ хавмдан ануш номли мангулик ҳуроки тайёрланади. Бу таомдан истеъмол қилган одамга абадий умр насиб этади. Худди шу китобда гавгрина дарахти «лари душмани», «тириктиргувчи» (тириклик бахш этгучи), «анушагар» (ўликларни, тириктиргувчи) каби сифатлар билан таърифланади.
4. Патюра — «Авесто»да «пайтиюра», пахлавийда «пайтиора». Зарар, шикаст, офат, ёмонлик, айб, душман, муҳолиф, зид, ҳукм қилгучи. «Авесто» ва бошқа зардуштий адабиётларида бу ибора Аҳриман, девлар ва уларнинг малайлаири сифати шаклида қўйилинади. Бу сифат Александр Македонскийга нисбатан ҳам қўйилган. Филдварднинг «Шоком» достонада «пайтиора» ўзининг асл маъносидеда қўйилган. Умуман, Шарк адабиётида бу сўз ўзининг салбий ҳусусиятини сақлаб қолган. Ҳатто нукум илмида ҳам пайтиора — гуноҳ юлдузидир.
5. Тарумаятий — тоғларда «тармаятий». «Авесто»нинг бошқа бўлимларида «тарумаятий», пахлавийда «тарумад». Маъноси фикрни, андишани ҳеч нарса ёвуз аҳримас деб билгучи. Нонг Ҳайснх девининг сифати. Бу дев Амшошипандбону Сипандармазининг муҳолифи бўлиб, гоҳ унинг ном, гоҳи сифати шаклида қўйилинади. «Бурхони котеъ» китобида бадхидор деб изоҳланган «тараманш» сўзи ҳам аслан авестойи «тарумаятий» — ваҳм ва фикрсизлик деви ваки умуман ваҳм, тагсиз ҳавл, вавсаса.
6. Пайримаятий — бахм ва фикрсизлик деви ваки умуман ваҳм, тагсиз ҳавл, вавсаса.

А.Сомеъ таржамаси
(Давоми бор)

Мансур ТОШМАТОВ,
Ўзбекистон халқ артисти

Овоз устида ишлаш

Талабани ашулачилик фаолиятининг илк қадамиданоқ машқларни доимий ва мунтазам бажаришга ўргатиб бориш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга у ўзини ўқитувчисиз куйлашдан тийиб туришга ўргатиши лозим. Чунки талаба бир неча дарслар, машқлар мобайнида ўзида шакллана бошлаган имкониятлари ва кўникмаларини йўқотиши мумкин. Зеро, ўзбошимчалик билан куйлаш оқибатида овоз йўналирилишининг нотўғри усули пайдо бўлиб, уни тўғри йўлга солиш учун кўп вақт кетади.

Ўқитувчи биринчи дарсданоқ талабанинг овоз имкониятларини аниқлаб олиб, аниқ машқлар режасини ишлаб чиқиши зарур.

Дарслар мобайнида талаба овози турини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Чунки машқлар талаба овози турига мос тарзда бажарилади.

Эркак ва аёл вокалчиларда нафас ишлатиш, овоз йўналириш усуллари бир-биридан кескин фарқ қилгани учун хотин-қизлар аёл ўқитувчида, йигитлар эркак ўқитувчида сабоқ олишларини таъминлаш мақсадга мувофиқдир.

Талабанинг овоз турини аниқлаш жараёнида, овознинг қайси турига тегишли экани маълум бўлади. Маълумки, овозларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Эркаларда:
тенор — юқори овоз,
баритон — ўрта овоз,
бас — паст, йўғон овоз.

Аёлларда:
сопрано — юқори, баланд овоз,
меццо-сопрано — ўрта овоз,

альт — паст овоз.

Ўқитувчи талабанинг овоз имкониятларини аниқлаш жараёнида илк тасаввурга асосланмаслиги лозим, чунки у нотўғри бўлиши мумкин.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, баъзи овози баланд талабалар машхур бир ашулачига тақлид қилиб, сунъий равишда овозларини «паст» ва «баланд» ёки «йўғон» ҳамда «ингичка» чиқаришга уринишади. Ўқитувчини талабанинг бундай ҳаракати адаштириб қўймаслиги лозим.

Талабанинг овоз турини аниқлаш жараёнида овоз тембри, диапозони, овознинг ўтиш пардалари қайсилари экани, тесситура ни аниқлашлар орқали олиб борилиши керак.

Овоз тембри ё диапозонини биринчи дарсдаёқ аниқлаб олиш мушкулдир. Чунки баъзида овоз тембри бир турдаги овозга мос келиб, диапозони эса бошқа овозга хос бўлиши мумкин. Масалан, ажойиб ашулачи Асқар Убайдуллаев (рахматли)нинг овози тембри жиҳатдан йўғон бўлгани учун баритонга хос эди; диапозони эса (жумладан юқори авжлилиги билан) тенорга хос эди. Шу сабабли бу санъаткорнинг овози тенорими ё баритоними, деган савол юзасидан ҳозир ҳам гоҳо тортишувлар бўлади.

Талаба баъзан бировга тақлид қилиши ё куйлашда нотўғри усулни қўллаши оқибатида унинг овоз тембри ўзгариб катта педагогик тажрибага эга бўлган вокалистни ҳам адаштириб қўйиши мумкин.

Овознинг ўтиш пардалари қай-

силари эканини аниқлаш орқали ҳам овознинг турини аниқлаш мумкин. Машқларни эндигина бошлаган талабанинг овозида товушнинг ўзгариши орқали ўтиш пардалари яққол сезилиб туради.

Овоз турини аниқлаш жараёнида ашулачи томонидан энгил ихро этилаётган товушлар ёрдам бериши мумкин. Улар одатда ўрта пардаларда жойлашган бўлади. Жумладан, тенорда — биринчи октава «до» товуши атрофида, баритонда — кичик октава «ля» товуши атрофида, бас овозида — кичик октаванинг «фа» товуши атрофида жойлашгандир. Хотин-қизлар овозларида ҳам худди шундайдир.

Овоз турини аниқлашда ашулачи қайси овоз тесситурасига хос товушларни ихро эта олиш имконияти асосида ҳам иш олиб бориши мумкин. Тесситура, деганда конкрет овоз диапозонига нисбатан асардаги товушларнинг баланд-пастлиги назарда тутилади. Масалан, тенор овози учун мўлжалланган куйда энг баланд парда ишлатилмаса-да, аммо куй асосан иккинчи октава товушларидан иборат бўлса, унда юқори тесситурали дейилади. Лекин куй ўрта ва паст товушлардан иборат бўлиб, бир жойда ушбу овоз учун энг юқори бўлган парда уриб кетиладиган тақдирда ҳам юқори тесситура дейилади. Чунки тесситура пардаларнинг асосий қисми қаерда жойлашгани билан аниқланади.

Шу нуқтаи назардан, Э де Куртиснинг «Сорренто» кўшигини, Дони Зокировнинг «Эй, сабо» ва Фанижон Тошматовнинг «Қора зулфинг» ашулаларини юқори тесси-

турали дейиш мумкин.

Хар бир овоз ўз тесситурасига эгадир. Шу сабабли аниқламоқчи бўлаётган овозимиз тембри жиҳатидан тенорга ўхшаш бўлса-да, лекин тенор тесситурасини қўлай олмаса, бундай овоз тенор эмас, эҳтимол баритондир.

Ўқитувчи дарс бошладан аввал талаба гавдаси ва боши қандай ҳолатда турганига эътибор бериши лозим. Чунки у ҳам эстетик жиҳатдан, ҳам овоз йўналтириш жиҳатдан аҳамият касб этади. Шу сабабли ўқитувчи биринчи дарсларда ноқ талабага ўзини саҳнада қандай тутиш кераклигини ўргатиб боради. Ашулачи ўзини рояль ёнида эркин, табиий ва чиройли тутиши, бемалол куйлашга ҳалақит берадиган ҳар қандай ички ва ташқи зўриқши, қотиб туриш ва бошқа каби ҳолатлардан ўзини тия олиши керак.

Гавданинг ҳолати эркин, хусусан қорин мушаклари таранг, кўрак қафаси кенг бўлиб туриши куйлаш учун қўлайдир. Чунки бундай ҳолатда нафас диафрагмаси ҳаракати, нафас йўллари атрофида жойлашган мушакларнинг фаолият кўрсатиши учун қўлай имкониятлар яратилади. Агар мушаклар бўшашган, ҳолат ланж бўлса, зарур кўникмаларга эришиш мумкин. Шу боис асаб мушакларининг шайлиги ижрочилик фаолиятини таъминлайди.

Хуллас олдиндан тайёргарлик кўрмай туриб ашула айтиб бўлмайди. Тайёргарлик эса диққатни ашула мазмунига, муסיқага, организмнинг нерв-мушак тизимларини сафарбар этилишига қаратади.

Куйлаш жараёнида бош ҳолатига жиддий эътибор бериш лозим. Аввало артистнинг ташқи қиёфасида ҳам гап кўп. Бошнинг қотиб туриши, унинг эгилиб ё баланд кўтарилиб туриши куйлашни қийинлаштиради.

Бошни баланд кўтарганда бўйиннинг олд томонидида жойлашган мушаклар таранглашади, бўғизнинг ҳаракат қилишига йўл қўймайди. Бу ашулачининг куйлашига, товушни йўналтиришига ҳалақит беради. Шунингдек, куйлаш жараёнида юз мушакларининг бўшаштирилиши

ё таранглашиши ҳам катта аҳамиятга эга.

Талаба овози устида ишлаш билан боғлиқ бўлган юқорида келтирилган тавсияларни дастлабки дарслардаёқ қўлланилиши мақсадга мувофиқдир.

Давоми, боши 24-бетда

етган бу солиқнинг назарияларига эҳтиром билан қараб, уни илоҳий бир ориф сифатида эътироф этганлар. Ҳаким Термизий ўша даврда Хуросон минтақасидаги машҳур шахсиятлардан бири эди. Аттор «Тақират-ул-авлиё»да нақл қилишича, термизликларнинг катта бир жамоаси унга иқтидо қилишарди.

Қалби зив тўла бу ориф улар орасида «Ҳаким-ул-авлиё» (валийларнинг ҳакими) номи билан машҳур эди.

Ҳаким Термизий Абۇ Туроб Нахшабий, Ахмад Хизруяи Балхий, Ибн Жалло Димишқий ва Яхё бин Муоз Розий билан мулоқотда бўлиб, улар билан суҳбатлар қурган. Ҳужрий 295 (мелоди 898) йилида Нишобурга қилган сафари чоғида у ерда анча илдиш отиб, халқ орасида танилган «маломатия» тариқатининг намояндалари билан учрашди, улар билан мунозара ва муножодалар олиб бориб, бу тариқат ҳақидаги танқидий фикрларини ўртага ташлайди. У Нишопурдаги «маломатия» тариқатининг машоихидан бири бўлган Абۇ Усмон Ҳирийга ёзган мактубида шундай дейди: «Маломатия» тариқатининг асосий масаласи бўлган нафс мураккабати ва уни тамомила инкор этишнинг ўзи Ҳаққа етилиш йўлидаги бир ҳижобдир... Аммо агар унинг

асл мақсади Ҳаққа етишмоқ бўлса, нафс ўзидан ўзи, кўп риёзатлар чекмасдан ҳам, уни тарк этиши мумкин». Ҳаким Термизийнинг валютэ тўғрисидаги назарияси тасаввуф назариячиларидан бир кишида кўпроқ таассурот қолдирган. Уни Термизий ирфоний қарашларининг энг буюк тарғиботчиси ва муаллими деб аташ мумкин. Бу шахс ислом оламидаги энг улуғ шоир, ваҳдат-ал-вужуд орифи Мухийиддин Ибн Арабийдир (х.к. 560-638; м. 1165-1240).

Ибн Арабий валютэ ва хотам-ул-авлиё каби масалалар ҳақида ўз асарларида, жумладан, энг муҳим китоблари «Футуҳоти Маккия», «Фусус-ул-ҳикам» ва «Ал-жавоб-ул-мустақим» ғаммо саала Ёанҳо ат-Термизий ибн-Ал-Ҳаким» деб номланган алоҳида бир рисоласида батафсил сўз юритади.

Хусусан «Ал-жавоб...» рисоласида «Хатм-ул-авлиё» китобининг тўртинчи фаслидаги 157 та руҳоний (маънавий) саволларни келтириб, уларга жавоб ёзади.

Устоз Усмон Яёнинг тадқиқ этишича, қуйдаги асарлар Термизийнинг «Хатм-ул-авлиё» китоби таъсири остида ёзилган:

- 1) Сулабий Нишобурий. «Ҳақийк-ут-тафсир» (Искандария нусхаси, 104 бет).
- 2) Ҳужвирий. «Кашф-ул-маҳкуб», 178 б.
- 3) Ибн Арабий. «Футуҳоти Маккия».
- 4) Ибн Арабий. «Анқои мугриб». Муқаддима.

- 5) Ибн Арабий. «Ал-жавоб ул-мустақим...», Муқаддима.
- 6) Субкий. «Табақот уш-шофия».
- 7) Заҳабий. «Тазкират ул-хуффо».
- 8) Ибн Ҳажар Аскалоний. «Лисон-ул-мизон».
- 9) Жомий. «Нафхот-ул-улнс», 131 б.
- 10) Ибн Таймия. «Ҳақикати мазаҳ ул-ижтиҳодин», 115 б.
- 11) Ҳожи Халифа. «Кашф-уз-зунун».
- 12) Шайроний. «Табақот-ул-Кубро».

Ҳаким Термизий ҳақида ҳижрий еттинчи асргача ёзилган манбалар, хусусан, унга эргашган сўфийлар асарларида баъзи бир маълумотлар учрайди.

Сурхондарё аҳолиси унинг Термиз шаҳридаги мақбарасини зиёрат қилиб, унинг руҳига бағишлаб Қуръон қироат этишади ва Парвардигордан Жайхун йўлдошини ғарқи раҳмат ва шойистаи жаннат этишини сўрашади, унинг руҳидан маънавий мадад олишади.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг бу улуг Ориф хотирасига бўлган эҳтиром яна ҳам ошди. Мақбараси таъмирланди, атрофидаги тарихий обидалар халқ зиёратгоҳига айланди.

Форс тилидан
Жаффар ХОЛМИУМИНОВ
таржамаси

Халқ ардоғидаги созанда

Сурнай, карнай, қўшнай, дутор, доира ва ногора каби халқ чолғуларини мохирона чалган, талайгина шогирдларни етиштирган созандалардан бири Маҳкам Собировдир. У 1902 йили, Тошкент шаҳрида, камбағал оилада дунёга келди, ёшлигида Раззоқ дорбозга шогирд тушди. Улар билан Самарқандга сафарга кетади.

Маҳкам уста Раззоқдан турли халқ чолғу асбобларини чалишни, ёғоч оёк ўйинларини кунт билан ўрганади. Орадан кўп ўтмай уйдагиларнинг қистови билан Тошкентга қайтади. Аммо унинг мусикага иштиёқи тошкентлик мохир созанда, уста Азиз даргоҳига етаклайди ва бир йил давомида ундан сабоқ олади.

Уста Азиз вафотидан сўнг таникли сурнайчи Нурулла Убайдуллаевдан сурнай йўлларини ўзлаштиришни давом эттиради.

1923 йилда илк бор ташкил этилган «Саноийъ нафиса» иттифоқига аъзо бўлади. Бу Маҳкамнинг ижодий фаолиятида унутилмас кун сифатида муҳрланди.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Қаюм Шобаротов куйидагиларни ҳикоя қилади: «Маҳкам Собиров ўша йилларда мен ишлаган «Хуррам» ансамблида дуторчи сифатида ишлар эди. У босиқ, хушмуомала бўлгани учун уни жа-

«УЛЎҒ БИР КАРВОННИНГ ИЗИ ҚОЛМАЙДИРМИ?»

(Фитратнинг мусиқий педагогик қарашлари)

Ўзбек педагогик тафаккури тараққиётида мумтоз аъёналарни тарғиб этиш, уларни қайта тиклаш ва амалиётга тадбиқ этишни мақсад қилиб қўйган, миллат маданияти-маърифий ривожини орзу қилган ҳадидчилик ҳаракатининг атоқли намоёндаси Абдурауф Абдурахим ўғли Фитрат (1886-1937) ўзбек маданиятида катта из қолдирган йирик олим, адиб, шоир, файласуф, мусиқа илмининг билимдони ва улкан педагог олим сифатида бутун ижодий фаолиятини халқ келажагига бағишлади. У ўзидан кейинги авлод учун илмий, бадиий ва педагогик қимматга эга бўлган бой мерос қол-

дирди.

Абдурауф Фитрат ўз асарларида илм-маърифатнинг инсон камолоти ва ҷамият тараққиётидаги, шунингдек маданий ривождаги ўрнига катта эътибор билан қаради. У ўқиш ва ўқитишнинг замонавий илмий асосида йўлга қўйилишини маърифатли ҳаёт учун курашда энг қудратли восита деб билди ҳамда ўз гоёлари тарғиб қилинган кўплаб бадиий, илмий асарлар яратди. Ушбу асарлар орасида «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» рисоласи XX аср ўзбек мусиқа маданиятининг аҳволи, унинг замонавий сифатларда тараққий этиш йўллари ҳақида

илмий фикр юритилган илк асарлардан бири эди. Бу каби асарнинг ёзилиши учун Фитратда етарлича билим ва тажриба бор эди. Зеро олим, мусиқа ва созларни севган, бу борада мушоҳада юрита оладиган санъат шайдоси эди. Олимнинг қизи, Севара Кароматиллаҳуева-нинг эслашича, уларнинг уйларига қўпинча ўзбек мақом ижро мактабининг буюк намоёндалари Тўйчи Ҳофиз, Домла Ҳалим Ибодовлар келиб юришган. Фитрат бу санъаткорлар билан сўхбатлашар, баъзи кунлари йиғилиб ўтиришганда, дутор ва танбур садолари янграр эди. Демак, Фитрат жамоатчилик фаолияти би-

моа ахли ҳурмат қилар эди. Мусикачи сифатида уни жуда ардоқлашар эди. Сабаби, унинг мусиқий қобилияти кучли, халқ мусиқа меросидан хабардор эди.

Маҳкам Собиров сурнайчи, доирачи, дуторчи сифатида 1932 йилда ушбу иттифоқнинг аъзоси бўлди.

1932 йилдан 1941 йилгача Ҳамза номли ўзбек академик драма театрида концерт бригадасининг созандаси бўлиб ишлади. Маҳкам ақининг ушбу даргоҳдаги фаолияти ҳақида театрининг етакчи артистлари Олим Ҳўжаев ва Наби Раҳимовлар шундай деб эслашганди: «Маҳкам Собиров театри-мизнинг созанда-хонандаларидан тузилган концерт бригадасида ишлар эди. Бизнинг концертларимиз ва сафарларимизнинг фаол катнашчиси эди. У сурнай ва доира чалиш, ихро-чилик маҳорати билан томошабинларнинг эътиборини торти-ди. Инсон сифатида Маҳкам Собиров босиқ, ҳўшумола ва меҳнатсевар киши эди».

Маҳкам Собировнинг шоғирдлари республикада хизмат кўрсатган артист Зокиржон Обидов ўз устози ҳақида эслай-ди: «Маҳкам Собиров менинг биринчи устозим. Унинг репер-туарида «Наво», «Ироқ», «Бузрук», «Сегоҳ», «Дугоҳ» каби йи-рик мақомларнинг айрим намуналари, «Сигнал», «Қари На-во», «Аскар», «Марш» ва бошқа куйлар бор эди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида М.Собиров Тошкент ша-ҳар маданият ташкилотларида, жумладан давлат филармо-ниясининг Ўзбекистон халқ артисти Абдували Ҳошимов раҳ-барлигидаги катта ансамблда ишлади.

1944 йилда М.Собиров «Ашула ва ракс» меҳнат резервлари ансамбли билан Белорусиянинг Минск, Витебск, Гомель ка-би шаҳарларида берилган концертларда катнашди.

Маҳкам Собиров 1948 йилдан то 1963 йилгача, яъни қари-лик нафақасига чиққунга қадар Ўзбекистон Давлат эстрада-

сида сурнайчи бўлиб ишлади.

М.Собиров ўзининг ижоди давомида сурнай репертуарини дунё халқлари оҳанглари билан бойитди. Хусусан, мураккаб тузилган «Яккаҳонлик», «Сурнай навоси», «Эшвой», «Қалан-дар», «Ялланг даврон», «Наврўзи Аҷам», «Аҷам» ва унинг та-роналари, «Насруллоҳи», «Сегоҳ», «Дугоҳ», «Ироқ», «Мушқу-лот», «Баёт», «Мискин», «Бузрук» ва бошқа машқлари мароқ билан ижро этган.

У моҳир чолқучи бўлиб қолмай, балки аҷойиб педагог ҳам эди. У шоғирдларига турли хил халқ чолғу асбобларини ча-лишни ўргатди. Унинг шоғирдлари ҳозир Ўзбекистон мусиқа санъатининг турли соҳаларида хизмат қилмоқдалар.

Унинг шоғирдлари — республикада хизмат кўрсатган ар-тист, дуторчи Зокиржон Обидов, сурнайчилар — И.Турсунов, О.Рустамов, А.Юсупов, Ф.Мирзаев, А.Умрзоқов, Н.Убайдилов, Х.Убайдилов, С.Убайдилов, Б.Нуриллаев, Д.Нуриллаев, Ж.Ах-маджон, А.Ҳожибердиев, Т.Пўлатов ва бошқалар устозлари санъати аъёналарини давом эттирмоқдалар.

Шу билан бирга унинг фарзандлари — Баҳром, Турғун, Ҳа-ким, Аҳмад, Маҳмуд Собировлар оталари касбини давом эт-тирмоқдалар. Чунончи катта ўғли Баҳром Собиров ҳозир Ўз-бекистон Телерадиокомпанияси қошидаги ансамблда хиз-мат қилмоқда, Аҳмаджон эса 1974 йилдан буён «Мақом» ан-самблida найчи бўлиб ишлаб келмоқда ҳамда М.Ашрафий номидagi Тошкент давлат консерваториясида ёш талабалар-га сабоқ бермоқда.

Халқ мусикачиларининг ижоди ҳеч қачон унутилмайди ва келгуси авлод учун илмий манба бўлиб қолади.

**Аҳмаджон
СОБИРОВ**

лан бирга санъат учун, уни ўрганиш, ундан завқланишга ҳам алоҳида вақт ажратган ва зийли-олим сифатида бу соҳанинг раёнақ топишига ҳам алоҳида эътибор берган. Мусиқани олим, аввало «гузал санъатлар» си-расига кирипти, унинг маънавий жи-ҳатдан қувват бера олиш қудратини гузал воқелик деб ҳисоблайди. Му-сиқий созлар эса, бу гузаллиқни ин-сонга моддий сувратда етказиб бе-рувчи «қуроллардир».

Фитрат ижодининг ўзига хос хусу-сиятларидан бири шуки, миллий санъатнинг келиб чиқиш тарихини ўрганар экан, унинг араб исломдан олдинги тақдири, аждодларимизнинг маданияти ҳақида ҳақиқатни билишга, излашга интилди. Хусусан, ўрта асрларгача кўп миллий асарла-римиз билан бирга мусиқа мадания-тининг ўзига хос аъёналари ҳам йўқ бўлиб кетган деб зикр қилади. «Катта бир йўлдан ўтиб кетган улғу бир қарвоннинг изи қолмайдирми?» деб савол беради олим. Унингча, «араблардан кейин турк мусиқаси-нинг изларигага қолгандир».

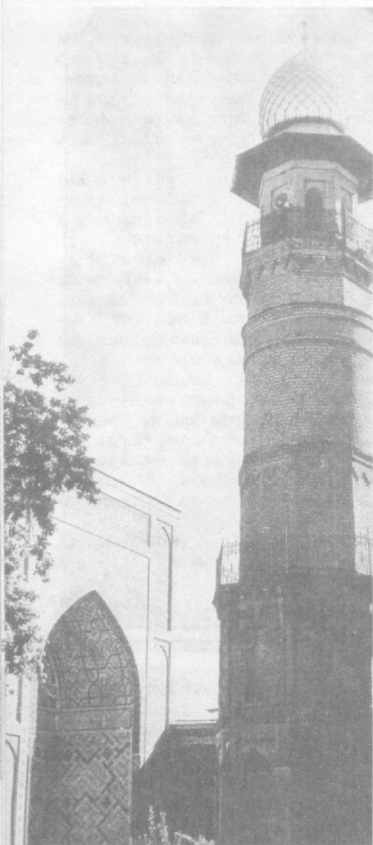
Фитратнинг ўз халқи тарихи аъёналарини сақлаб қолмишдек фидоий ҳаракати бутун фаолиятида давом этиб келди. Масалан, унинг

халқ мусиқасини теран ўрганиб, таҳлил қилиш лозим эканлигини, «ўз оҳангларини бузмасдан нотага ол-дирмоқ» улғу хизмат эканлигини таъкидлаши — оғиздан-оғизга ўту-вчи мусиқа дурдоналарини сақлаб қолиш, аждодлар меросига ҳурмат билан қараганлигидан далолат бе-ради. «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» асаридаги энг қим-матли маълумотлар — ўша давр ўз-бек мусиқа маданиятида қўллинаб келинган чолғулар ҳақидадир. Фит-рат ҳар бир мусиқий созни таҳлил қилар экан, уларнинг ясалиш услуби (қандай хом ашё ва уларнинг ишлов йўллари ҳақида), конструктив хусу-сиятлари (сознинг тузилиши, тарки-бий қисмлари), пардаларда жой-лашган товушқатор тизими, оҳанг жироси ва истеъмол қилинувчи жанрлар доираси ҳақида ҳам алоҳи-да тўхталади. Бундан ташқари, улар-нинг ижровий-бадий имкониятла-рини ёритишда соф этник атамала-рини жуда аниқ ва ихчам тарзда қўллаган. Бу эса, маълум вақт мо-байнида чолғу маданиятимизда уну-тилиб кетган ибораларнинг тиклани-шида асосли манба бўлиб хизмат қилади.

Танбур ва дутор, чанг, ғижжак, аф-

гон рубоби каби мусиқий созларни ҳам илмий ёндашиб таҳлил этар экан, мусиқа илми таркибида ўтмиш алломулари асос солган қолғуш-нослик аъёнасини давом эттирди. Фитратнинг ушбу асаригади педаго-гик моҳият шундан иборатки, ун-да ўзбек мусиқа тарихини ўрганиш, аждодларимиз мусиқа мероси асо-сида ўзига хос ёндашилган услубда таълим бериш орқали, ёшларни миллий маданий негизда тарбиялаш каби жуда муҳим вазифани мақсад қилиб қўйганлигидир. Бундан ташқа-ри, шўролар давлатида барча мил-лат вақиллари учун мусиқа илми-нинг бир хил қолипда ишланиб ис-теъмолга киритилиши — жамиятда миллий педагогик аъёналар ва миллий меросга бўлган муносабат-ни тубдан ўзгартирган эди. Фитрат ва унга ўхшаган халқнинг маърифат-парвар, илғор фикрли намоёндала-ри эса сиёсий таъкиб остига оли-нишларига қарамасдан, миллий-ма-даний тараққиёт учун курашишни инсонпарвар бурч деб билдилар.

Муҳайё МИРЗАЕВА,
Термиз Давлат университети
ўқитувчиси

Зангиота: ривоят ва ҳақиқат

Ўзбекистон қадим даврларга оид обидаларга бой. Самарқанд-Тошкент оралигидаги Буюк ипак йўлида жойлашган, 850 йиллик тарихга молик Зангиота обидаси ана шундай тарихий ёдгорликлардан ҳисобланади.

1993 йил август ойидан бошлаб, мустақиллигимиз шарофати билан бу азиз қадамжо зиёрат учун очиб қўйилди.

Қўпчиликка маълум, Зангиота қишлоғи шундоққина пойтахтимиз Тошкент шаҳрининг биқинидаги обод жой. Бу жой то Зангиота вафотига қадар Золдуқат (асли Золдехқат — Зол номли қишлоқ) деб аталган. Боиси, милодий тақвимиининг биринчи минг йиллиги охирларида Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асари «Рустами дoston» номи билан бутун Туркистонга машҳур бўлган. Пойтахтимиз Тошкент шаҳрини кесиб ўтган Зол (Рустамнинг отаси исми), Кайковус (шоҳ Қобус исми), Солор (олий лашкарбоши исми) номлари билан аталуви катта ариқлар янги қазилиб, ишга туширилган даврларда ана шу дoston қаҳрамонлари номларига қўйилган. Зангиота қишлоғининг қадимий номи ҳам дostonдаги Зол номи билан боғлиқдир.

Бундан саккиз юз эллик йил илгари Солор ариғининг биринчи навбати қазилиб, Золдуқат қишлоғи ўртасидан Чирчиқ (қадимги номи Поррак) дарёсига буриб юборилганди. Қишлоқ ариқнинг икки томонига жойлашган бўлиб, унда жуда катта қарвонсарой, майда ҳунармандчилик устахоналари, ойна ва сопол буюмлар ҳумдонлари, ошхона-ю турли дўконлар мавжуд эди. Айниқса, қорвачилик ва деҳқончилик бу ерда авж олган экан.

Қишлоқнинг асосий ўрни ҳозирги Ўртаовул кўргони ўрнида бўлган. Темир йўли ҳамда Қовунчи-Тошкент катта кўчаси қурилиши ва Қорасув канали қазилиши туфайли қишлоқ бузиб ташланган. Фақат, Сари тепа ва Мой тепалар қолган. Бу тепаликлар устида қишлоқнинг марказий қисми жойлашган. Ҳозирги қабристон ўрни эса қадимда ҳам қабристон бўлган. Зангиота вафот этганларида ана шу қабристонга дафн қилинган.

Зангиотанинг асл исм-шарифлари Ойхўжа бин Тожиҳўжадир. Тутилган йиллари аниқ эмас, тахминан 1149 йилга тўғри келади. Ўзлари қорачадан келганликлари учун одамлар ул зотни Зангибобо, Зангиота деб атай бошлашган. Айниқса, сохибқирон Амир Темури томонидан мақбара ва масжидлари қурилганидан кейин қишлоқнинг Золдуқат номи унутилиб юборилиб, Зангиота деб юритила бошланган.

Зангиота мақбарасининг қурилиши ҳақида кўп ривоятлар мавжуд. Бир ривоятга кўра хоалари тўнгич фарзанд кўрганида Аҳмад Яссавий Тошкент шаҳрига келадилар. Ўшанда хоалари ҳозирги Зангиота маҳалласидаги уйда яшардилар. Султон ул орифидан чақалоққа кўрмана сўрайдилар. Шунда Аҳмад Яссавий, кўрманам шуки, вафотимдан сўнг бир ҳимматли одам чиқиб, бизга мақбара қурмоқчи бўлса, аввал Ойхўжага қурсин, дея айтган эканлар.

Энди, қандай қилиб, Зангиота сайрамлик Аҳмад Яссавийга холавачча бўлганлар? Тарихий далилларга суяниб айтиш мумкинки, Зангиотанинг катта боболари эшон Арслонбоб тасаввуф илмидан бохабар киши бўлганлар. Ул зот асли ироқлик бўлиб, араб лашкарлари сафида бу жойларга келиб қолганлар, Золдуқатда оила қурганлар. Хатто, Аҳмад Яссавийнинг пирлари ҳисобланганлар. Буни Аҳмад Яссавийнинг қуйидаги сатрларидан ҳам билиш мумкин:

Етти ёшқа Арслонбоб Туркистонга келдилар,
Бошим қўйиб йиғладим, ҳалим кўриб кўндилар.
Минг бир зақирин ўрғатиб, меҳрибонлик

қилдилар, —

Арслонбобом сўзларини эшитганимиз муборак!

Демак, ўз-ўзидан маълум, Арслон-
боб ота Аҳмад Яссавийнинг ота-она-
лари билан ҳам худди қариндош-
уруғдек бўлиб кетганлар. Яссавий-
нинг оталари шайх Иброҳим билан
Арслонбобнинг невараси Абдумалик
ибн Азизхўжа қиёматли ака-ука ту-
тинган. Шу боис уларнинг
аралашуви билан Яссавийнинг кичик
холасини Арслонбобнинг чевараси
Тожиҳўжага унаштирадилар.
Булардан эса Ойхўжа, яъни Зангиота
дунёга келадилар. Арслонбоб Аҳмад
Яссавий етти яшарлигида Ўтрордан
келаётганларида Оқсултодга вафот
этади. Зангиотанинг ва оналари
илтимосига кўра ёш Ойхўжани
билимли қилиш мақсадида Аҳмад
Яссавий ўзининг хоразмлик шоғирди
Сулаймон Боқирғонийга олиб бориб
топширади. Сулаймон Боқирғоний
тарихат илмида етук киши бўлиб,
Аҳмад Яссавийга эргашиб шеърлар,
дostonлар, ҳикматлар ёзганлар. Ул
зотнинг «Ҳикматлар», «Меъроҳнома»,
«Охир замон муҳаммаси», «Биби
Марям» каби китоблари ислом
дунёсига машҳур.

Сулаймон Боқирғоний хоразмлик
хонлар авлодидан бўлиши Бурхоний
Хоразмийнинг боғ кўрғонига яшар-
дилар. У пайтларда қароқчилардан
ҳимояланиш учун дала боғлар атрофи
7-8 пажса баландлигидаги девор
билан ўраларди. Бурхонийга қараш-
ли боғ кўрғони Оқкўрғон қишлоғида
бўлиб, айланаси баланд девор бил-
лан ўралган. Кўрғон ичкарасида тур-
ли-туман мевали дарактлар ҳамда
қудуқ бўлиб, қишлоқ аҳли ана шу
кўрғон ичкарасида кун кечирган.
Улар қорвачилик ва деҳқончилик қи-
лиш учун баҳор, ёз, куз пайтлари
кўрғондан ташқарига чиқишар экан.

Бурхоний қадимги «Музакир ул-
аҳбоб», яъни «Аҳбоблар хотиралари»
китобида Буграҳон ҳам дейилган боғ
кўрғонида Сулаймон Боқирғоний
оналари Ўғилпошша билан яшарди-
лар. Ул зотнинг ўта билимли, ижод-
корлигига ҳавас қилиб, Бурхоний ўз
қизи Анбарбибни келинликка бера-
ди. Анбарбибига уйланганларидан
кейин Боқирғоний ул ўғил, бир қиз
қўрадилар. Ўша пайтлари Зангиота
ул зот ҳузурига тасаввуф илмидан
сабоқ олиб, Хоразмнинг чекка жой-
ларида бориб, намоз ўқишга, Исло-
м дини қонун-қоидадини ўргатиш учун

одамларни даъват этардилар. Ҳатто,
Султон Увайс тоғининг учинчи ба-
ланд тоғи қир-адирлари (шу кундаги
Қорақалпоғистоннинг Беруний туман-
ни)да яшовчи қипчоқлар учун мас-
жид қурдириб, ўзлари имомлик қил-
ганлар.

Аҳён-аҳёнда Зангиотанинг хола-
ваччалари Аҳмад Яссавий Хоразмга
бориб, шоғирдлари Сулаймон Бо-
қирғонийниқиди меҳмон бўлардилар.
Алишер Навоийнинг таърифлашича,
Сулаймон Боқирғоний ўтин териб ке-
лаётганларида ёмғир ёғибди, уни
хўл қилмаслик учун қиймиларига
ўраб, ўзлари яланғоч ҳолда келган-
ларини Аҳмад Яссавий кўриб, «Ҳа-
ким» (содда билимли) деб юборган
эканлар. Ўша-ўша ул зотнинг лақаб-
лари «Ҳаким», «Ҳаким ота» бўлиб
кетган экан. Тасаввуф илмидан Зан-
гиота анча хабардор бўлган кезлари-
да пирлари Ҳаким ота ўз ҳешлари —
фарзанди Саидахмадни ул кишига
шоғирдликка топширадилар. Ўғилла-
ри Султонни эса Маккаи Мунавва-
рага таълим олишга юборадилар.
Султон у ерда тасаввуф илмини ях-
ши ўзлаштиргани ва бошқаларга иб-
рат бўлганлиги тўғриси «Ҳубби»
(севимли билимдон) номига эга бў-
либ, ўша ерда уйланиб, қолиб кета-
ди. Бошқа икки ўғилларига Ҳаким
отанинг ўзлари таълим-тарбия бера-
дилар.

Ҳаким ота кексаёганларида Занги-
отига васият тарикасида гапириб
шундай деган эканлар: «Волидаи
меҳрибонимни ҳамда заважга ҳало-
лимни ва қизим Ойшани сизга, сиз-
ни эса худога топширдим. Ўғилла-
рини катта бўлиб қолишди. Муҳам-
мадхўжа ва Асқархўжалар бир қуна-
ларини кўришар. Менинг боқий дунёга
сафарим яқин кўринади...»

Шундай қилиб, Ҳаким ота 1186
йили вафот этганларидан сўнг Оқ-
кўрғон қишлоғи қабристонига дафн
этилди. Пирлари васиятига биноан
орадан қирқ кун ўтгач, Зангиота Ан-
барбибни ўз никоҳларига олади-
лар. Сал ўтмай, ул зотга оналари ва-
фоти тўғрисида Золдуқатдан хабар
келади. Шундан кейин Зангиота пир-
лари Ҳаким отанинг оналари Ўғил-
пошшани, аёллари Анбарбибни,
қизчалари Ойшани олиб туяда, Шов
яқинидаги Золдуқатга қўчиб келади-
лар. Бухорода таҳсил олаётган Саид-
аҳмад ҳам пирлари Зангиота билан
кетма-кет Золдуқатга келади, кейин у
бу жойдан ўн қақирим наридаги тў-
қайзордан қўним топади. Ҳозирги

Абдулла Ортиқов номли қишлоқнинг
Чирчиқ дарёси томонидаги Саидота
қишлоқчаси ул зот номи билан ата-
лади.

Зангиота Золдуқатга қўчиб келган-
ларидан кейин тиричилик юзасидан
ўз қишлоғидаги бойларнинг молла-
рини боқишга қарор қиладди. Пода-
чилик қилиб юрган пайтларида му-
ридлари Садрота, Саидота, Бардота
ва Узун Ҳасанлар ҳам келишиб, шо-
ғирдлик хизматини адо этадилар.
Улар пирлари маслаҳати билан ат-
рофдаги чекка қишлоқларда Исло-
мни тарғиб қилиб, кишиларни тасав-
вуф илмидан баҳраманд этишди.
Зангиота умрининг охиригача етмиш
йилдан ортқ Паркент, Пискент,
Охангарон, Олабуқа қир-адирларида
подачилик қилиб юриб, тахминан 109
ёшларда 1258 (ҳижрий 656) йили ва-
фот этадилар. Яқинда Ойхўжа бини
Тожиҳўжанинг шажаралари шайхлар
авлодидан бўлиши Валихон шайх-
нинг ўғли Жалолхонга қолдириб кет-
ган бисот сандигидан топилди. Ша-
жарада Зангиота авлодларининг ил-
дизи ҳазрат Алининг ўғиллари Ҳу-
сайнга бориб тақалар экан.

Зангиота пирлари Аҳмад Яссавий
ва Ҳакимоталарга эргашиб, Ҳимма-
тий таҳаллуси билан ҳикматлар ҳам-
да тасаввуфга оид рубоийлар ижод
этганлар. Муридлари Саидота,
Бадрота, Садрота, Узун Ҳасаноталар
ҳам ҳикматлар битганлар. Бироқ,
улар ижод этган асарлар бизгача
етиб келмаган...

Бир ривоятга кўра Анбарбиби Ҳа-
кимотига қўйлақ кийизгаётганларида
ул зотнинг баданларига кўзлари ту-
шиб, сесканиб «Намунча қора бўлма-
сангиз-а?» деганларида «Мендан ҳам
қоралар бор, агар улардан бирига
тегсан, нима қилардинг?» деб, ҳа-
зиломуз жавоб қайтарган эканлар.
Тақдир тақозоси билан Анбарбиби
Ҳакимотадан ҳам қора Зангиотига
умр йўлдоши бўладилар. Яна бир
ривоятда Ҳакимота ҳеши Саидах-
мада «Сенинг пиринг шу киши бўла-
ди», деб Зангиотани кўрсатганлари-
да у йигитча ичида ижирғаниб, «Шун-
дай қоп-қора одам менга устозлик
қиларканми?» деган экан. Буни сез-
ган Зангиота:

Эй дўстларим, келиб менга боқ,
Аллоҳим қара-ю, вале кўнглим оқ.

Атрофдан оларман бир-бир исни,
Бу баданим ўзгасин кўрмадмиз беҳуш!

— дея рубоий айтган эканлар. Буни
эшитган ёш Саидахмад узра сўраган
экан.

Анбарбиби оламдан ўтганларида қайноналари яъни, Сулаймон Боқиргонийнинг оналари Ўғилпошша ёнига дафн этилган. Кейинчалик бу даҳма Анбарбиби мақбараси номи билан юритилган. Қизлари Ойшабиби эса никоҳ тўйлари олдида кўвни-кига бораётганида Тароз (ҳозирги Жамбул) шаҳрига етмасдан ўн етти чақирим берида йўлда оламдан кўз юмганлар ва ўша ерда дафн этилганлар.

Зангиота ва Анбарбиби мақбалари 1380 йиллари соҳибқирон Амир Темур томонидан қурдирилган. 1420 йилларда эса Мирзо Улуғбек топшириғи билан мақбарага сайқал берилиб, нақшлар билан таъмирланган. Зангиотанинг қабри устидаги мраммар тошга форсийда «Бу қабр мағриб ва машриққа шоҳиду зоҳид Занги бинни ота қабридир. У кишига раҳматлар бўлсин!» деган сўзлар битилган. Марқаднинг олд томонидан Занги ота Ҳимматийнинг форсча рубойи битилган бўлиб, таржимаси шундай:

*«Даракхтзорда учиб юрган каптардек,
Яшардиқ ёш, соғлом, боқиб зиё.
Орамизга ўлим солиб жудалик
Бирин-кетин борурмиз боқий дунёга!»*

Тарихий маълумотларга қараганда 1571 йили Зангиота мақбарасининг зиёратхона ва гўрхона гумбазлари бироз шикастланганидан кейин таъмир этилган. 1832 йили эса мақбара ёнига масжид ва бир қаватли мадраса қурилган. Орадан 34 йил ўтгач, яъни 1866 йили қаттиқ zilзила оқибатида мақбара, масжид бинолари бирмунча шикаст топади. 1870 йили жамоатчилик асосида шикастланган жойларни тузатиш-таъмирлаш ишлари бўлиб, намозгоҳ масжидига ёғоч устунлар ўрнатилди. 1914-1915 йиллари эса кираверишдаги дарвоза ҳамда минора қурилади. 1974-1993 йиллар давомида Қўқон, Самарқанд, Андижон усталари иштирокида Зангиота меъморий мажмуаси тўла таъмирланади.

Пойтахт вилоятимизда эътиборлиги жиҳатдан ягона ҳисобланган бу зиёратгоҳ обидаси эшиклари мустақиллигимиз туфайли зиёратчилар учун очиб қўйилган. Шунингдек, туман номи ҳам ўзгаририлиб, Зангиота номи берилди. Ҳар йили катта ва кичик ҳайитлар, Наврўз байрами тантаналари, сайиллар Зангиота мадрасаси ҳовлисида ҳамда унинг атрофидаги сайилгоҳда ўтказилмоқда. Ҳозир Зангиота таваллулларининг 850 йиллигига тайёргарлик ишлари бошлаб юборилди.

Олимжон ҚўЧҚОРБЕКОВ

Санъаткор оила аъзолари даврасида

— **Сухбатимизни олис болалик хотиралари билан бошласак. Илк бора мухлислар олдида қўшиқ куйлаган кўнингизни қандай эслайсиз? Қувонч биланми, армон биланми ёки...**

— Бу кўнни доимо ширин энтиқиш билан эслайман ва хамиша қалбим ардоғида асрайман. Орзуимнинг, умидимнинг қалдирғоч кўнларини қувонч билан эслашни истайман.

Ҳар бир жараённинг ибтидоси доимо азиз, ҳаяжонли ҳамда масъулиятли лаҳзалар бўлган. Баъзиларда балки аксинчадир...

1974-78-йиллар Урганчдаги ал Хоразмий номидаги педагогика билим юрти талабаси бўлган кезларим саҳнага илк бора яққол хонанда сифатида чиққанман. Бунда сеvimли хонандамиз Бобомурод Ҳамдамов қўшиқларини ҳаяжон билан ижро этганман. Бу табиий эди.

Кейин-кейин саҳнага кўникиш пайдо бўла бошланди.

— **Илк қадамингизни тақлиддан бошлаган экансиз. Айни кунда ўзининг бир қанча қўшиқларига эга хонанда сифатида ўша чиқишингизни қандай изоҳлайсиз?**

— Кўпгина хонандалар ўз ижодларини тақлиддан бошлаган. Тақлид — ижоднинг боши, назаримда. Тақлидни ҳар ким ҳар хил тушуниши мумкин. Кимнингдир ижодида ҳавас билан қараб, уни ўзига устоз билиб, ўз йўлини топиб олишида ундан ўрганиш мумкин, ахир.

Ижодий тақлид билан кўр-кўрона тақлиднинг ораси осмон билан ерча, назаримда. Ижодий тақлид истеъдодли ижодкорнинг илк қадами. Шу орқали санъатда ўз йўлини топиб олади. Аввало ҳар бир хонанданинг ўз йўли бўлсин. Шу маънода тақлид бировлар ашуласини бир умр қуйлаш дегани эмас, менимча, фикримни тўғри тушунтирдимми? Агар санъат йўлига қираётган ёшлар менинг бирор қўшиғимга тақлид қилсалар, уни қуйлаб, охир оқибатда ўз мухлисларига эга бўлсалар, мен ниҳоятда мамнун бўлардим.

— **Ҳар бир санъаткорнинг ижод онлари турлича. Сизда ижод жараёни қандай кечади? Кўпроқ нималарга эътибор берасиз?**

— Энг аввало, ҳар бир қўшиқни дилдан яратишга эътибор бераман. Шоир ўзини мажбурлаб

Афғон кўнгли тароналари

*Қорақалпоғистонда хизмат кўрсатган
артист Каримбой Раҳмонов билан суҳбат*

шеър ёза олмаганидек, хонанда ҳам мажбурлаб кўшиқ ярата олмайд.

Қачонки шеър дилимга «чўғ» бўлиб тушса, кўшиқ қилишни ўйлайман. Анча пайтгача уни турли оҳангларга солиб хиргойи қилиб юраман. Шеърнинг ҳар бир сатри маъносини тушунишга, унинг ички дунёсига қадар кириб бормоққа ҳаракат қиламан. Талаффуз этилишига эса алоҳида аҳамият бераман. Бусиз мумкин эмас. Репертуаримдаги кўшиқларнинг аксарияти мумтоз адабиётимиз намуналари бўлгани учун ҳам уни қайта-қайта муталаа қиламан. Вақти келганда адабиётшунос олимларга ҳам муурожаат этган пайтларим бўлган.

Яна бир фикримни айтмоқчиман, кўшиқ яхши бўлса, тилга тушса, шеърнинг қадри, шоирнинг қадри ҳам ошади. Агар шеър саёз бўлса, аксинча.

— **Халқимизда бир гап бор: «Шогирдга қараб, устозга баҳо бериладми».** Сиз устоз деб кимнинг қўлидан ушлаб, эътиқод қўйдингиз?

— Мен ёши улугъ санъаткорларнинг кўшиқларини доимо севиб тинглайман. Шу аснода ўзимга зарур бўлган кўп жиҳатларини

олганман. Юқориди айтганимдай, Бобомурод Ҳамдамов менга тўла маънода устозлик қилганлар. Улардан кўшиқ санъатининг кўпгина сирларини ўргандим: шеър танлаш, уни талаффуз қилиш, мусиқа басталаш, ижро пайтида ўзни тутиш, мухлислар билан муомала қилиш...

Агар халқ орасида устозимдек ҳурмат-эътибор топсам, санъатдаги, қолаверса, ҳаётдаги бахтим ҳам шу дейман.

— **Кўшиқ куйламоқчисиз. Шунда атрофингиздаги тингловчилар даврасини инobatга оласизми ёки хоҳлаган кўшиқингизни куйлайсизми?**

— Санъаткор ўзини эмас, тингловчини ўйлаши керак. Даврага мослаб куйласа, санъаткорга ҳурмат-эътибор ҳам ошади. Ёши улугъ инсонлар даврасида мумтоз кўшиқларни, ёшлар орасида замонавий кўшиқларни куйлайман...

— **Шу ўринда гапингизни бўламан. Баъзи ёш хонандаларимиз ҳам борки, ота-онаси тенгги мухлислар даврасида ҳам панд-насихатга доир кўшиқ куйлайдилар...**

— Бундай ҳоллар ҳам бўлиб туради. Лекин бир нарсага аҳамият

беринг. Ёши катта мухлисларимиз ҳам баъзан ана шундай кўшиқларни севиб тинглайдилар. Аслида улар панд-насихатга муҳтож эмас. Лекин кўшиқнинг оҳанги, мусиқаси уларни мафтун этган бўлади. Шу сабаб қайта-қайта шундай кўшиқларни ижро этишимизни сўрашади.

— **Каримбой, сизга сўнгги саволим. Мухлисларни йўқотмаслик, улар қалбидан мустаҳкам жой олиш учун нима ларга кўпроқ эътибор бермоқ керак?**

— Айни кунда хонанда кўп, кўшиқлар, ундан-да кўп, яхши кўшиқ яратиб, мухлис қалбидан жой олиш бирмунча қийинлашиб қолди, назаримда. Мухлис ўнта кўшиқдан биттасини тинглайди. Шунинг учун қайта-қайта меҳнат қилишдан, изланиш, ўрганишдан қочмаслик, чарчамаслик керак. Энг асосийси, дилдан ижод қилмоқ керак. Чунки дилдан яратилган кўшиқгина дилларга кириб боради ва мустаҳкам жой олади.

— **Самимий суҳбатингиз учун раҳмат.**

Маҳмуда АБДУЛЛАЕВА
суҳбатлашди

Маснавий

Жалололдин РУМИЙ

Маснавий

Шаммае з-ин ҳоли ориф вонамуд,
Халқро ҳам хоби ҳиссий даррабуди.

Таржима

Ориф аҳли заррадек очса сирин,
Халқни хис уйқуси элтай бутун.

Лисоний таржима

Худойи таъоло орифларнинг аҳволидан озгина миқдорда авомга — ҳалойиққа кўрсатди. Токи одамлар валиларнинг руҳий осойишталик ва фарогатларидан огоҳ бўлишсин.

Бироқ, авом қаттиқ ва маст ҳиссий уйқу домиди. Улар ориф ҳолатини пайкай олмайди.

Шарҳ

Ҳиссий уйқу — бадан уйқуси ёхуд бадан бетоблиги оқибатида ҳосил бўладиган уйқу. Содда қилиб айтганда, оддий уйқу. Ҳиссий уйқу валийларга хос бўлган маънавий уйқу, яъни дунёдан ғофил, беҳабар уйқунинг тескариши.

Уйқу жисмоний толиқиш ёхуд касаллик туйғайи, шунингдек, ҳавф, ҳайрат ва даҳшат каби нафсоний ҳодисалар оқибатида баданин мағлуб айлайди. (Ибн Сино, «Шифо табиатлари», Нафс ҳақида баҳс). Бу байтдан Мавлоно кўзлаган мақсад нима? Ақл бошдан-оёқ бедор ва ҳушёрдир. Шу бошдан валийлар ва орифларнинг аҳволидан идрок этолмайди. Қачонки ориф дейдир мастлиги (Оллоҳ жамолига етган зотнинг ҳолати)дан зарра миқдорида одамларга намоен қилса, ақл ҳайрат ва даҳшатга тушади.

У буткул ҳаракатдан тўхтади. Сукутга — уйқуга кетади. Зеро, одамлар орифларнинг аҳволидан огоҳ бўлолмайдилар. Уларга ориф аҳволининг заррача миқдори ҳам оғирлик қилади. Орифона манзумалар муаллифи истеъдодли шоир Шодмон Жураев валиларнинг бу ҳолатини қуйдагича таърифлайди.

Худу беҳуд чироқ тутиб

ўтсам гоҳо уйғотмангиз,
Зоҳид менга бедорликдан

бериб сано уйғотмангиз.
Мен фаросат тўнин ғаб,

ақл дежан қудан кечиб,
Ўз йўлимда телбаликни

этсам асо уйғотмангиз.

(Цицков, Ўшанг ўқитиб соларди.)

Кўрмаганлар куймағайдир,

кўрганлари тўймағайдир,
Ўтар бўлсин ўз мулкида

шоҳу гадо уйғотмангиз.

Жаҳолатда токи бу халқ,

қадрин тогмас кимки бо ҳақ,

Хоч бўлади насибаси

ётсин Йисо уйғотмангиз,

Қўйинг мени ўз ҳолимага,

етақламанг камолимга,

На сизу на менга аён

сирри Худо уйғотмангиз.

Осмонларнинг эшигини

қоқсам мен Ишқ матлабиди

Остонадан қувманг мени,

мен бир фидо уйғотмангиз.

Чархи фалак қафсларимда

мисли тасбиҳ айланганда,

Парвардигор илҳомидан

айлар ато уйғотмангиз,

Вуслат истаб Ҳақ қўйида

дор сиртмогин ўпса бўйним,

«Аналҳақ»қа жоним тикиб,

этсам савдо уйғотмангиз,

Англадимки, Ёр васлига,

етмок учун ўлмоқ керак,

Ўлмасимдан бурун ўлдим,

мен бир адо уйғотмангиз.

Маснавий

Рафта дар саҳрой бечун жонашон,

Рухашон осудаву абдонашон.

В-аз сафире боз дом андаркашӣ,

Жумларо дар доду дар доваркашӣ.

Чунки нури субҳидан сар барзанад,

Каркаси зардини гардун пар занад.

Фоликул исбоҳ Исрофиёлвор,

Жумларо дар суварат орад з-он диёр.

Рӯҳони мунбаситро тан кунад,

Ҳар танеро боз обистан кунад.

Асли жонхоро кунад орад зин зин,

Сирри «алнавму ахул мавт» ин.

Таржима

Жонлари кўнғай азал саҳро сари,

Рух тан осуда бўлғай сарсари.

Ногаҳон чорлар яна жон соҳибӣ,

Қайта «дунё» дейди дунё толибӣ.

Субҳ нури бош кўтарғач, шу заҳот,

Тилла каркас қуш қанот ёзғай қушод.

«Фоликул исбоҳ» Исрофиёл мисол,

Сувартига киргизар ҳар неки бир.

Хур каби руҳларга баҳш айлайди тан,

Ҳомила боғлайди гўё қайтадан.

Ақратар жон аргумогин зинданида,

Бўлоғоҳ «ал навму ахул мавт» сирридан.

Лисоний таржима

Орифларнинг тан зиндидан озод

бўлган жонлари арвоҳ оламига кўчади ва танда руҳ осуда бўлади. Бу ўринда «саҳро»дан муҳод чек-чегараси йўқ руҳоният олами.

Парвардигор бир овоз, биргина нидо воситасида руҳларни яна ўз тузоқлари — вуҷудга томон қаҳиради. Вуҷуд ичига кирган жон қайта бошдан дунё можароси, ҳоҳ жаваслари ва кашмакашларига аралашиб кетади.

Худойи таъоло субҳидан нурини таратгач «тилла каркас қуш» — қуёш бош кўтарди.

«Фоликул исбоҳ» — тонглари ёргувчи Худо фаришта Исрофил каби арвоҳ оламида жонларни чорлаб олади, уларни суварат ичига жойлайди. Суварат яна ўз билганича «ишлайверади». Бу байт «Анъом» сурасининг қуйдаги оятига ишоради: «Фоликул исбаҳи ва жаъалал лайла саканан...» (Субҳиданми ёргувчи тунни оромгоҳга айлантирди, яъни кеча ором-осуда масканга айлантирилди). Дунё ва дунё можароларидан халос бўлган якка-ёлғиз руҳларни вуҷуд қолига қамайди. Ҳар бир танни руҳ воситасида ҳомиладор қилади.

Худо уйқу чоғида руҳ отини бадан эгаридан жудо этади. Руҳни хаёли оламига — нариги дунёга олиб кетади. Иккинчи мисра Пайғамбаримизнинг қуйдаги ҳадисларига ишорат қилади: «Ал навму ахул мавти ва ла яумту ахул жаннати» (Уйқу ўлимнинг уқасидир. Жаннат аҳлига ўлим йўқ).

Шарҳ

Саҳро — уйқу ҳолати; ғайб олами; ҳаёли оламида жония.

Фоликул исбоҳ — тун зулматидан тонг — субҳиданми ёриб олгуви.

Биринчи байт уйқуга чўмган одамлар ҳусусида. Кейинги байтларда ҳиссий уйқудан уйғонмоқ таъсиф қилинади. Уйқу дом — тузоқдан халос бўлмоқ. Бироқ жон соҳибӣ истаган маҳали бу озод жонни тузоққа, яъни бадан тузоғига илтифат олади. Бу ҳолат овчининг ўз овига қўйган тузоғига ўхшаيدӣ. Худо ҳам овчи мисоли. У жон кушларини ўз фаришталар орқали қаҳириб олади. Мазкур байтларда Худо фаришта Исрофилга қиёс қилинати. Қиёмат куни фаришта Исрофилнинг нидоси (сури)дан руҳлар баданларига қайтиб кирадилар. Одамлар мезон — тарози қошига

1 Зин (тожикча) — эгар.

хисоб-китоб учун жам бўладилар. Руҳлар сур садолари остида содир бўладиган азал иродаси ва хоҳиши билан қулфат ва мусибатлар уяси бўлган танга кирадилар. Руҳ кирган тан гўё ҳомилдор бўлади. Тан — сафардан қайтган аргумок. Унинг эгар-жабдуғини ечиб оладилар. Охур ходасига боғлайдилар. Яъни, уйку оламидаги сайр-саёҳати тугаган аргумок яна қулфатлар охурига ва жисмоний чекланишлар доирасига қамал қўйилади. Худо иродаси билан содир бўлаётган руҳнинг бу «борди-келди-си» ўлим ва қиёматга ишорадир.

Маълумки, Худонинг белгилик соатида руҳ танани тарк этади (ўлим) ва муайян соатда яна тананага (қиёматда) қайтади. Уйку чоғида руҳ бадандан батамом жудо бўлмайди. Хайвоний руҳ бадан таркибидега яшайди. Ўлим билан мутлоқ узилиш — руҳнинг танадан кеси-лиши содир бўлади. Хайвоний руҳ ҳам танадан чиқиб кетади. Бинобарин, «уйку ўлимнинг укаси» (хадис). Айни ўлимнинг ўзи эмас. Ҳазрат Пайғамбаримизнинг муборак хадислари шу маънога ишора қилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, ҳазрат Мавлононинг уйку ҳақидаги фикрлари Қуръони каримнинг ушбу оятига тафсирир: «Аллоҳу ятавафалл анфуса хийна мавтиха вал латий лам тамут фий маномиха фаомискул латий қозоя алайҳал мавта ва юрсилул ухро ила ажалин мусамма» (Худо (одамлар) жонини улар ўлганларидан кейин ёхуд уйкуда, ҳаёт чоғларида олади. Ўлим ҳукми узоклаштирилган жонларни асрайди ва қолганлар муайян фурсатгача қоладилар (яшайдилар). «Зумар» сура-си, 42-оят.

Маснавий

Лек, баҳри он, ки рӯз оянд боз,
Барниҳад бар пояшон банди дароз.
То, ки рӯзаш воқашад з-он марғзор,
В-аз чароғоҳ орадаш дар зери бор.

Таржима
Лек, кундуз қайтарай деб жойига
Бир узун банд боғламишлар пойига.
Ризқ-рўзин тергай у яйлос кечиб,
Устига қол ортишар охир эгиб.

Лисоний таржима

Биринчи байт юқоридаги «Ажратар жон аргумогин зинидан» мисрасининг давоми — шарҳи. Мақсад шуки, уйку-нинг ўлимдан фарқи бор, яъни уйку чоғида руҳ ва вужуд ўртасидаги алоқа ипи узилмайди. Бироқ ўлим чоғида бу алоқа ипи узилади. Энди байтнинг мазмунига қайтсак: арвоҳ кундузи қайтиб баданга кириши учун унинг оёқларига узун банд (ип) боғлаб қўядилар. Яъни, руҳ ва жисм ўртасида пайванд ҳосил бўлади. Уйку чоғида руҳ баданни буткул тарк қилмаслиги лозим. «Узун банд» ибораси нафс ипининг уйку маҳали баданга боғланишини ифодаловчи мажоздир.

Демак, худди шу пайванд — ип востасида кундуз чоғи руҳ арвоҳ бўстони — оламидан баданга қайтарилади. Мажозан айтганда, жон отлари яйловидан яна юк остига келтирилади. Яъни, маъно олами яйловидан дунёвий амал ва қулфатлар юки остига тортилади. Бу ўринда «яйлов» ҳам истиорадир.

Шарҳ

Руҳни санамлар билагини тутгандек тутиб қўролмаган модиюнчилар бу «асотирнома» гапларга ишонишмайди. Начора, ўлиқлар гапирмайдилар. Боз устига вақт-бемаҳал кафанларини ҳил-пиратиб мазорат сўқмоқларида «сайр» қилишолмайди.

Аслида-ку ўлиқлар қайтиб келадиган кун «муқаррар». Муайян вақт-соат ҳақида Қуръоний далиллар бор. Агар барча ўлиқлар учун бемаҳал ҳаёти дунёга қайтиш имконияти берилганда эди, бу ҳаётнинг ҳеч қандай маъноси қолмасди. Сиз бутун дунё бўйлаб изғиб юрган аллақандай майитларни тасаввурин-

гизга сиғдира оласизми? Айнан ана шу «марҳумлар юриши»нинг ҳасратида юраклари қон бўлаёзган модиюнчиларнинг ўзлари ҳам гоҳ тупроққа чуқурроқ жойлаштирилаётган, гоҳ ёқиб юборилиб, қул-қуқуни денгизларга улоқтирилаётган марҳумлар жамиятини қай аллозда тасаввур қилишни ҳам билмайдилар. «Нукта! — дейди улар, — Ўлдингми. Тамом... Бу ёғини қўравер. У ёғи билан нима ишинг бор!»

Албатта, бу хулоса эмас. Боз устига фалсафа ҳам эмас. Ҳазрат Мавлоно олам ва руҳият сирларини очиб бу жуда катта машаққат экани ва буни англаш ҳаммага ҳам муяссар бўлавермаслигини қайта-қайта уқтирмоқдалар. Аммо, англамаслик ҳам мумкин эмас. Англаш мумкин. Бунинг учун одам ва олам сирларига чуқурроқ сингмоқ керак. Илоҳий дастурлардан ҳазар қилмаслик, балки чин ихлол билан ўқмоқ, ўқмоқ ва яна ўқмоқ керак.

Маснавий

Кош, чун, «Асҳоби Каҳф» ин рухро,
Ҳифз кардӣ ё чу киштӣ Нухро.
То аз ин тӯфони бедорӣ ва хуш
Вораҳидат ин замиру чашму гӯш.

Таржима

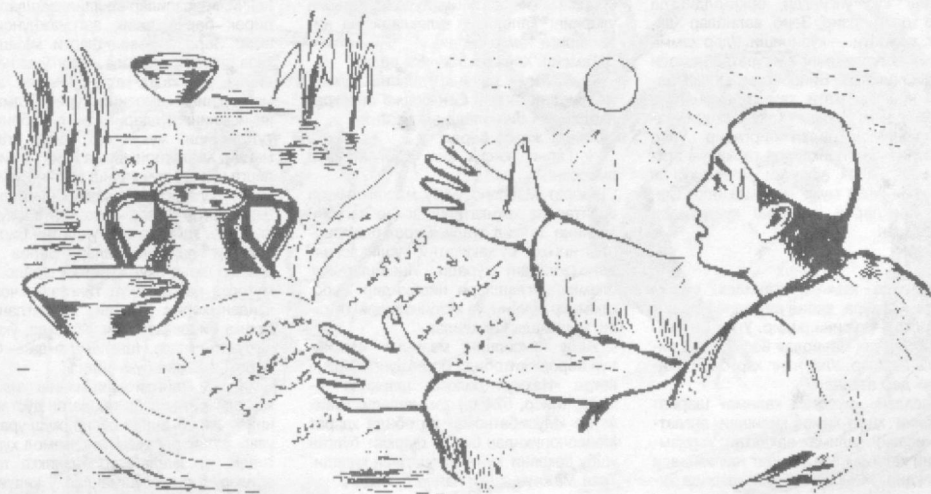
Кош «Каҳф асҳоби» дек бу руҳни,
Асрасайдӣ кема янглиг Нухни.
То тиниб хушёру бедор бодлар,
Қўз, қулоқ, ботин бўлиб озодалар.

Лисоний таржима

Кошки, бу бадан руҳимизни «Каҳф асҳоби»нинг руҳидек асраганда эди. Ёхуд кема Нух алайҳиссаломни ҳифз-ҳимоя қилгани каби вужуд ҳам руҳни қутқарсади. Токи, қалб бу бедорлик тўфонидан ва хушёрлик гирдобидан халос бўлсади.

Шарҳ

Сўфий, юқоридаги байтлар шарҳида таъкидлангани каби, дийдор мастлиги

ва истиғроқ (Оллоҳ висолига гарқ) ҳолатида маҳфиз ва маҳмуддир. (Ушбу истилоҳлар юқорида шарҳланди). Оллоҳ уни асрайди, унга осон қилади ва қул-фатлар юкини унинг кўнглидан олиб ташлайди. Бироқ ҳушёрлик ҳолатида яна ўзига келади. Юракдаги юки қайтиб елкасига ортади. Муҳожада (Оллоҳ жаҳд) қилади. Раббоний хавотир, малак илҳоми ва шайтон вассасаси тўзонлари ичида ўз-ўзига ҳакам бўлади. Худди шу ҳолатда сўфий тўфон қўлган дарада қолган кишини эслатади. Унинг билак кучи ва сузувчилик иқтидори соҳилга олиб чиқиси дарғумон. Агар у кайик ичида бўлганида эди, шубҳасиз соҳилга етиб олган бўларди. Тўфон шундигатда тавбишланмас эди. Шу сабабдан, ҳазрат Мавлоно «Қафх асҳоби»дек («Қуръони карим»нинг 18-сураси) беҳудлик ҳолатида, ёхуд Нух алайҳиссаломдек исмат кемасида маҳмуд бўлишни фикр ва хотира изтиробидан омон қолишни орзу қилади.

Маслиқ ҳолатини ҳушёрликдан устун қўйиш «тайфурий»лар (Абу Ҳасид Тайфур бин Йиса Бистомий издошлари)нинг қарашлари. Ҳушёрлик ҳолатини маслиқдан (суқр) юқори қўйиш «жунайидий» (Абулқосим Жунайид) пайравларининг таълимоти.

Маснавий

Эй, басо «Асҳоби» қафх андар жаҳон,
Паҳлуи ту, пеши ту ҳаст ин замон.
Ёр бо ў, ғор бо ў дар суруд,
Муҳр бар чашмасту бар ғушат чи сузд?

Таржима

Неча «Қафх асҳоби» дунё дорида
Ҳар замон, ҳар қайда бор, ҳар сорида.
Ёр ҳам ғор у билан, бир куй эрур,
Лек сен карсан, кўзинг ҳам кўр эрур.

Лисоний таржима

Бу дунёда қанчадан-қанча «Қафх асҳоби», яъни Худонинг валийлари бор. Улар ҳар бир замонда мавжуддирлар. Сенинг кўз ўнгингда, орқа-олдингда улар ҳозир-нозир. Зеро, валийлар Қафхнинг зухуроти — кўриниши. Улар ҳамма ерда ҳар турли ранг ва суратда намоеён бўла оладилар. Бинобарин, «Қафх асҳоби»нинг ҳақиқати ҳамма замонларга хос. Ҳор ҳам, ёр ҳам «Қафх асҳоби» каби валийлар билан биргадир. Улар барча куй ва қўшқиларда тараннум этиладилар. Бироқ, афсуски, сенинг кўз ва қўлоқларингда муҳр — тамга бор. Сен бу қўшқиларни эшитиш қувватидан маҳрумсан.

Шарҳ

Юқорида таъкидланганидек, сўфий ақидасига қўра, анбиё ва авлиё Ҳақнинг зухуроти — кўринишидир. Улар ўзлари-га хос бўлган маънолар воситасида сифатланадилар. Уларнинг ҳар бири «калима» деб аталади.

Масалан, «мусавий калима» шариат одобини хифз-ҳимоя қилишни аңлатса; «исавий калима» ваҳдатни; «муҳаммадий калима» эса жамоат намоёнчаси демакдир. Жинсиат сўфий наздида ҳа-

қиқатдир. Суврат ҳеч нарса эмас. Қаердаки ўша маънони топса, демак Ҳақ ва зухурининг намоеён бўлишини топган бўламиз. Мисол учун, сув хоҳ қўзада, хоҳ қадаҳда, хоҳ пиёлада бўлсин бари бир сувдир. У чанқоқни қондирлади.

Демак, чанқаган одам қандай идишда бўлишидан қатъи назар, суви иسته-мол қилади. Идишга эътибор бермайди. Зухур мартабаси — Ҳақ жамолининг инъикоси даражаси ҳам шундай-дир. Ранг ва сурат бир-бирига зид бўлса-да, ҳақиқатназар одам бунга эъти-бор қаратмайди, суратга банди бўлмайди. У маънога боқади. Шунинг учун сўфийлар «фалон одам Хизрнинг қада-мида, фалон одам Иброҳим қадамида», дейдилар. Бу ўринда «қадам» даража, мартаба маъноларини ифода этади. Шу боисдан, «маҳфузлар» ва «маҳмудлар» «Қафх асҳоби» каби ҳамма замонларда мавжуддирлар. Ва бу очик ҳақиқат тажажжиддир. Гарчи сурат турлича бўлса-да, сурат ихтилофини сўфийлар «энгилни бадал қилмок» ибораси билан таъбир этадилар. Бу соф сўфий-на ақида тарафдорлари исмоилийларда ҳам бор. Бошқа бир гуруҳ бу ҳолатни «тахаммус» дейди. «Қамис» қўйлак маъносини ифода этади. Ҳазрат Мавлоно ёзади:

Қирмиз қабо ул ёр маҳпор бўлибдур,
Бўйла бу бир хирқаки зангор бўлибдур.
Ул турк бурдун йил яна яъмо қилар эди,
Боқим буғун ул турк арабзор бўлибдур,
Ул ёр ўша, гарчи кийиб ўзгача жома,
Ул жомани ташлаб яна-да ёр бўлибдур.
Ҳам бода ўшал гарчи бадал шишяо қўза,
Ваҳ-ваҳ нақадар хуш ҳамма хуммор бўлибдур.
Эй, қам гумон қилмаким ул машъала сўнмиш,
Ул машъала бор, равзани асрор бўлибдур.

«Лек, сен карсан, кўзинг ҳам кўр эрур» мисраси Қуръони каримнинг «Бақара» сурасидаги 7-оятдан олинган иқтибосдир: «Хотамаллоху ʻала ку-лубихим ва ʻала самъихим ва ʻала аб-сорихим гишаватун» (Худойи таъола уларнинг қалблари, қўлоқлари ва нигоҳларига тамга босди).

Тамсил: Халифа Лайлига деди:

— Мажнун ишқиде девона бўлган Лайли сенмисан? Сен бошқа ойчехралардан ҳеҳ бир зиёда эмассан-ку!
Лайли жавоб берди:
— Гапни қисқа қил. Сен Мажнун эмассан!..

Ҳазрат Мавлоно ушбу мисол-тамсил воситасида ҳақиқатнинг зоҳир ва урён эканини таъкид этади. Бироқ одамларнинг нигоҳи бу ҳақиқатни турли зовиядан (жойдан) кўради. Инсонларнинг олами аңгашлари нисбийдир. Зеро, одамлар дунёни ўз кўзойнақлари орқали мушоҳада қиладилар.

Ушбу тамсилнинг мазмуни «Рабий-ʻул аборр» китобида бор. Шунга ўхшаш воқеа «Наҳжул балағ» шарҳида (4-жилд, Миср, 524 с.) ҳам келади. Шайх Аттор «Мусибатнома» китобида ҳазрат Мавлонониқидан бир аз фарқли бўлган ушбу воқеани қўйидагича баён қилади. Токи Мажнун Ишқи пайдо бўлмади,

Тун каби Лайлига шайдо бўлмади.
Ул нигор ҳуснида нуксон йўқ бирор,
Барча нуксонлар назарда, Шаҳриёр.
Боқ ʻюзига сен менинг чашмим билан,
Мен каби телба бўлурсан қўйида.

Баъзи шорихлар юқоридаги мисол орқали ҳазрат Мавлононинг мақсадини қўйидагича исботлайдилар: ашё ҳақиқатини соҳибдилар (қалби бор зотлар) ва орифлар дарк этадилар. Шунингдек, Мажнун ҳам ишқ нури ҳидоят орқали илоҳий жамол намунасини Лайли сий-мосида мушоҳада қилди. Бошқалар на-зариде эса Лайли қорачадан келган, паст бўйли оддийгина аёл эди, холос.

Халифанинг Лайлини кўрганлиги ҳақида

Маснавий

Гуфт Лайлиро Халифа «К-он туй,
К-аз ту Мажнун шуд паршон ва ғавй,
Аз дигар ҳубон ту афзун нестӣ»
Гуфт: «Хомўш. Чун ту Мажнун нестӣ!»

Таржима

Деди Лайлига Халифа: «Сенми бу —
Ишқиде Мажнун бўлиб девонаху?
Сен бирор гулчехрадан афзун эмас!»
Деди Лайли: «Баски, сен Мажнун эмас!»

Лисоний таржима

Халифа Лайлига хитобон деди: «Кў-ида Мажнун паршон ва саргардон бўлган Лайли сенмисан? Ахир, сен бошқа гўзал ʻюзилардан ҳеч ортиқ эмассан-ку!»

Лайли Халифага жавобан деди: «Тўх-та. Бас қил. Сен ошшқ эмассан. Шу бо-исдан Мажнуннинг мақомини ҳис қила олмайсан!»

Шарҳ

Юқорида таъкидлангани каби, Ҳақиқат ҳамиша очик-ошқордир. Бироқ унга нисбатан қарашлар турли-туман. Ҳамма ҳам уни тўғри идрок эта билмайди. Чунончи, гулʻозиллар ва лайливашлар кўп, бироқ барча ошшқ ва мажнунсифат эмас. Зеро, ишқнинг шарти маъшукни кўра олгувчи назарда. Токи ўша назар, дийда, қўз қатта-қатта очилмас экан, маъшукнинг жамолини кўри бўлмайди ва ишқнинг қўллари жон гирибинидан туптолмайди, жунун саҳросига етакла-майди. Ҳаёт, тирикликда бундай мисол-ларга қўлаб дуч келиш мумкин. Чунончи, бир одам гўзаллик савдоисини, девонаси. Ёхуд бирор шахсият ва хулққа мубтало. Ўзгалар эса, унда ҳеч бир фа-зилатни пайқамайдилар. Биров қандайдир шерь ёхуд қўшқаш шайдо. Уни мутлола қилган ёхуд тингланган чоғида ʻюзидан хориж бўлади. Лаззатланади. Бошқа биров эса уни ʻукиса-да, ʻукима-са-да, тингласа, тингламаса-да — бари бир, Пинагини бузмайди.

Ҳазрат Пайғамбаримизнинг илоҳий жамолларига назар ташлаган дўстлар-нинг иймони зиёда бўлиб, жўш уради, улар худди шу қудратли жамол ҳурма-тидан ҳар қандай жонбозликка тайёр адилар. Бироқ душманлар у кишининг

мўйизаларини нечоғли кўп кўрганлари сари мункироқ ва душманроқ бўлардилар.

Демак, Ҳақиқат шуки, одамзот Ҳақни кўра билгучи, гўзаллики сева олгучи бўлмоғи керак. Акс ҳолда маъшук вужуди, ҳусн-жамоли унинг кўзларидан пинҳон қолади.

Ишқ лаззатидан абадий махрум бўлади. Демишлар:

Маъшук ўзга нигоҳи-ла кўролмағай,
Жонон менга менинг кўзим билан боқар...

Маснавий

Ҳар ки бедор аст у дар хобтар,
Ҳаёт бедориш аз хобаш батар.
Чун ба Ҳақ бедор набвад жони мо,
Ҳаёт бедорӣ чу дарбандони мо

Таржима

Кимки уйғокдир демак уйқудадир,
Уйқудан баттар бу уйғоклик, ахир.
Ҳақ била уйғок эмас гар жонимиз,
Бўйла уйғоклик ёлик кўргонимиз.

Лисоний таржима

Кимки дунё амалларида уйғокдир, яъни буткул дунё ҳою хавасларига асирдир, демак у гафлат уйқусига чўмибди. Бундай кимсаларнинг уйғоклиги уларнинг уйқусидан ёмонроқдир.

Ҳазрат Мавлононинг мазамматига дучор бўлган бу уйғоклики орифлар ва валийлар зиллат деганлар. Дунё ишларига чек-чегарасиз ҳарислик, юғриб-елишлар ва ҳоказо инсонни Ҳақ ҳаёлидан чалғитади. Агар бизнинг жон — руҳимиз тириклигида ёхуд бедорлик чоғида Худони ёдга олмаса, ёлғиз ҳиссий-ҳайвоний бедорлик билан чегараланса, бу уйғоклигимиз зиндон мисolidир. Ва бу «бедорлигимиз» билан ҳеч қачон Ҳақ мақомига ета олмаймиз.

Шарҳ

Дунё амаллари, албатта, дунёнинг одамзот умрини кемирувчи, қўллаб бехудаликлар, сарсон-саргардонликлар, на бу фаний умр ва на охират ҳаёти учун бир пуллик қимматга эга бўлмаган, бугунги кун таъбири билан айтганда, «уаста», «ўғил-қиз ташвишлари» ва ҳоказо сўфия аҳли учун пуч ҳаёлдир. Дунё ишига бош-оёғи билан гарқ бўлган одам тушидаги «кўкнори ҳаёл» оғушида сайр қилиб юрганни эслатади. Уйғонган кўзларини мошдек очиб кўрадими, бари — сароб. Дунёвий ташвишлар ҳосили — мол, мансаб... — зиндонга ўхшайди. Махбус бу қоронғу ва тор чоҳдан чиқиш ўрнига унинг тубига янада чуқурроқ чўқади. Дунёга боғлиқ бўлган ўта ҳушёрлик, зийраклик, манфаат-парастлик Худонинг ёдини кўнгилдан ўчира бориб, шайтон васвасасига қаттиқроқ чирмайди.

Маснавий

Жон ҳама рўз аз лагадқуби ҳаёл.
В-аз зиёнду в-аз хавфи завол.
Не сафо менадаш не лутфу фар,
Не ба суй осмон роҳи сафар.

Таржима

Жонимизни ҳар кун янчар ҳаёл,
Гоҳ зиён тахликаси, гоҳ завол.
Қолмағай дилда сафою лутфар,
Тўтагай осмон сари сайру сафар.

Лисоний таржима

Зероки, жон қуруқ ҳаёлининг ўзи бўлган ҳиссий амаллар оқибатида моддий зарарлар, таназзул хавфидан ҳамиша тахлика остида яшайди. Фойдани умид қилса, зарардан ўлимдан кўрқандек хавфсирайди. Натижада, жон ўзининг аслий вазифаси — маърифат ва маънавий камолотдан тўхтади. Хулоса, жон

ҳамиша ҳаёл баҳсида.

Ҳаёлининг бу каби таъзиқи оқибатида жон сафо ва латофатдан батамом махрум бўлади. Юқори оламга элгучи йўллар боғланади. Зеро, бу арш қуши — жоннинг қанотлари шаҳватнинг лой ва балчиқларига беланади.

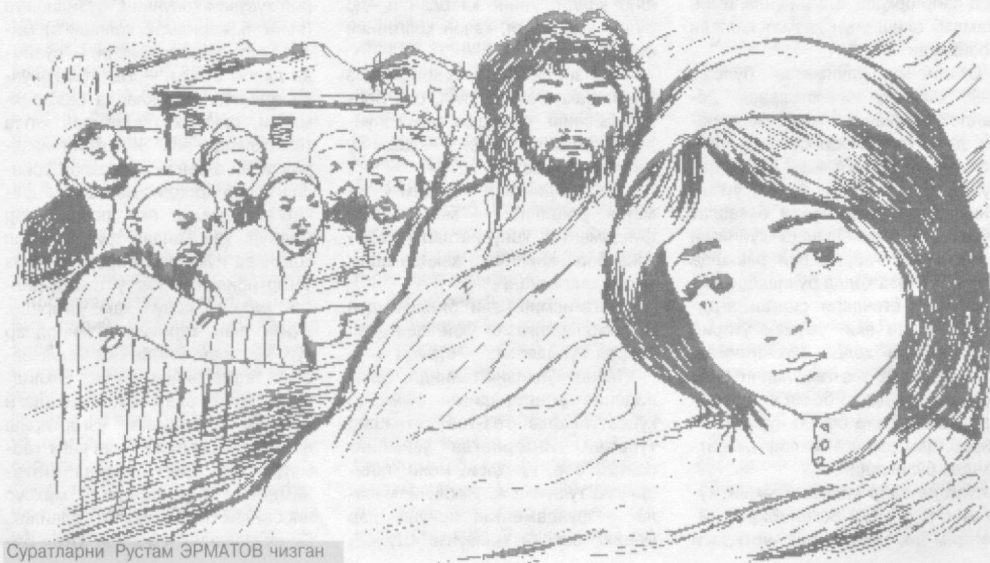
Шарҳ

Юқоридаги «дунё амалларида бедорлик» тушунчасини янада кенгроқ таърифлаётган ҳазрат Мавлоно бу байтларда жоннинг бу дунё касби билан машғулияти, ҳиссий амалларга мубталоллиги қуп-қуруқ ҳаёлдангина иборат дейди. Жоннинг асл касби маърифат ва маънавий камолот ҳосил қилишдир. Жон қачонки дунёга қаттиқ ғирфтор бўлса, тўхтади ва унинг ғайб олами билан алоқаси кесилади. Зеро, унинг (жоннинг — тарж.) Худо ва Олий олам билан боғланиши завқ ҳамда рухий истеъод воситасида амалга ошади. Жон соҳиби бу илоҳий қудратни моддий фойда ва зиён йўлига қурбон қилади. Натижада, осмон қуши бўлмиш жоннинг пар ва қанотларига шикаст етади. Шаҳват ва нопок ғарзлар ботқоғига гарқ бўлади. Ғайб олами сари чоғланган қуш ҳалокатга учрайди. Заминий қафаснинг махбусига айланади.

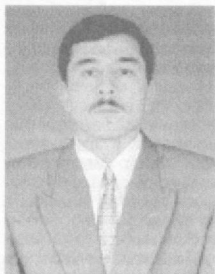
Мутаржим —
Асқар
МАҲҚАМ

Шорихлар —
Обиддин ПОШШО,
Карим ЗАМОНЙ,
Бадиъуззамон ФУРУЗОНФАР.

(Давоми бор).

Суратларни Рустам ЭРМАТОВ чизган

Кудратилло (Отахонов) 1959 йил Наманган шаҳрида туғилган. 1982 йили Тошкент Давлат дорилфунунининг математика факультетини тамомлаган. Информатика соҳасида илмий изланишлар олиб бормоқда.

Бадиий адабиёт - кенг маънавий майдон. Унга ҳар қим турли йўллар орқали кириб келади. XX аср бадиий-эстетик тафаккур йўналишида анъанавий ижод турлари қаторида илмий-техник жараёнларга ҳамроҳанг эстетик изланишларни ҳам юзага чиқарди. Кудратиллонинг аксарият бадиий машқларини мантиқий тафаккур медалари дейиш мумкин.

Анъанавий бадиий адабиёт ихлосмандлари орасида Кудратиллонинг ҳам ўқувчилари топилишига умид қиламиз.

Тахририят

Фундаментал қонун

(ҲИКОЯ)

Шаҳарнинг четида яшайман. Талабалик вақтларимда катта олим бўлишни, шаҳарнинг сўлим даҳаларидан биридаги уйда яшашни орзу қилгандим. Уйимга яқин жойда иккита нарсаси: стадион ҳамда йўлкали дархтзор бўлишини жуда-жуда хоҳлардим. Стадион эрталаб енгил югуриб машқ қилишга, дархтзор эса сайр орқали илмий ўйларимни жамлаб олиш учун хизмат қилиши лозим эди.

Стадионга ёлчимаган бўлсам ҳам, "хаммани ниятига яраша" дегандек, уйимнинг олдида манзарали дархтларга бой кичкина истироҳат боғи бор. Боғнинг ўртасидан кўндалангига узун йўлка ўтган. Унинг ҳар ер-ҳар ерига басавлат суюнчиқли скамейкалар қўйилган бўлиб, улар ғайриоддий равишда аксарият тоза ҳолда бўлишади. Бирор марта ёғочлари синган, ағдарилиб ётган ёки умуман ўтириб бўлмайдиган ҳолда кўрмаганман. Мутасаддилар тез-тез уларни бўёб туришади. Одатда боққа келганимда, скамейкалар офтоб нурида ялтираб, дам олишга таклиф қилаётгандек бўлишади.

Йўлкада сайр қилишни яхши кўраман. Бугун ҳам боғни бироз айландим-да, унинг энг четидаги

скамейкага ўтирдим. Суюнчиққа ўзимни ташлаб, кўкка тикилдим. Осмон оқиш рангда. Куйиш кучаниб нур сочаётганга ўхшаса-да, ёруғлик кўзни қамаштирадиган даражада. Бинобарин, ҳаво очик, аммо кеч куз бўлганидан, кун бироз совуқ. Изғирин йўқ.

Бироздан сўнг скамейканинг нариги четидаги йигитга кўзим тушиб қолди. Унинг қаердан пайдо бўлиб қолганини, қачон келганини сезмабман.

— Сизнинг исми-шарифингиз Ҳикмат ака Раҳмат ўғли, сиз борлигимизнинг фундаментал қонунлари ҳақида ўйлаясиз, — деди у менга мурожаат қилиб.

— Ҳа, топдингиз, — дедим у томонга ўгирилиб, — мен умуман фундаментал қонуниятлар (фақатгина борлиқнингмас) ҳақида доим ўйлаб келганман.

— Нега исмингизни билишимдан ва фикрларингизни ўқийётганимдан хайрон бўлмаясиз? - сўради у.

— Мени кўпчилик танийди. Телевидение уюштирадиган оммабоп кўрсатувларда тез-тез қатнашиб тураман. Интернетда ўзимнинг сайтим бор. Қисқаси, мени танишингиз тушунарли. Иккинчи масала — фундаментал қонуниятлар менинг асосий мавзуйим. Шу са-

бадан бу ҳам тушунарли. Бирор ерда маърузамни тинглаган бўлишингиз мумкин. Ҳали ҳозиргача инсоният бирорта фундаментал қонунни кашф қилмаган, топмасак ҳам керак. Аммо қонуниятларни кузатишимиз мумкин.

Йигитнинг юзиде таажжуб аломати кўринди.

— Ҳа-ҳа, хайрон бўлманг! Ихтиёрий хусусий қонуннинг бузилишига (яъни бажарилмай қолишига) мисол келтиришим мумкин, — сўзимда давом этдим. — Ньютон қонунлари катта тезликларда бажарилмайди, ёруғлик тезлигидан катта тезликларда эса Эйнштейн назариясидан олинган ҳулосалар ўринсиз бўлиб қолади. Назарияда фақат аксиомалар ёки постулатлар мавжуд, ҳеч қандай фундаментал қонунлар йўқ. Агар бирор аксиома ўзгартрилса, унинг устига қўрилган хусусий қонун ҳам ўзгаради. Бунга фан тарихидан мисоллар кўп. Масалан, Риман ёки Лобачевский геометрияси, булар Евклиднинг аксиомалар системасидаги бешинчи аксиомани ўзгартириш натижасида ҳосил бўлган янги геометриялар. Ёки, юқорида айтганимдек, Эйнштейннинг махсус нисбийлик назариясини олайлик. Бу назариянинг асосида ётган би-

ринчи постулат ёруғлик тезлиги табиатдаги максимал тезлик эканлигини тасдиқлайди. Аммо ҳозирги вақтда ёруғлик тезлигидан юқори тезликлар механикаси ишлаб чиқилмоқда. Ва ҳоказо, — яқун ясадим мен.

— Аммо сиз инкор қилаётган қонунлар айнан ҳозирги шарт-шароитда кучга эгаку, тўғрими? Масалан, бутун олам тортишиш қонуни — тошни юқорига отсам, албатта ерга қайтиб тушади, — у ердан кичкина бир тошни олди-да, уни намоишхорона улоқтирди.

— Ха, тўғри. Бироқ ҳар қандай шароитда, ҳар қандай бошланғич маълумотларда, ихтиёрий вақтда бажариладиган қонун йўқ. Агар шундай қонун мавжуд бўлса, у ҳақиқатан ҳам фундаментал қонун бўлади.

— Таърифга биноан бу қонун бўлмайди.

— Таърифларимиз кучсиз, уларнинг қамрови етарли эмас. Биз ҳали етарлича қамровли мантиқ яратганимиз йўқ.

— Мен сиз ҳақингизда бошқача ўйлагандим, гапларингиздан фақат инкорининг ҳиди келяпти, холос, — у ўрнидан туриб, иккала қўлини пальтоси чўнтагига тикканча, менга тикилди. Унинг бўйи баланд бўлиб, қўзлари қулиб турарди. Жилмайиши ўзига ярашган, дилида кири йўқ одамнинг салмоқли, бироз ўйчан жилмайиши эди.

— Ўзингизга маълум, инкорингиз ижобий бўлиши лозим — бирор назарияни ёки қарашлар мажмуини инкор қилдингизми, унинг ўрнига бошқасини қўйишингиз талаб қилинади.

— Тушунаман, — дедим мен ҳам ўрнидан турарканман. — Аммо бу мумкин бўлмаган талаб, сиз суҳбатимиз предметини нутиб қўйманг. Биз оддий бир назария ҳақида эмас, фундаментал қонун ёки қонунлар мажмуи ҳақида фикр юритяпмиз. Айнан унинг кашф қилинмаганлиги ва яқин орада кашф қилина олмаслиги динлар, экстрасенсорика, гафироиддий ҳодисалар, "учар ликопчалар" ва ҳоказоларнинг мавжудлигини оқлайди ёки изоҳлайди. Қолаверса, фундамен-

тал қонун Инсон, унинг мавжудлиги билан боғлиқ. Чунки инсон мавжудлигининг сабаби ҳам, мақсади ҳам ҳали тўлалигича маълуммас.

— Ҳм, тушунадим, — ажабланди йигит, — объектив қонунларнинг инсонга нима алоқаси бор? Ахир улар одам брр бўлса ҳам, йўқ бўлса ҳам амалга ошаверадику?

— Биласизми, инсон туриш-туруши, мавжудлиги, борлиги билан ҳар қандай хусусий қонунларни инкор қилади, — давом этдим унинг саволига жавоб бераётгандек. — Айнан шу инкор унинг намоён бўлиши фундаментал қонун эканлигидан далолат беради. Инсон — мана бирдан-бир фундаментал қонун. Аммо қонун, таъриф бўйича, олдиндан кўра билиш учун керак. Инсон хатти-ҳаракатларини олдиндан билиб бўлмайди, чунки қилмишларини олдиндан айтиб бўладиган инсон механизмга айланади. Бинобарин, фундаментал қонунда ҳамма хусусий қонунлар барҳам топади, муҳим бўлмай қолади, қонун ҳодиса сифатида ўз маъносини йўқотади.

— Бу тушунарли. Масалани кенгрок қўйиш мумкин. Олдиндан айтиб бериш мумкин бўлмаслик, мантиқсизлик фақат инсонгамас, умуман ҳар қандай тирик жонотга хос, — йигит яна жилмайди. Унинг чиройли жилмайиши шу пайтда ўринсиз туюлди.

— Қаранг, мана чумоли, — у ерда турган чумолини оёғи учи билан кўрсатди. — У тўхтаб турибди. Фақат мўйловчалари қимирламоқда. Қайси томонга юришини ҳеч ким билмайди. Буни принципиал олдиндан айтиб бўлмайди. Шу сабабдан, айтиш мумкинки, сиз айтган маънодаги фундаментал қонун тирик ҳаёт атрибуги.

— Тўғри, лекин чумоли қаёққа қараб юришини ўзи ҳам билмайди!

— Инсон ҳам қандай ечимга келишини ҳар доим ҳам башорат қила олмайди.

— Баҳсимиз мантиқ қонунларига асосан кечмоқда. Шундай эмасми? Савол-жавоб, яна савол-жавоб, — қулдим мен. — Инсон ўзи учун муҳим бўлган ҳар қандай ечимни қалбидан ўтказади. Бу ечимни, ўз хат-

ти-ҳаракатларини у охиригача тушуниб етмаслиги мумкин, аммо албатта кўнглидан кечиради.

Йигит ҳахалаб кулиб юборди.

— Қандай қалб ҳақида гапираяпсиз? Бир танишим бор, агар унга бирор нарсанг борми, деб мурожаат қилсангиз, "Менда ҳамма нарса бор, фақат виждон йўқ, холос", деб кулади. Сиз эса қалб, кўнгил дейсиз...

— Лирик чекиниш қилдим-да, сиз ҳам ўхшатиш қилдингиз-ку, — дедим ҳазиломуз. Мен сўзимни давом эттиришга улгурмай туриб, йигит фикрини давом эттирди:

— Агар жиддий гапирадиган бўлсак, фундаментал қонун — мўъжиза. Инсон — мўъжиза. Ҳашарот ёки ҳайвондан мўъжиза қутиб бўлмайди.

— Юринг, сайр қила туриб суҳбатимизни давом этдирамиз, — тақлиқ қилдим.

Йўлка Ғарб томонга қараб ётқизилган, тор асфальтланган эзнинг охири кўриниб турибди. Биз шу томонга қараб одимлай бошладик. Ботаётган қуёш йўлка охиридаги улкан дарахт шоҳлари орасидан йилтиллаб кўзга ташланади. Йўлка тугагунча узилиб қолган суҳбатимизни давом эттира олмай жим кетдик. Асфальт тугади, биз келишиб олгандек сукут сақлаган ҳолда орқага қайтдик.

Суҳбатимиздан хулоса чиқаришга ҳаракат қиларканман, узоқ йиллардан бери ўйлаб юрган фикрларим ҳаммаси ўз ўрнини топгандай бўлди. Ўйларимни жунбушга келтиручи улкан бир тизимни иллагандай бўлдим.

Бирдан "Хайр, омон бўлинг!" деган товушини эшитдим. Ўзимга келиб атрофимга алангладим — ҳеч ким йўқ! Йигит қаёққадир ғойиб бўлганди.

Кимсасиз йўлкага тикилдим. Дарахт ортида қуёш кўринмайди, у аллақачон уфқ ортига шўнниган. Аммо осмонда камаладек эгилди, ёрқин бир ёй товланиб турибди.

"Инсон — мўъжиза" — йигитнинг сўзларини эсладим.

Бироздан сўнг нурли ёй хира тортиб, қўздан ғойиб бўлди...

КУДРАТИЛЛО

Маълумки, улуг ўзбек шоири Алишер Навоий девонларининг дебочаларида, «Хамса» дostonлари муқаддимасида, «Муҳокаматул-луғатайн», «Маҳбул-қулуб» каби асарларида Амир Хусрав Деҳлавийга ҳурмати ва эҳтиромини билдириб ўтган. Навоий Хусрав Деҳлавийни газал жанрининг ажойиб ижодкорларидан бири, Низомий «Хамса»сига муваффақиятли жавоб айта олган улуг эпик шоир деб ҳисоблайди.

XV асрда Ҳирот адабий муҳитида Хусрав Деҳлавийнинг асарлари жуда қадрланган. Унинг газалларига татаббуълар ёзиш расм бўлган эди. Навоийнинг устози Абдурахмон Жомий ҳам Хусрав Деҳлавий асарларини қадрлаб, қасидаларга жавоб айтиб, янги асарлар яратган. Бу жиҳатдан қуйидаги ҳолат киши диққатини тортади: Жомий ҳузурдаги ўтиришларнинг бирида Алишер Навоий Амир Хусравнинг «Дарёи аброр» («Яхшилик дарёси») номли қасидасини тўлқинланиб таъриф этади, Жомий индамайди. Орадан бир неча кун ўтиб, Навоий Сабзаворга сафарга жўнаш олдидан Жомийни қўриш учун ҳузурга кирганда, унга ёзган янги асарини кўрсатади. Бу Жомийнинг Амир Хусрав қасидасига жавобан ёзилган «Луҷжатул асрор» («Сирлар чуқурлиги») номли қасидаси эди. Навоий йўлда кетаётган бу қасидани ўқиб чиқади ва ўзи ҳам бўлардан руҳланиб, туркий тилда «Тухфатул афкор» («Фирқлар тухфаси») номли янги асар ёзади. Амир Хусрав қасидаси бундай бошланади:

Кўси шах ҳолию бонги гулгулаш
дарди сар аст,
Хар ки қоньешуд ба хушк тар шах
бахру бар аст.

(Мазмуни: Шох ногорасининг ичи бўш, аммо гулгула солган овози бош оғриқдир. Кимки хўлу қуруққа қаноат қилса, денгизлар ва қуруқликлар шохидир).

Жомий қасидасининг матлаъи эса мана бу:

Кунгури айвони шах, к-аз хохи Кайвон
бартар аст.

Раҳнаҳ дон к-аш ба девори ҳисори
дин дар аст.

(Мазмуни: Кайвон (Зухал) қасридан ҳам баланд бўлган шох айвонининг кунгурасини дин қалъаси девориди дараз — раҳна деб бил).

Навоий матлаъи қуйидагича:

Оташин лаълки тожи хусравнор
зевар аст,
Ахгаре баҳри хаёли хом пухтан дар
сар аст.

Ҳазм қилишанида икки ёзду

(Мазмуни: Шохлар тожини безаган ёниқ лаъл бошдаги хом хаёлни пишшириш учун чўғдир).

Навоийнинг бу қасидаси Ҳиротда оғиздан-оғизга ўтиб, тезда шўҳрат қозонади. Аммо Навоий бу билан қаноатланмай, Хусрав Деҳлавийнинг шу қасидасига яна бир татаббуъ ёзади. Унинг биринчи байти мана бу:

Хирқаи пурбахя, к-аҳли факро к-он
дар бор аст,
Бар фазови олами маънийи сипеҳру
ахтар аст.

(Мазмуни: Аҳли факр (тасаввуф аҳли) эғнидаги чок-чок эски тўн маъно олами эғнида (гўё) осмон ва юлдузлардир).

Биринчи қасидада Навоий Амир Хусрав ва Жомий йўлидан бориб, шох ва мамлакат, шох ва раъйат, шох ва адолат мавзулари ҳақида фикр юргизган бўлса, иккинчисида шох ва дарвеш, дарвешларнинг тариқати ва ахлоқи ҳақида гапириб келиб, асарни Хусайн Бойқарога бағишлайди. Аммо, афсуски, кейинги қасида бизгача етиб келмаган. Келтирилган маълумотларни эса Навоийнинг ўзи «Хамсатул мутаҳайирин» асарида қайд этиб кетган.

Алишер Навоийнинг «Девони Фоний» асарида Хусрав Деҳлавийга пайрав қилиб ёзилган кўпайойиб газаллар бор. Татаббуъотлар орасида Ҳофиздан кейин Хусрав усулида ёзилган шеърлар иккинчи ўринни

эгаллайди. Алишер Навоийнинг ёзишича, Хусрав Деҳлавийнинг газалиётда «сўзу гудоз», яъни дард, ўтли ҳис-ҳаяжон кўпроқ, у ишқни ёниб қуйлаган ўзига хос шоир. Чунончи, улуг ўзбек шоири «Муҳокаматул луғатайн» асарида бундай ёзади: «Уқурга давовиндан (девлонларидан) бу фақир мутолаасига кўп машғул бўлмоғон девон оз эркон. Батахсис (хусусан) ишқ ва дард ахлнинг роҳбар ва пешрави Амир Хусрав Деҳлавий девониким, ошиқликда дард ва ниёз ва сўзу гудоз тариқин ул мунташир қилди (ёйди) ва онинг ишқи машъалидин бу партав олам тийра ҳокдонига ёйилди».

«Маҳбул-қулуб» асарида Навоий форс-тожик тилида ижод этган шoirларнинг гоёвий тутимлари, услуб ва равишларига қараб гуруҳларга ажратар экан, Хусрав Деҳлавийни Ҳофиз, Саъдий, Санойилар қаторида «Ҳақиқат асрорига мажоз тариқи» бобида тилга олади. «Ҳазойинул маоний» дебочасида эса газал жанрининг асосчилари ҳақида гапириб, Саъдий, Ҳофиз ва Хусрав Деҳлавийни бу жанрнинг уч буюк пайгамбари деб кўрсатади ва ўзини шулар ичидан баҳраманд бўлган киши сифатида қайд этади.

Навоий Хусрав Деҳлавийни айниқса, «Хамса» дostonларида кўп тилга олган. Маълумки, «Ҳайратул аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Маж-

нун», «Сабъаи сайёр», «Садди Искандарий» дostonларининг ҳар бирида Низомий, Хусрав Деҳлавий, Абдурахмон Жомийга бағишланган боблар бор. Навоий одатда Низомий Ганжавий билан Хусрав Деҳлавийга бир боб бағишлаб, иккаласини кетма-кет таърифлаб ўтади. Унинг назарида Низомий «Хамса» ихтирочиси, Хусрав Деҳлавий эса унинг муносиб давомчиси, чунки Низомийдан кейин кўплар «Хамса» ёзишга ният қилганлар, лекин биргина Амир Хусрав бу ишнинг улдасидан чиқиб, яхши асар яратди. Бироқ Навоий Хусравни Низомий билан баравар қўйган эмас. Низомий фақат «Хамса»ни биринчи бўлиб ёзгани учун буюк бўлиб қолмасдан, балки яратган дostonларининг маъно-ғояларга бойлиги, сўз санъатини бекиёс баландга кўтаргани учун ҳам буюқдир. Хусравнинг буюқлиги Низомий дostonларини янгича шеърый услуб, янги шевада қайта қўлай олганидир.

Алишер Навоий «Хайратул абро-рида»да дейди:

Ул безаб-он «Махзани асрор»идин,
Бу ёрутуб «Матлаъи анвор»идин,
Маснавий услуби мусаллам анга,
Пайраву монанд бу бир ҳам анга.
Кўп киши ҳам қилди татабуъ ҳавас,
Сарву гул ўтрусига келтурди хас.

Демак, Хусрав Деҳлавий Низомий Ганжавийга етук дostonлари билан муваффақиятли жавоб айта олган, сеҳрли қалами билан китобхонларга янги назм дурдоналарини сочган шоир. Аммо унинг «Хамса»си Низомий «Хамса»си билан бир эмас, уларни баравар қўйиб бўлмайд.

Навоий демокчки, гарчи Амир Хусравнинг девонлари бадий қиймат ҳижатидан Низомий дostonи даражасида бўлмаса ҳам, Хусрав сўзининг пояси «Панж ганж» муаллифи кўтарилган чўққига кўтарилмаган бўлсада, аммо бошқалар шу даражага ҳам етмадилар, шунинг учун майли, Хусравга ана шу журъати ва маҳорати учун тасанно деса арзийди.

Алишер Навоий ҳар икки устозини бир-бири билан солиштириб ёзади: Сўз авжида гар ул моҳи ховарий,
Бу гар йўқ моҳи ховарий, муштарий.
Анинг лаълида гар дурахшондалий,
Мунинг доғи дурида раҳшандалий.

«Сабъаи сайёр» дostonи муқаддимасида бу қисъ янада очикроқ, батафсилроқ давом этган. Чунончи: Не бино сабъа бурунги меймор,
Ул қилиб зобу-шунинг заркор.

Ул очиб юз гули риёзи эрам,
Гуллари узра бу ёндуруб шабнам.
Келтуруб ул нигори рўзога
Анга суртуб бу вусмаву гоза.

Йўқки, ҳар сарви нозим ул экиб,
Яна бир озод сарв ҳам бу чекиб...

Шундай қилиб, Амир Хусрав Низомий Ганжавий қасри ёнига яна бир зарғинок қаср қура олган меймор. Низомий гулзорини яна ҳам яшната олган, унинг сарв дарахтлари ёнига янги ниҳоллар экиб ўстира олган бобгон. Низомий сўз гўзаллигини кўз-кўз қилса, Хусрав шу гўзални яна ясашиб, қошу кўзига ўсма-сурмалар қўриб, намоийш этган шоир.

Алишер Навоий назарида Амир Хусрав «Хамса»си дostonларининг Низомийникидан фарқ қиладиган жиҳати — бу уларда акс этган лирик ҳис-ҳаяжон, туйғу сероблигидир. Бошқача айтганда, Хусрав лирикасидаги хусусиятлар унинг «Хамса»сида ҳам ифодаланади. Хусрав шеърятини шу сабабли китобхонни сеҳрлаб қўяди:

Дема ҳинду, қаро боло, де ани,
Не боло, офати худо, де они
Ҳар қачон хома илгига олибон,
Назмидин олам ичра ўт солибон,
Ўтки, оламини ўртабон асари,
Келибон кўнгли ўтининг шарари,
Ишқ оташгоҳининг аҳгар ул
Балки ул шўъланнинг самандари ул.

Амир Хусравга ана шу самандарлик, яъни қакнус қушидай ёниб қўлаш, жонларга ўт солиш хос. Қайд этиш ўринлики, бу хислат Навоийга ҳам хос. Улуғ ўзбек шоири «Лисонут тайр»да ўзини қакнус қушига ўхшатади: қакнус шох-шаббалар, хас-ўтин йиғиб, шу хурман устида ёниб қўлайди, шунчалик ўткир ҳаяжон, дард билан қўлайдики, охири тум-шугидан ўт чиқиб, ўтинни ёндириб юборади. Қуш эса қўлайиверади ва аланга ичида ёниб, қул бўлади. Бу ҳам Алишер Навоий ижоди билан Фаридиддун Аттор ва Амир Хусрав ижоди орасидаги яқинликка далилдир. Навоий ўз дostonларида Амир Хусрав аъёнларини давом эттириб, уни ҳар жиҳатдан ривожлантирган. «Фарҳод ва Ширин» билан «Сабъаи сайёр» дostonларида бу аниқ кўзга ташланади. Бироқ бу алоҳида ўрганилиши керак бўлган масаладир. Кичик бир мақолада бунини ёритиб бериш имкони йўқ. С.Айний, Э.Э.Бертельс, И.Султонов, А.Хайитметов, Э.Рустамов, А.Рустамов, С.Фаниева, С.Нарзуллаева, Е.Исҳоқов, Қ.Қудратуллаев ва бошқаларнинг илмий ишларида Алишер Наво-

ийнинг Хусравга муносабати, унинг асарларида баҳраманд бўлгани ҳақида гапирилади. Мумтоз шеърят тадиқотчиларининг ҳар бири ўзини қизиқтирган мавзу талабига қараб, мазкур масаланинг бирор бир томонига тўхталиб ўтганлар, ҳолос. Ахлит ҳолда бу мавзу ҳали ўрганилган эмас. Навоий Хусрав Деҳлавийнинг қайси томонини қабул қилди, қайси асарда бу таъсир сезилади, Навоий образлари, ғоялар олами ва услуби билан Амир Хусрав ижодиёти орасидаги ворисий алоқалар ҳали текширилган эмас. Шу каби Навоийнинг Хусрав ижодиға танқидий муносабати ҳам етарли ўрганилмаган. Чунки Навоий салафларига ўз эҳтиромини билдириш, улар ижодидан руҳланиш билан билга, мустақил ғоявий позицияда туриб, Низомий ва Хусрав Деҳлавийнинг камчиликларини кўрсатган ҳам. Биз «Фарҳод ва Ширин» билан «Сабъаи сайёр»да Навоий кўпроқ Амир Хусравга татабуъ этганини айтдик. Лекин худди шу дostonларда Навоийнинг салафларга эътирози, танқидий қарашлари ҳам кўпроқ ифода этилган. Навоийга аввалги «Хамса»лардаги икки та образ — Хусрав ва Баҳром Гўр талқини ёқмаган. Шоҳларнинг маишатпарастлиги, маст бўлиб, қисса-хонлик қилиши, ишқда бекарорлигини кўкларга кўтариб макташ лозимиди, деб савол қўяди Навоий. Бу образларда мажнунона дард, ишқ дарди кўлэмас. Шунинг учун Навоий ёзади:

Бири буқим, йўқ анда мояи дард,
Қилдилар ишқ сўзидин ани фард.
Ким биров меҳрини хабари бўлғай,
Бокма гар меҳри ховари бўлғай.
Бўлса тарих аларга гар матлуб,
Андин сўз боғламак эмастур ҳўб.

Бошқа «номутаносиб тушган ишлар» ҳам борки, улар бу асосий сабабга келиб такалади. Алишер Навоийнинг ишқ ва ошиқлик, шох ва раият, мамлакат ободлиги ва ҳукмдор вазифаси тўғрисида айтган фикрлари, инсон, унинг моҳияти, жамяятдаги ўрни, ахлоқи тўғрисидаги қарашларида ҳам фарқ бор. Шунинг учун Навоий ва Хусрав Деҳлавий ижодини кенг ва батафсил ўрганиш бу икки шоир ижоди орасидаги ҳали очилмаган нозик боғланишлар, меросий давомийлик ва янгиланишларни ёритишга ёрдам беради, деган фикрдимиз.

Муслиҳиддин
МУСЛИХИДНОВ

Миллийлик ва миллатчилик

Узоқ давом этган мафқуравий таъйиққа қарамай, Ўзбекистон халқи авлоддан-авлодга ўтиб келган ўз тарихий ва маданий ҳамда миллий қадриятларини, анъаналарини сақлаб қолишга муваффақ бўлди.

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ аждодларимиз томонидан кўпасрлар мобайнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва миллий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Биз маънавий қадриятларни тиклашни миллий ўзликини англашнинг ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдишларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён деб ҳисоблаймиз.

Миллий қадриятларга, анъаналарга қайтишда экстремистик руҳдаги мухолифатнинг вуҷудга келиш хавфи туғилади. У аслини олганда миллийликка қарши мухолифат бўлиши мумкин. Жангари миллатчилик шундай мухолифатнинг сиёсий кўринишидир. Жангари миллатчиликнинг кучайиб кетмаслиги учун миллий тикланишнинг ижобий моҳиятини кучайтиришга қаратилган сиёсий, иқтисодий, маданий ва миллий дастурлар мажмуини ишлаб чиқиш зарур бўлади.

Бундай дастурлар қайта тикланаётган миллий меросга фарқлаб ёндашишга, умуминсоний қадриятларни бойитишдан, ахлоқ жиҳатдан аҳамиятли анъаналарни, урф-одатларни танлаб олишни тақозо қилади.

Экстремал шароитларда этнослар ўртасида қарама-қаршилик чиқишига йўл қўймаслик муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон ҳам мустақиллиқнинг дастлабки йиллари ана шундай воқеаларни бошидан кечирди ва халқимизнинг ақл-идроқига, иродасига, сабр-тоқатига ва инсонпарварлигига таяниб жангари миллатчилик ва шунга ўхшаш иктымол зарар келтирувчи ҳолатларнинг олди олинди.

XII аср босқасида янги мустақил давлатлар жуда катта ички ва ташқи қийинчиликларга дуч келмоқда. Улар мавжуд муаммоларнинг ечимини ички манбалар ҳамда имкониятларга таянган ҳолда ва шу билан бирга, жа-

хон ҳамжамиятининг манфаатдор иш-тироқидан изламоқда. Айни пайтда, улар билан қўшни давлатлар ўртасида гуманитар, ахборот айирбошлаш, иқтисодий соҳалар ва бошқа жиҳатлар ҳамда йўналишларда кўп асрлик умумий алоқалар мавжуд. Шу тўғрисида уларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиш истаги ва интилишлари табиийдир. Янги мустақил давлатлар ўртасида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни қарор топтириш ҳамда шакллантириш билан боғлиқ объектив қийинчиликлар ва мураккаб масалалар ҳам мавжуд. Империяча фикрлаш ва ҳулқ-атворнинг хуружлари бунга мисол бўлиши мумкин. Чинакам миллийлик буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчиликка тамомила бегонадир. Агрессив миллатчилик инерциясининг кучи ҳали шу қадар залворлики, бу куч унга дуч келганлар учун ҳам, уни бошқаларга қаратаётганлар учун ҳам нақадар хавфли эканлигини пайқамаслик мумкин эмас. Катта сиёсатга интилаётган, бошқа халқларни камситиш ва чеклаш асосида ўз халқига фаровонлик яратиб беришга ва шу ҳолатни сақлаб туришга ҳаракат қилаётган шахсларнинг хатти-ҳаракатларини ҳеч қандай олижаноб ниятлар ҳам оқлай олмайдди. Шунга қарамай ҳозирча бундай хуружлар мавжуд ва жуда сезиларли. Уларни эсдан чиқармаслик ва ҳушёр туриш зарур. Миллатчилик муйанг кучлар ва давлатлар томонидан сиёсий, мафқуравий ва иқтисодий ҳужумронликка интилишдир. Миллатчилик бошқа миллатлар ва мамлакатлар билан ўзаро маданиятли ҳамкорлик қилишга тайёр эмаслиқдан келиб чиқади. Унинг ифодачилари ҳарбий империялардир. Тарихий таърибга шундан далолат берадики, миллатчилик авторитар тузум ўрнатилиши ва мустақамланишини рағбатлантиради, шафқатсиз диктатурага олиб боради.

Миллатчиликнинг тарихан ҳалокатли эканлигига сабаб, у ўз миллий мумтозлигига ишонган ҳолда буюк давлатчилик зўравонлиги асосида қурилади. Миллатчилик пировардида давлатнинг ички зиддиятларини кучайтиради. Оқибатда бу ҳол халқро

муносабатлар тизимини соғломлаштишга эмас, аксинча, дунё миқёсида жаҳоннинг куч марказлари ўртасидаги зиддиятларнинг зўрайишига олиб келиши мумкин. Миллатчилик таҳдиди ҳақида фикр юритганда Президентимиз таъкидлаганидек, қуйидаги хавфларни назарда тутамиз:

— халқро, давлатлараро ва элатлар қарама-қаршиликларини келтириб чиқариш;

— халқро ҳуқуқий ва ички давлат суверенитетини рўёбга чиқаришга қаршилик қўрлатиш;

— Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий алоқаларини чегаралашга, уларни тенг ҳуқуқли бўлмаган шароитга солиб қўйишга уриниш;

— мамлакатимиз аҳолисига ахборот орқали ва мафқуравий йўл билан таъйиқ ўтказиш, жаҳон аффор оммасида Ўзбекистон ҳақида нотўғри тасаввур туғдиришга интилиш;

— агар буюк давлатчилик шовинизми билан экстремистик миллатчилик ҳамроҳлар экани назарда тутилиган бўлса, у ҳолда миллатлар ўртасида ўзаро ишончсизликни келтириб чиқариш, миллатлараро муносабатларни кескинлаштириш;

— янги мустамлакачилик ва янги империячилик ёндашувларини зўрлаб қабул қилдириш, ҳамма соҳалардаги ўзаро манфаатли ва тенг ҳуқуқли ҳамкорлиқни секинлаштириш хавфи.

Жаҳон ҳамжамиятининг мустақил Ўзбекистонни тан олиши, давлатимизнинг кенг ташқи сиёсий ва иқтисодий фаолияти ўзбек халқининг маънавий қадриятлари ҳамда имкониятлари тикланишига янада куч бахш этди. Кенг миқёсдаги халқро алоқалар жаҳон маданиятини янада чуқурроқ билиш, миллий ўзгичилигини намоён этиш, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш учун қўлай замин яратди. Миллийлик халқимизнинг кўпасрлик тарихи давомида доимо унинг энг кучли ўзига хос хусусияти бўлиб келди.

Жовли
ТУРСУНОВ,
тарих фанлари номзоди

Хазрат Навоийнинг ушбу сўзлари «Хамса» яратишдек мураккаб ижодий жараён хусусида айтилган бўлса-да, татаббуъ усулида яратилган бошқа жанрдаги асарларга ҳам тўла алоқадордир. Татаббуъ асар яратишга бел боғлаган ижодкорда ҳавас билан бирга катта ижодий тайёргарлик ва бой ижодий тажриба ҳамда юксак тахайюл кучи лозим эканлиги ижод тажрибасидан маълум.

Ўзбек мумтоз адабиётида турли жанрдаги татаббуъ асар намуналарини

мачилик билан баробардир. Таъсирланиш эса бошқа гап. Таъсирланиш жараёнида ижодкор ўзида мавжуд потенциал имкониятни ишга солиб, ижодда фавқулодда зўр натижаларга эришади». Бунга далил сифатида Амир Хусрав Дехлавийнинг «Дарёи аброр» қасидасига А.Жомий ўзининг «Лужжатул-асрор» («Сирли денгиз») қасидаси билан жавоб ёзган бўлса, улардан бево-сита таъсирланган А.Навоий устозлар асарларидаги мавжуд вазн, қофия ҳам-да радифда «Тухфатул афкор» («Фир-

рифлар қилиб, муболагалар айтиб эрдиларким, «албатта тугатусун» деб.

Татаббуъ асар яратишнинг тўртинчи муҳим талабларидан бири мазкур муқаддас ишга қўл урган қаламкаш чўқур билимга ва катта ҳаётий тажрибага эга бўлиши билан бирга ўзида ижодий журъат туйғусини мавжудлигини ҳис этмоғи лозим. Шу маънода Навоийни «маони йўлида пир» деб билган шоир Мунис Хоразмийнинг қўйидаги фикри юқоридаги мулоҳазаларимизни маълум маънода тасдиқлайди:

«Эмас осон бу майдон иғра шурмоқ...»

учратиш мумкин. Айниқса, ғазалчилик ва дostonчиликда татаббуъ ўзининг том маънодаги шакл-шамойилини тўла кўрсата олганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Алишер Навоий ўз «Хамса»сини салафларига эргашиб, татаббуъ тарзда яратар экан, ўз асари муқаддимасидек татаббуънинг ўзига хос ва ўзига мос бўлган назарий аҳомиларини ҳам маснавий бағрига сингдира олганлиги таъсирга лойик.

Ушбу кичик кузатишдан мақсад татаббуъ асар яратиш билан боғлиқ ҳолда унинг баъзи назарий қонуниятлари хусусида айрим мулоҳазалар билдиришдир. Ўзбек мумтоз адабиётида татаббуъ асарлар пайдо бўлиши ва ривожланиб бориш анча узок тарихга эга бўлса-да, Навоий даврида бу ижодий ҳодиса ўзининг тўла назарий тақассумини топанлигини ғувоҳи бўламиз. Жумладан, «Фарҳод ва Ширин»даги қўйидаги назарий фикрга эътибор бериш қийна:

Ани назм этки, тарҳинг тоза бўлғай,

Улуска майли беандоза бўлғай.

Улуғ шоирнинг эстетик принциплари кўра ижод майдонига улуг ниятлар билан бел боғлаб тушган истеъдод эгаси яратган татаббуъ асар бистринчидан, мазмунан тамомилга янги (тарҳи тоза) бўлиши шарт ва зарур ҳисобланса, иккинчидан эса ўзидан олдин ижод қилган салафлари асарини бо «мукаррар айламоқ» (такрор қилмоқ)лик ҳаққуни талант эгасига хос иш эмаслигини шоир махсус таъкидлаб ҳам кўрсатади:

Йўқ эрса назм қилгонни халойиқ,

Мукаррар айламак сендан не лойиқ.

Ҳудди шунга Ҳамоҳанг бўлган фикрни «Хамса»нинг «Сабаъи сайёр» дostonида ҳам учратиш мумкин:

Бир деганин ики демак ҳуш эмас,

Сўз чу такрор топти дилкаш эмас.

Учинчидан, татаббуъ асар яратишда ўзаро адабий таъсир ҳамда ижодий ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этади. Зукко олим Иброҳим Ҳақулов ўринли кўрсатганидек «...кўруқ назиргаўйлик (татаббуъ назарда тутилган — Б.Ф.) кўчир-

лар тухфаси») қасидасини татаббуъ сифатида яратиб, устозлар аънанасини давом эттириб, яхши натижаларга эриша олди. Қасидада Навоий ўзининг шоирона туйғуларини камтарона равишда шундай ифода этади:

Дар татаббуъ қардани ин назм

озодам зи таън,

Тобеъи суннат бувад ҳар к-у

наби́ро чокар аст.

Мазмуни:

Бул назмга мен татаббуъ этдим

озод таънадан,

Ким набийга чоқару суннатга

тобеъдур бешак.

(А.Хайитметов таржмаси)

Диққатга сазовор жойи шундаки, мазкур қасидада ёзилиш тарихи ҳақида Навоий ўзининг «Хамсат-ул мутаҳаййирин» асарида махсус тухталиб, қўйидаги маълумоти беради: «От устиди қасида ўқиб (яъни бу ерда устоз А.Жомий асари назарда тутилган — Б.Ф.), хушҳоллик би́ла борурда хаёлга «Тухфатул-афкор» қасидасининг матлаи келди. Манзилга тушгандин сўнгра битиб, бир бекдин ул ҳазрат хизматларига (Жомийга — Б.Ф.) йиборилдиким, тугатурга лойиқ бўлса ва ишорат бўлса машғуллук қилайин, йўқ эрса хайр. Ул ҳазрат руқъаларида таъ-

Журъате айлаб Навоийга

— татаббуъ айладим,
Саҳфа узра хома сурдим истаб

онинг ҳумматин.

Татаббуъ асар муаллифи ўзидан олдин ижод қилган салафларга нисбатан юксак эътиром туйғусини тўла ифодалай олмоғи, улар қаршисида ўзини бағоят даражада хокисор тутга билмоғи навбатдаги бешинчи шарт эканлигини «Девони Фоний»даги фикр тўла кўрсатади: Татаббуъ қардани Фоний дар ашъор,
На аз давъию аз худнамоист.

Чу арбоби суҳан соҳиб дилонист,

Муродаш аз дари дилхо гадюист.

Ҳудди шунга ўхшаш иккинчи бир фикрни Навоийнинг замондоши Зайниддин Восифий хотираларида ҳам учратишимиз мумкин. Унинг ғувоҳлик беришича, Навоий устоз Жомийнинг машҳур ғазалларидан бирига татаббуъ ёзилиш замондош шоирларга топширади. Ушбу ижодий мусобақа якунида татаббуъ ёзган шоирлар эмас, балки устоз Абдурахмон Жомий ҳазратларига жавоб айта олмаган шоирлардан Хитролий ва Осафийга Навоий жуда катта ҳурмат кўрсатади. Татаббуъ моҳияти, унинг ўзига хос мураккаблигини теран англаб етган ҳар икки шоир устоз Жомий даражасида фикр айтишга ўз салоҳиятлари ожизлик қилганлигини фаҳмлаб, шоирлик андишасини тўла саклап олган эдилар. Шунинг учун ҳам Навоий уларга алоҳида эътиром кўрсатган эди. Олтинчи мезон эса, татаббуъ ёзишга манба бўлган асар бадийи жихатдан юксак бўлиши билан бирга ижод аҳли томонидан эътироф этилган бўлиши лозим.

Таъкидлаб ўтилган айрим фикрлардан шундай хулосага келиш мумкинки, татаббуъ асарлар яратиш билан боғлиқ бўлган ўзига хос талаб ва қоидалар мавжуд бўлиб, уларга қатъий риоя қилишликни ҳар бир давр ижодкорлари ўзлари учун муҳим йўланма деб билганлар.

Бахтиёр ФАЙЗУЛЛАЕВ,
Ҳўжанд шаҳри

Телетил ва телеталаффуз

Ўзбек тили нихоятда содда, равшон, дилкаш тил. Шунинг учун ҳам кўпгина бошқа тилда сўзловчилар ўзбеклар муҳитига тушиб қолганда бу тилни тезда ва деярли бекусур ўрганиб оладилар. Жумладан, академик В.В.Решетов ва унга ўхшаган бир қатор йирик рус олимлари ўзбек тили грамматикасини яратишга катта ҳисса қўшган бўлсалар, Ўзбекистон халқ артистки Мария Александровна Кузнецова ўзбек тили нафосатини шу қадар чуқур эгаллагани, ҳанузгача унинг талаффузи миллий ўзбек талаффузининг олий ва ибратли намуналаридан бўлиб хизмат қилади. Кейрис кизи Лариса Ким ижросидаги ўзбек мумтоз мақомлари ва халқ кўшиқлари ўз теран миллийлиги, талаффуз мусаффолиги билан тингловчиларнинг завку шавқини келтиради.

Ўзбек тили нихоятда нафис ва товланувчи тиллар жумласига қиради. Нафосатшунос лингвист олимлар вьетнам тилини энг муסיқий тил, француз тилини муҳаббат туйғуларини изхор этишга энг қўлай бўлган нафис тил деб баҳолайдилар. Бу тиллар ва бошқа халқлар тилларига мансуб бўлган талай бебаҳо фазилатларни заррача камситмаган ҳолда шуни таъкидлаш жоизки, ўзбек тилида ана шу тилларга хос бўлган нафосат, жозива ва ифодавийлик омилларининг кўп жабҳалари ўз мужассамасини топган. Бошқа ҳеч бир халқда ва ҳеч бир тилда аския жанри бу қадар мукамал қарор топган эмас ва бунинг сабабларидан бири ўзбек халқининг заковати бўлса, иккинчиси ўзбек ти-

лининг фонологик-эҳсосий товланувчилик хусусиятидир.

Ўзбек тилининг ифодавий, эстетик, муסיқий ва бошқа кўплаб фазилатлари ҳақида яна талай далил ва ҳужжатлар келтириш мумкин. Аммо ана шундай гўзал, серқирра, теран, кўп қатламли тил ва унинг жонли талаффузи қай аҳволга тушиб қолди?

Замона зайли билан телевидение ва радио ўзбек оғзаки нутқ маданияти тарғиботининг энг асосий воситаси бўлиб қолди. Бир сутка давомида бир неча дақиқа умрини телеэкран қаршисида ўтказмайдиган кишини топиш анқонинг уруги билан тенг бўлса керак. Шуни ҳисобга олганда, телевидение — ўзбек адабий талаффузи шаклланиши ва қонунлашувида асосий ўринни эгаллайди. Бироқ, Ўзбекистон телевидениесида тил ва талаффуз масаласи шундай аҳволга тушиб қолдики, агар бунинг олди олинмаса давлат мақомига эга бўлган ўзбек тилининг рутбаси тобора нашлашиб, кетади. Ҳўш, бундай нохушлик нималарда намоён бўлади?

Ўзбек телевидениесида профессионал талабчанлик псайиб кетгани кўзга ташланади. «Тележурналист» деб аталувчи талаффузи ночор сўзасмоллар, адабий талаффуз қонун-қоидаларидан йироқ, ўз қишлоғи шевасини адабий талаффуз ўрнида республика бўйлаб астойдил ва жонқуярлик билан тарғиб этаётган шахслар кўпайиб кетди. Ҳолқуби, бир вақтлар Қодир Маҳсумов, Тўйғунй Юнусхўжаева, Ўқтам Жобиров, Насиба Қамбарова каби юсак эхтиромга эга бўлган қатор-қатор профессионал

Тахририятдан:

Давлат тили мақомига эга бўлган она тилимизнинг тақдири кўпгина жонқуяр мутахассисларнинг эътибор марказида турибди. Мазкур мақола муаллифи — санъатшунослик фанлари номзоди Ҳожи Сотимхон Мунаввар (Иномхўжаев) ҳам бу борада қуюнчаллик билан ўз мўлоҳазаларини ўқувчи ва мутахассислар ҳуқмига ҳавола этмоқда.

Ҳўш, сиз нима дейсиз?

баркамол суҳандон (диктор)лар ва Ўбай Бурхон каби қудратли журналистлар ўзбек адабий-бадий талаффузи рутбасини баланд кўтариб қўйган эдилар. Кенг омма, ҳатто интеллигенция уларнинг талаффузидан ўрнатқ олар, улар каби покиза талаффуз, адабий нутқ эгаси бўлишни орзу қиларди. Уларнинг энг яхши фазилатлари Мирзохид Раҳимов, Раҳматилла Мирзаев, Муслимбек Йўлдошев, Насиба Мақсудова, Шаҳода Муродова, Севара Турсунова каби бир қатор ўрта авлод ёш суҳандонлар фаолиятида сақланиб қолмоқда. Аммо кейинги икки-уч йил ичида «вотти-вотти», «минг-минг», «опти-опти»лар авж олиб кетди.

Хар бир учувчи хар дафъа штурвалга ўтириш олдиндан тиббий назоратдан ўтади. У бироқ чарчаган ёки асабийроқ ҳолатда бўлса учиниша рухсат берилмайди, чунки суҳандонлар фаолиятида сақланиб қолмоқда. Аммо кейинги икки-уч йил ичида «вотти-вотти», «минг-минг», «опти-опти»лар авж олиб кетди.

Суҳандонлар ва профессионалликка даъво қилувчилар орасида «бидир-бидир»чиларнинг кун сайин кўпайиб кетаётганини нихоятда ташвишли бир ҳолдир.

Ўзбек телевидениесида авж олиб бораётган нутқий иллатлардан яна бири экранда сўзловчиларнинг овози сифатига эътибор бермасликдан иборат.

ИСМЛАР ЖИЛОСИ

Телесўловчилар орасида экрандан бақрайиб туриб бақириб-чақириб гапирувчилар, яъни томошабин гўё ҳеч нарсани тушунмайдиган анқов ва лақмалар-у ўша сўзамолгина ҳамма нарсани билгувчидай нотисандлик билан гапирувчилар, оддийгина, жўнгина бир фикрни дудугланиб ўтирувчилар, ҳали она сuti оғзидан кетмаган насихатгўй қизчалар-у ўсмирчаларнинг ўринсиз имо-ишоралар, панду насихат қилишлари кўпайиб кетди.

Режиссура нияҳатда буюк санъат ва чуқур илм. Ҳар ким ҳам Маннон Уйгур, Тошхўжа Хўжаев, Мақсуд Юнусов бўла олмайдди. Аммо ўзбек телевидениесида нутқ маданиятининг ғариб аҳволга тушиб қолишида асосий айбдорлардан бири телевидение режиссёрларининг масъулиятни чуқур ҳис қилиб ижод қилмаётганидир.

Кўрсатувларда шевачиллик нияҳатда авжга чиқиб кетди. Телевидение тили кўча ва бозор тилидан фарқ қилиши, у нафис ва гўзал ўзбек адабий тили ва талаффузини тарғиб этувчи воситага айланиши лозим. Ҳолбуки тил нафосати — эл фаҳоҳати, юрт саодати, тафаккур назофати (показалиги) нишонаси эканлиги ҳар биримизга бир умр раҳнамо бўлиши керак.

Ва нияҳат, телевидение ҳақидаги мавзуну қозоқ шоири Мўхтор Шохонов (Миразиз Аъзам таржимаси) таъбири билан яқунлашни истардим: Муаллима Шамша Беркимбоева гриппга чалинди кунлардан бир кун ва телевизор кўрди кун бўйи фақат, сўнг ҳисоблаб чиқди кўрганларини: Сақич рекламаси — ўттиз уч марта, порошок ва шампун, тиш пасталари рекламалари чилинди ўттиз бир марта, ароқ, американ сигаретаси, яъни «Марлбор» — ўн беш мартаба! Одамлар одамни маҳорат билан қийнаши ва ёки ўлдиришини ҳаққон қилувчи ҳар хил триллер, даҳшат фильмлари ўн икки марта, аёлларнинг жинсий қистирмалари (ки, аёллар ўзи бундан шодланмас!) реклама қилинди ўн бир мартаба! Аммо раҳм-шафқат рекламаси йўқ! Одамларни аҳил, яқдил қилувчи, сув билан ҳаводди зарур бир нарса Сиполик, Саҳоват рекламаси йўқ! Олижанобликнинг рекламаси йўқ! Ҳатто урулқатда, номига ҳам йўқ... Ким қарши чиқади бу ҳолга бугун?! Ким машғул бўлади тарбия билан?! Муносиб аълодини еттиштирар ким?!

Ҳожи Сотимхон МУНАВВАР

Мактабимизда Мусурмонхўжа исмили бола бўларди. Билиб-билимай уни «Мусур» деб чақирардик. Бунга ўзиям кўникиб кетган эди. Буни эшитиб қолган муаллимимиз дашном берди:

— Урисчани тузукроқ ўқимасдан гапиришларинг галати-я. Ахир, «мусур» — кўким (ахлатнинг бир тури) эканини нахот тушунмасаларинг?

Шунга ўхшаш исм, атама ва лақаблардаги мантиқсизлик ҳамон давом этиб келади. Э.Бегматовнинг «Ўзбек исмлари» («Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат нашриёти, 1998 йил) китоби бу борада муносиб қўланма бўлибди. Китобнинг 600-бетига шундай ёзилган: «Исмлар ва уларнинг миллий шаклларига лоқайдлик билан муносабатда бўлиш баъзи ўзбекча номларнинг русча бузилган шаклини «ижод қилиш»да ҳам кўринади. Натижада баъзи ота-оналар ўз фарзандларининг, ёшлар эса ўз дўстлари, ўртоқларининг, ака-укалар ё опа-сингилларининг исмларини Алик (Алишер, Аҳмаджон), Гуля (Гулнора, Гуландом), Дия (Дилбар, Дилором)... шаклларида бузиб айтишди. Бундай номбозлик, номбузарлик ҳаракати она тилига, қолаверса, рус тилига ҳам ҳурматсизликдир...»

Исмлар — аждодлардан катта мерос. Ҳар бир исм замирида улкан маъно бор.

Исмларга турли замонларда турлича муносабатда бўлишнинг ҳақида тарихий асарлардан, халқ оғзаки ижодида биламиз. Охирлаб бораётган асримиздагина миллий исмларимизга бўлган муносабатда ноаниқликлар сезилди. Бунга бир томондан собиқ «қизил тузум» мафқураси, иккинчидан эса ўзимиз — ҳужжатларида исмлари хато ёзилиб қолганларнинг ўзлари ҳам сабабчидир.

Шўролар даврида ҳар бир гўдак дунёга келгани ҳамона унга биринчи ҳужжат — «Туғилганлик ҳақида гувоҳнома» ёзиш қонунлаштирилганди. Аксар исм-шарифлар кўр-кўрона хато ёзиларган. Ўша даврда «ўзбекхона исм бундоқ ёзилади» деб гапириш ҳам мумкин эмасди. Шўл боис, Момоҳол деган исми урисча талаффузда — Мамаҳал деб ёзилади да биров «ғинг» дейишга журъат етмаганди. Имловий хато ёзилган исмининг маъносига эътибор берилмаган. Момо билан Мама (гўдаклар сўрадиган, ўрис тилида — сўска)нинг ўртасида осмон билан ерча фарқ борлигини билганлар ҳам тилини тишлаб юришдан ўзга илоҳи бўлмаган.

Тоҳир исми биланги ҳужжатида —

«Тахир» деб ёзилган. Тахир — аччиқ, ачқимтил деган маънони англатишини ҳамма билади.

«Ўзбек исмлари» китоби 604-бетига шундай жумлани ўқиймиз: «Туғилганлик гувоҳномаларида, паспортлар ва бошқа хил расмий ҳужжатларда аънавий шаклларда расмийлашган ёки хато ёзилган исми шарифлар анчагина.

...Исми шарифлар билан алоқадор муаммоларнинг ҳал бўлиши кўп жиҳатдан ФХҚ идоралари, қишлоқ кенгашлари йиғинлари ва паспорт бўлимларида номларни расмий ҳужжатларда қайд қилувчи кишиларнинг мутахассислик малакаси ва имловий савиясига боғлиқ. Улар фуқароларнинг исми шарифларини қайд қилиш ва тўғри ёзишда оқилона иш тутишлари, ўз шахсий мулоҳазаларига ёки баъзи нотўғри маълумотларга ёпишиб олмасликлари лозим».

Хануза фуқароларнинг исм-шарифлари эски — «СССР паспорти»да қандоқ (қанақа хатолик!) ёзилган бўлса — янги Ўзбекистон фуқароси паспортига ҳам айнан шундай, ҳарфма-ҳарф (хато-хатоси билан) кўчирилмоқда.

Янги туғилган қақалоқларнинг «Туғилганлик ҳақида гувоҳнома»сига исм-шарифини ёзишда аввало ота-онанинг паспортларидан (имловий хатолари ни ҳам!) айнан кўчирган ҳолда ёзмоқдалар. Ҳар кун юртимизда минглаб ўғил-қизларга, фуқароларга «Туғилганлик ҳақида гувоҳнома», Фуқаролик паспорти, Ўрта маълумоти тўғрисида шаходатнома, Нихоҳ қозғоши, ўқув юрти ни тамомлаганлиги ҳақида диплом, Ҳарбий билет, бирор партия ё уюшмага аъзолик билети, Хайдовчилик гувоҳнома, «Техпаспорт», Меҳнат дафтари, Уй дафтари, ишхонасидан гувоҳнома, даволаш муассасаларида махсус дафтарлар ва ҳоказолар янгидан ёзилаётир. Булардан ташқари ҳар кун сонсаноксиз турар жойдан маълумотнома, иш жойидан маълумотнома, тавсифнома, меҳнатга лаёқати бор ё йўқлиги ҳақида варақа, тўловномалар, хизматсифар гувоҳномаси, нотариус ва бошқа ҳуқуқий идоралардан муҳим ҳужжатлар олинади. Ҳар бир ишхонада ҳисобчи, кадрлар бўлими, ҳазиначи ёзиб тўлдирадиган ҳужжатларга ҳам исм-шарифингиз ёзилиши зарур. Албатта ўша паспортдагидек ёзилиши шарт. Ана энди бошда бир марта «адашиб» ёзилган «Халтаев Тахир» шунча ҳужжатларда тақрор-батақрор таққирланишини кўз олдингизга келтирингиз...

Ўғил-қизларимиз исм-шарифи «Туғилганлик ҳақида гувоҳнома»сидан қандоқ ёзилган бўлса, мактабда «журнали»

га айнан шундоқ кўчирилади. Сўнг, ўрта маълумот тўғрисидаги шаходатномага исм-шариф ёзишда ҳам шундай йўл тилиши шарт. Айни вақтда туман ички ишлар бўлими паспорт бўлинмаси мутасаддилари ҳам таомилга кўра «илгариги ҳужжатларида қандоқ ёзилган» бўлса, шундоқ ёзишлари лозим. Бошқа ҳужжатлар ҳам шу тариқа тўлдириб борилаверади.

Кўп идора ва ташкилотларда ўзбекиона исм-шарифлар эшикларга кўр-кўрона хато ёзиб қўйилган. Сабабини суриштирсангиз, ўша мансabdор кишидан қуруққина — «Паспортимда шундай ёзилган» деган жавобни эшитамиз. «Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақида»ги Қонуни 15-моддасида «Ўзбекистон Республикасида яшовчи шахслар ўз миллатидан қатъи назар, ўз исмини, ота исми ва фамилиясини миллий-тарихий аъёналарга мувофиқ ёзиш ҳуқуқига эгадирлар» деб ёзилган! Бу қонун қабул қилинганига 10 йилдан ошди! Давлат тили ҳақидаги қонунда шундай жумлалар қайд этилган: «Исملар, ота исми ва фамилияларнинг ягона тўғри шакли махсус маълумотномаларда қайд этилади. Ўзбекча исмлар, ота исми ва фамилиялар бошқа тилларда берилганда, айни чоғда, дунёга машҳур кишиларнинг ота исми ва фамилияси ўзбек тилида берилганда уларнинг асл ёзилиш ҳусусияти сақланиб қолади. Исмлар, ота исми ва фамилияларини ёзишда ўзбек тилининг ифода ва талаффуз қонунчилигарига риоя этилади». Қонунларимизга монанд исми шарифларимизнинг тўғри ёзилиши учун «махсус маълумотнома» ҳам дунё юзини кўрди. Бу «Ўзбек исмлари» қомусий китобидир. Унда исмларнинг лотин алифбосида ёзилиш тартиби ҳам кўрсатилгани айни мудиба бўлган.

«Адолат» нашриёти томонидан 1999 йилда Фафур Абдумажидовнинг «Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақида»ги қонунига шарҳлар» деб номланган рисолиси чоп этилди. Рисоланинг 26-бетида шундай ёзилган: «Ўзбек исмлари, ота исмлари ва фамилияларида аъёнаний, умум томонидан қабул қилинган ўзбек имлоси нормаларини сақлаб қолиш мақсадга мувофиқдир». Масалан: Жўраев, Ёргашев, аммо «Джўраев», «Иргашев» эмас. Ана сизга қонуний изох! Фамилияларини тўғрилатириб ёздирши ҳар кимнинг ўзига боғлиқ. «Паспортимдаги имловий католикни тўғрилатирсам, бошқа ҳужжатларимдаги католикларни ҳам тўзатиб чиқишининг ўзи бўладими?» дея тўшқунликка тушишга ҳоҷат йўқ. Айтайлик, Холтеев Холтўра деган инсон ҳужжатларида «Халтаев Халтўра» бўлиб ёзилиб қолган. Энди у фуқаролик паспортида ҳам исм-шарифини тўғрилатирса бошқа ҳужжатлари ноқерак бўлиб қолмади.

Бу масалага енгил-елпи эмас, чуқурроқ ёндашиш вақти аллақачон келган.

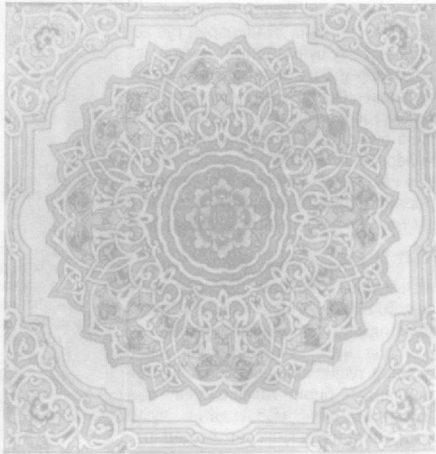
Тўлқин ЭШБЕК

Асримиз бошларида наққошлик санъати раванқ топиши натижасида Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Хоразм ва бошқа жойларда наққошлик мактаблари пайдо бўлди. Йирик усталар етишиб чиқди. Тошкент наққошлик мактабининг йирик намояндалари сафида Олимжон Қосимжонов, Ёқубжон Рауфов, Жалил Ҳақимов ва бошқалар бор эди.

Ўзбек наққошлик санъатини ривожлантиришда Тошкент наққошлик мактабининг ёрқин ва йирик намояндаларидан ҳамда мураббийларидан бири Жалил Ҳақимовнинг ўрни бекиёсдир.

Жалил Ҳақимов 1920 йил Тошкент шаҳрининг Чигатой даҳасида ҳунарманд оиласида дунёга келди. У ёшлик чоғларида отаси безак солаётган патнис, идиш-товуқлар ҳамда бошқа нарсаларга гул солишини сотатлаб кузатиб ўтирар ва уни қандайдир сеҳрли куч ўзига тортар эди. Аста-секин ёш Жалилда халқ амалий санъати турларидан, айнқиса, наққошликка бўлган ҳавас янада ошиб борди. У аста-секин қозғоларга ва дафтарларга ҳар хил нақш элементларини чизишни ўрганди, отаси эса унга ёрдам ва маслаҳатлар бериб турди. Йиллар ўтиши билан наққош уста бўлиш орузи тўғилди. Унда гўзаллик ҳис туйғулари шаклланиб борди.

Ўша вақтда Тошкентда (1934 йили) Бадиий ўқув-ишлаб чиқариш комбинати очилди. Бу комбинат ўзбек халқ амалий санъатининг наққошлик, ганчкорлик, кулчилик ва бошқа турлари бўлажак халқ усталарига ўргатила бошланди. Жалил ҳали мактабни тугатмаган эди. Нихоят 1935 йили мактабни татомлаб шу комбинатнинг наққошлик бўлимига ўқишга кирди. Комбинатга ўша йиллари машҳур халқ усталари Уста Ширин Муродов, Олимжон Қосимжонов, Маҳмуд Усмонов, Топшўлат Арслонқулов ва бошқалар халқ амалий санъати сирларини ёшларга ўргатишга тақлиф қилинган эди. Жалил энг кўзга кўринган йирик усталардан бири Тошкент наққошлик мактабининг намояндаси Олимжон Қосимжонов қўлида нақш сирларини ўргана

на бошлади. Ёш, бўлғуси уста Жалил учун бу катта бахт эди. Чунки устоз уларга фақат наққошлик сирларини ўргатиб қолмай, балки таълим-тарбия беришда муҳим роль ўйнайди. Хусусан, шогирдларнинг вазифалари, яъни шогирдлик одоблари: ўз ишига яхши муносабатда бўлиш, яъни ўз касбини севиш; ўз ишига эътиқод қўйиш ва унга ишониш; устоз олдида хоксор бўлиш; ўз салбий одатларини тарк этиш; кўриш лозим бўлмаган ҳамма нарсалардан нигоҳини олиб қочиш; эшитиш мумкин бўлмаган барча нарсаларга қулоқ солмаслик; барча нолойиқ ишлардан қўл тортиш; устозига зид бўлган кишилар билан муомала қилмаслик ва бошқаларни ўргатар эди.

Кейинчалик устоз Жалилга энг назик ва масъулиятли вазифаларни ҳам иккиланмай топширадиган бўлди. У устоз Олимжон Қосимжоновни жуда ҳурмат қилар, унинг қизабтган ёки бўяётган ҳар бир ишни бутун вужуди билан берилиб ўрганар эди. Устоз шогирдини келажақда катта уста бўлишга тўлиқ ишонарди.

1938 йили Жалил Ҳақимов бадиий комбинатни тугатиб, нақш сирларини янада чуқур билиш учун Тошкентдаги кулчилик заводида ишга кирди. У ерда кўпгина халқ амалий санъат усталари билан яқиндан танишди. Шу йил Москвадаги Бутуниттифоқ кишлоқ ҳўжалиги кўргазмасининг ўзбек павильонини безатишда қатнашди.

Жалил Ҳақимов мустақил равишда катта-катта жамоат уйлари, нақшлар билан безадила иштирок этди.

Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган ўқитувчи,
халқ рассоми,

Ўзбекистон халқ маорифи
аълочиси, республика

Бадий Академиясининг аъзоси,
наккош Жалил Ҳақимов
таваллудининг 80 йиллигига

БАҲОРИЙ САЊЪАТКОР УМРИ

Аждодларимиз қадимдан яратиб кетган нақшларни қайта тиклашда ҳам қатнашди ва уларга қайта жон бағишлади. Бу эса қадимий усталар асарларини чуқур ўрганишда ёрдам берди. Дунёда қандай ҳунар бўлмасин албатта унинг усталари ва шогирдлари бўлади. Агар устанинг шогирди бўлмаса, уни ҳудди мевасиз дарахтга ўхшатиш мумкин.

Жалил Ҳақимов аждодларимиз анъаналарининг давом эттириш ва келажак авлодга наққошлик ҳунарини етказиш учун мактаб қошида наққошлик тўғрисидаги ташкил этди. Уста муаллим ўз ҳунар сир-асрорларини ўқувчиларга ўргата бошлади.

Наққошлик тўғрисида ўқувчилар кундан-кун кўпайиб бораверди. Бунинг сабаби шунда эдики, Жалил ака Ҳақимов болаларни яхши кўрар, уларга болаларча муомала қилар, ўз ҳунарига қизиқтира олиш қобилиятига эга эди.

У қобилиятли шогирдлар — Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси М.Тўраев, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган сўғатчи арбоблари К.Каримов, А.Илҳомов ва бошқаларни тайёрлади. Ўз шогирдлари билан Республика ўқувчилар саройини (аввалги биносини), Бекободдаги Маданият уйи, Тошкентдаги «Кўк гўмба» чойхонаси, Самарқанддаги «Юлдуз» ресторани, Оққўрғондаги шон-шухрат музейи, Тошкент вокзали, Донецкдаги «Ўзбекистон» кафеси, Тошкентдаги «Гулистон» ресторани ва бошқа биналарни аjoyиб, жонли чизиклар, жозибдор ранглар, инсон руҳиятини кўтарувчи нақшлар билан безади.

Устанинг ҳар бир нақшига эътибор берсангиз, нақш чизикларининг равлонлиги, бир-бирига нисбатини ва уларда уйғунлиқни сезасиз. Уларга қараб борлиқни, ер-осмон, боғу бўстон, қир-адирларни, ўрмонзорлар, гулзорлар, раққосаларнинг ўйинини, қоматини сезасиз ҳамда ранг орқали мусиқа садоларининг унсиз овозини эшитасиз. Жалил Ҳақимов кишилар руҳини тарбияловчи шифокор. Усто-зи Олимжон Қосимжоновнинг палитраси 9-12 рангда эди. Т.Тўхтажоев кўпинча сюжетли расмлар, портретлар, манзараларни олтинсимон жигар рангли колоритда бажарган. Ж.Ҳақимовнинг нақшларига эътибор бериб кузатсак, ундан нақшларнинг элементарга бойлиги, аниқ равлонлиги, ёрқин яшил рангли колоритда ишланиши билан бошқа усталардан фарқ қилади.

Геометрик нақшни яхши билган устани қадимдан катта уста деб атаганлар. Кўп усталар геометрик нақшларни ўзлари чизолмай махсус гириқ нақши чизадиган устага, яъни «гириқор» устага берар эдилар.

У яратган нақшларнинг яна ижодий томонларидан бири нимага ва қарға нақш ишламасин, у узокдан ҳам, яқиндан ҳам жуда яхши кўринади. Бу эса устанинг наққошлик сир-асрорларини қанчалик чуқур билганлигини кўрсатади.

Жалил ака Ҳақимов кўрғазма ишларидан ташқари меъморчилик биналарини безаш, таъмирчилик ишларини ҳам бажарди. Айниқса, Тошкентдаги халқ амалий санъати музейининг таъмир ишларида кўрсатган

хизматлари бекиёс. 1980 йил Жалил ака Ҳақимов ҳаётдан бевақт кўз юмди. Бугунги кунда Жалил аканинг ўлмас ҳунарини 200 дан ортиқ шогирдлари ёш авлодга ўргатиб, устоз санъатини давом эттирмоқдалар. Булар орасида Маҳмуд Тўраев, Комилжон Каримов, Анвар Илҳомов, Собир Шуқуров, Абдулла Шуқуров, Бахтиёр Раҳмонбердиев, Камол Аҳмедов, Ҳамидулла Исоқжонов ва бошқалар бор.

Жалил Ҳақимовнинг қобилиятли шогирдларидан бири — Республика ўқувчи болалар саройидаги наққошлик тўғрисида раҳбари, Ўзбекистон Бадий Академиясининг аъзоси, халқ маорифи аълочиси Ҳамидулла Исоқжонов ўз устози тўғрисида шундай хотирлайди:

«Саройимиз қошидаги «Наққошлик» тўғрисида Ўзбекистон халқ рассоми, Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси Жалил ака Ҳақимов раҳбарлигида ташкил этилган. Жалил ака Ҳақимов 30 йилдан ортиқ ушбу тўғаракка раҳбарлик қилиб, юзлаб болаларга ушбу санъат сирларини эгаллашларида ёрдам берганлар, мураббийлик қилганлар».

Жалил Ҳақимов безаган хонтахта, курси, қутича ва бошқалар Чехословакия, Руминия, Болгария, Венгрия, Германия, Ҳиндистон ва бошқа хорижий элларда юқори баҳоланди. Унинг асарлари Ўзбекистон амалий санъат музейида доимий кўрғазма сифатида сақланмоқда. Устанинг ижоди тарихимизда ўлмас из қолдирди.

Рамида АҚБАРОВА

Эр ҳотинлик бурчи ва масъулияти

Инсоннинг маънавий қиёфаси жамиятнинг фаол аъзоси бўлиб воғна етишишида жуда муҳим. Маънавий баркамоллик кўп жиҳатдан таълим-тарбия, билим ва ҳаётий тажрибаларга боғлиқ бўлади. Билимдон одамлар кўп, бироқ бу билим ва ҳунарларнинг амалиётда одамларга нечоғлиқ фойдаси тегайпти, келажақ авлод тарбиясида қанчалик роль ўйнайпти — гап ана шунда.

Инсон — мураккаб ижтимоий мавжудот. Унинг маънавий қиёфаси жуда кўп объектив ва субъектив омилларга тааллуқли. Миллий, анъанавий расм-рўсуллар, одат ва қўниқмалардан тортиб, ахлоқий ва ҳуқуқий нормаларга риоя қилиш, шахсий салоҳият, дид ва фаросат тақомили сингари жиҳатлар бирлашиб муайян шахснинг муайян маънавий қиёфасини белгилайди.

Ана шундай инсон шахсининг шаклланиши ва тақомилда оила деб аталмиш, эркак билан аёлнинг ихтиёрий бирлашувидан ташкил топадиган ижтимоий муҳит муҳим аҳамиятга эга.

Оила ижтимоий ва инсоний мажбуриятнинг ихтиёрий бirlиқ асосида намоён бўлишидир. Бу ихтиёрий бirlиқ аста-секин, маълум вақт ўтиши билан жамият ҳаётида фарзанд тарбияси билан боғлиқ катта инсоний вазифаларни ҳал этувчи муҳитга айланади. Шу боис эр хотиннинг ўзаро қелишмовчилиги, зиддият ва уришishлари жамиятга катта зарар келтиради. Бинобарин Ўзбекистонда оила масалаларига, соғлом авлод тарбиясига катта аҳамият берилгани бежиз эмас.

Ўзбекистон Республикаси Оила Кодексининг I бўлими, 63-моддасида «Оила жамиятнинг асосий бўғинидир. У жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга» ва «Аёл ва эркакларнинг ҳуқуқлари тенгдир», дейилган.

Демак, эр ва хотин ҳуқуқларининг тенглиги давлат ҳамда жамият томонидан тан олинган. Аёлларимиз раҳбар лавозимларга сайлаш, сайланиш, овоз бериш ва ҳокзо ҳуқуқларига эга. Бунинг ҳеч қим инкор қилмайди. Аммо бугунги кундаги ёш ота-оналар ўз ҳуқуқ ва бурчларини чуқур англаб етганларми, деган савол ҳам туғилади. Масалан, турмушда шундай ҳолларга дуч келамизки, оиладаги ўз ўрни ҳамда

вазифасини, эркак ва аёл тенглигини тўғри тушуниб етмаган айрим келинлар: «Ота-онам мени хизматкорликка узатган эмас. Куёв картошка артса, мен овқат қиламан ёки у болага қараса, мен кир ювман», деб ўз «тенглигини» кўрсатмоқчи бўладиганлар бор. Бундай ёш аёллар қўйиб берса эрларнинг елкасига болалари кирларини ювиш, боғчага олиб боришни ҳам юқлайдилар. Ўзлари эса кечгача кўча сангит, тижорат дардида юришса, кечкурин овқатлари ҳам пишиб тайёр туришини хоҳлайдилар. Бу аёллар эркинчилиги, тенглигидан эмас, аксинча аёлларнинг ўз бурчи ҳамда вазифаларини тушуниб етмасликлари, маънавий қашшоқлигини, аёллик нафосатини ҳис қилмаслиқнинг ўзгинасидир. Гап эркакнинг ё аёлнинг оилада бир поғона паст ёки баланд туришида эмас, уларнинг ўз ўрнида доимо бир-бирини қўлидан юмушини олиб, бир-бирига ёрдам кўрсатишга тайёр туришида, ўзаро ҳурмат ва муҳаббатига асосланишида!

Оилада ҳокимлик ёки ҳокима бўлиб иш юритишга уриниш оиладаги тотувлик ва муҳаббатга раҳна солади, бола тарбиясига салбий таъсир кўрсатади. Аксарият ҳолларда эркакларимиз оила тебратишини уddaсиз қилсалар-да, айримлари вазифаларини тўғри англаб етмайдилар. «Бу меннинг ишим эмас», деб оила иқир-чиқирлари, бола тарбияси ва ҳокзо ишлардан ўзини олиб қочадиганлари ҳам йўқ эмас. Маънавий қадриятларимизнинг ажралмас қисми бўлган ислом динимизда оила, эр-хотин ҳақ-ҳуқуқлари ҳақида батафсил ёзилган. Қуръони Каримнинг «Нисо» сураси 34-оятда шундай дейилади: «Эркаклар хотинлари устидан раҳбардурлар. Оллоҳ уларнинг баъзиларини баъзиларидан ортқ қилиб яратди. Аёлларни боқиб ва уларга меҳр беришлари эрларнинг вазифаларидир. Оиладаги ички ишлар қўпроқ аёллар вазифаси бўлиб, ташқаридаги ишлар эркакларнинг вазифаларидир».

Бинобарин қиз ва йигит бир-бирлари билан никоҳ орқали боғланганларидан сўнг, улар қўпроқ қўндаги ўзаро эр-хотинлик ҳақ-ҳуқуқларига эга бўладилар:

а) муштарак ҳақ-ҳуқуқлар;
эр-хотин бир-бирларини яқинлари ва қариндош-уруғларини бир хилда ҳурмат

қилишлари лозим. Ҳар иккаласи оилага келадиган маблағни тежамкорлик билан сарфлаши, яшаб турган ҳовли ва оилани озода сақлаши керак. Фарзандларини ахлоқли, эътиқодли, сабр-қаноатли, ўқимишли, ҳунарли, замонасига фойдаси тегадиган инсон қилиб тарбиялаши ҳамда эр-хотиннинг бир-бирларидан мерос олиш ҳуқуқларидир;

б) эрининг хотиндаги ҳаққо:

хотиннинг эр оромини таъминлаши, оиласининг орасталиги, болалар тарбияси, эри ва болалари саломатлиги ҳақида қайғуриш. Овқат ва бошқа нарсаларни расамда билан ўрни-ўрнига сарфлаш;

в) хотиннинг эрдаги ҳақ-ҳуқуқлари:

аёлнинг инсонини бунёд этувчи она эканлигини чуқур ҳис қилган ҳолда унинг ҳурматини ўрнига қўйиш. Оналарнинг доимо муштираб, заиф ва қўйди-пишди-лигини унутмаслик. Оғир ишларни бажаришларига йўл қўймаслик. Аёллар кўнглини чуқтирадиган, дилини ҳуфтон қиладиган муомала қилмаслик. Ўз оиласи, фарзандлари тақсмоти ва кийим-бошларини бўйича қайғуриш. Оила аъзоларининг тинч, осийишта турмуши бўйича ҳам иқтисодий, ҳам маънан жавобгарлиқни ҳис қилиш ва ҳокзо.

Икки муҳит, икки оилавий тартибда вояга етган йигит ва қизнинг ўзаро қелишиб оқиб кетишлари осон эмас. Бунинг учун иккала томондан сабр-тоқат ва кенглик талаб этилади.

Эр ёки хотин «Характерларимиз бир-бирига мос келмади, бир-биримизни тушунадик», дейишдан олдин эр хотиннинг яхши фазилатларини қўриб, ёмонларини кечириб яшаши ва, аксинча, хотин ҳам эрининг яхши фазилатлари ҳисобига ёмонини кечириб яшаши лозим. Ана шундагина эр-хотинлик шарофати вуқудга келади. Бундай оилаларда соғлом авлод тарбияси тўғри йўлга қўйилган бўлади. Эр-хотиннинг бир-бирига бўлган муҳаббат, иззат-ҳурмати, самимий мулоқоти ва муомаласи фарзандлар учун амалий сабоқ эканлигини унутмаслигимиз керак.

Раҳима МАМАТКУЛОВА,
Ўзбекистон Миллий университети
директори

Бир бор экан, бир йўқ экан, худди ушбу замонда, Тошкент деган томонда, армондамас, дармонда, омади келган, кимсан Ҳаётӣ домла деган, тўрт томонга донги кетган бир танқидчи бўлган экан. Қўнлардан бир кун уша танқидчи Ҳаётӣ билмайдиган, маза-бемаза шеър ёзиб, ҳамманинг энасини қотирайдиганлардан учтасини шоирлар маҳкамасидаги учта хонага ўтказиб қўйиб, уларнинг Ҳаётӣ тахрибаларини синаб кўрмоқчи бўлибди.

— Хўш, мавлоно Хандоний, — дебди у биринчи хонага кириб, — Қани айтингчи, яғир эшак яхшими ёки кўтир эчки яхшими? Ўяни, қайси бири ижобий жонивору қайси бири салбий махлук?

қўйибди, дик этиб ўрнидан турибди.

— Домлажон, қадамнингиз кўтлуг экан, — дебди у ялтқлашиб. — Мана бу масални ҳозиргина ёзиб тугатдим. Бир ўқиб бериб, Сизнинг имтиҳонингиздан ўтказсам. А, қалай бўларкин?..

— Шошманг, — дебди домла Ҳаётӣ бо-
сиклик билан.

У шоирнинг қўлидаги масални олиб, факат сарлавҳасини ўқиб кўрибдию, қай-
тариб берибди.

— Дуруст, от билан ҳақирни билар экансиз. Энди «Яғир эшак ва кўтир эчки» деган масал ёзмайсизми? Мана Сизга маззу. Нима дейсиз, а?

Ҳаши Ямонийнинг ёмон жаҳли чиқиб-
дию, аммо ўзини сибиди. (Қаттиқ-қурум

рангки, бу савол-
га ҳатто мол
докторлари
ҳам тузуқ-
роқ жа-
воб бе-
ришол-
мабди.

У л а р
яғир би-
лан кўтир
қ а н д а й
пайдо бўли-
шини, уларни
қандай даволаш
кераклигини билишар
экану, аммо «Яғир эшак ижобийми, кўтир

Азиз АБДУРАЗЗОК

ШОИР ОСМОНИЙ ВА ЧЎПОН

(Ҳам эртақ, ҳам ҳақиқат)

— Билмадим... домлажон... — дебди Хандоний ҳайрон бўлиб. — Мен кўшиқчи шоирман. Мендан артистларни сўранг, ётарчиларни сўранг...

Ҳаётӣ домла Хандоний домладан жа-
воб ололмаган, иккинчи хонага, шоир Ос-
моний ҳузурига кириб борибди.

— Хўш, мавлоно Осмоний, — деб гап бошлабди у ва ҳалиги саволни берибди.
— Ие, домлажон, мени ноқулай ахволга солиб қўйдингиз-ку, — дебди Осмоний елкасини қисиб. — Кечирасизу, гарчи қишлоқда туғилиб ўсган бўлсам ҳам эшак билан эчкининг фарқига бормайман, қара-
раи-а! Чунки лирик шоирман-да. Табиат-
га махлиб бўлиб...

Шу ерда домла шоир Осмонийнинг сў-
зини бўлибди:

— Майли, майли ҳилолат чекманг. Ҳаёл
эмонида учиб, ерда не борлигини бил-
май қолгансиз.

Бу гапдан Осмоний ҳўйла дадилланиб,
қоматини ғоз тутибди-да, маслаҳат тари-
қасида диллидагини айтибди:

— Бу галингиз тўғри-ку, домла, менимча
ҳалиги саволни шоир Яхши Ямонийга
ҳам бериб кўрсангиз. Чунки у масални
шоир. Нуқул ҳайвонларни танқид қилгани-
қилган. Балки эшак билан эчкини ўша би-
лар.

— Балли! Мен ҳам шунч қўйлаб турган
эдим, — дебди Ҳаётӣ ва учинчи хонага
йўл олибди.

Ҳаётӣ домла кириб борганида масалчи
шоир Яхши Ямоний «От билан ҳақир» де-
ган янги масални ёзиб тугатаётган экан.
Танқидчини кўриши билан сўнгги нуқтани

гапириб, сан-манга бориб қолса танқидга
учраши мумкин-да).

Масалчи шоир бошини эгиб, бир на-
фас сукутга кетибди. Кейин бошини кўта-
риб, кечалари ҳам ухламай масал ёзавер-
ганидан ич-ичига ботган қўзларини, пир-
пиратиб, Ҳаётӣ домлага ҳайратомуз ти-
клибди.

— Домлажон, — дебди у синик овозда.
— Шунча йил масал ёзиб, шунч, яъни —
яғир эшак билан кўтир эчкининг фарқини
ўйлаб кўрмаган эканман. Мен нодон нуқул
соғлом ҳайвонлар ҳақида масал ёзиб юра-
верган эканман. Энди касал ҳайвонлар
билан ҳам шуғулланаман. Мухлал беринг,
домлажон...

Ҳаши Ямоний чиқиб кетибди, шу кетга-
нича қирқ кечаю қирқ кундуз ҳеч кимга кў-
ринмабди. Қирқ биринчи кунга Ҳаётӣ
домланинг замонавий ҳаётга мослаб жи-
ҳозланган квартирасида телефон жринг-
лабди:

— Салом, домлажон! Яғир эшак билан
кўтир эчкининг фарқини кўриб келдим. Бу
ҳақда битта масал ҳам ёздим. Умуман ҳай-
вонларнинг касалликларини ўргангилман.

— Ана, энди ўз касбингизни топибсиз,
— дебди домла Ҳаётӣ. — Масалчиликини
таслаб, ветеринария билан шуғулланаве-
ринг, — деб ҳазиллашибди.

Ҳаши Ямоний қирқ кун ичида бошидан
кечирган воқеаларни ҳикоя қилиб бериб-
ди. Айтишга қараганда у яп-янги оқ «Жи-
гули»-сида қирқ кун қишлоққа-қишлоқ,
қирма-қир, тоғма-тоғ юриб, ким кўринса
ўшадан яғир эшак билан кўтир эчкининг
фарқини сурштираверибди. Буни қа-

эчки ижобийми (яъни — яхшими)?» деган
саволга лом-лим деёлмай елка қисшар,
масалчи шоирга «телбамисан?» дегандай
савол назари билан қарашар экан. Охири
унинг саволига Қумуштоғ деган яйловда
эшак миниб, пода боқиб юрган чўпон чол
қўнгилдагидек жавоб берибди:

— Домланг Ҳаётӣ доно одам экан, —
дебди чўпон чол. — Баҳона билан сенга
хикмат ўргатибди. Битта саволга жавоб
излаб шунча йўл юрибсан, йўл юрсанг ҳам
мўл юрибсан, кўпни кўрибсан.

Чўпон чол гапни узокдан бошлагани
шоирга ёқинқирамай, ичиди: «Тезроқ мақ-
садга йўтса-чи...» деб турган экан, буни
сезган субҳатдоши мийғида қулиб, ҳуло-
са қилибди:

— Билмасанг билиб ол, шоиргина бо-
лам, — дебди у. — Бу саволнинг ҳалол би-
лан ҳаромнинг фарқи нима дегандай гап.
Яъни, яғир эшак яхши, меҳнатқаш. У жони-
вор меҳнат қилиб, юк тағида эзиллиб яғир
бўлган. Эчкига келсак, у шайтон — лаган-
бардор, таъмағир. Балойи нафсининг сўзи-
га кириб, ҳаммага, бўлар-бўлмас жамики
нопоқ нарсаларга суркала-суркала кўтир
бўлган. Бундан ташқари у энагар касали-
ни бошқаларга юқтиришни ҳам яхши кў-
ради. Галингиз пўстқалласи шуки, яғир
эшак — энг камтар, энг хоксор жонивор.
Кўтир эчки бўлса, сизларнинг таъбирин-
гиз билан айтганда энг талантсиз ҳайвон.

Чўпон чол гапни тугатиб, «Қалай, жа-
вобим қонқарлими?» — дегандай масал-
чи шоирга бир ғалати қараш қилиб қў-
йибди.

Армонга қонди

Guliston

5
2000

Учредитель:
**Министерство по делам
культуры
Республики Узбекистан**

На узбекском языке

Навбатчи муҳаррир:
Сирожиддин АХМЕДОВ

Мусаҳҳиҳ
Маҳмуда АБДУЛЛАЕВА

Фотомухбир
Владимир ГРАНКИН

Таҳририят манзили:
700029, Тошкент — ГСП,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

Телефонлар:
Бош муҳаррир — 136-78-90
Бош муҳаррир ўринбосари — 136-56-02
Масъула котиб — 133-07-94

Боснишга рухсат этилди:
28.07.2000 йил.

Қўғоз ҳажми 60Х84 1/8
Офсет босма.

Шартли босма табоғи 7,64.
Нашириёт ҳисоб табоғи 9,88.
Шартли бўёқли нусха 18,5.
Буюртма № 768.
4024 нусхала чоп этилди.

Сотувда эркин нархда.

Таҳририятга келган қўлғизлар
таҳлил этилмайди ва
муаллифларга қайтарилмайди.
Таҳририят фикри муаллифлар
нуктаи назаридан фарқланиши
мумкин.

“Шарқ” наشريёт-матбаа
концернининг босмахонаси.
700029, Тошкент,
Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© “ГУЛИСТОН” 5/2000.

Шоҳ
МУРОД

Боқи Соқиевичга хотини табассум ва илтифот билан боқиб, сузилиб қаради:

— Қани қаймоқдан олинг, дадажониси, ха ана тортинмасдан дадил-дадил олинг, тўрттагина туҳум қовургандим қувват бўлади деб, шунимча еб олинг, кўчанинг овқати бўлармиди, мана асал чойдан ичинг.

Хуриллабчи чой ичаётган Боқи Соқиевич бир дастурхонга, бир айлиниб-ўргилаётган хотинига қаради.

Сахармалдондан туриб у йўқ, бу йўқ, деб жаврайдиган «чаён» бугун бир айлиниб фариштага айланган эди.

— Яна бозор-мозорга овора бўлманг, дадажониси, уйда гўшт ҳам бор, картошкам тикилиб ётибди, болаларнинг оёқ кийими ҳам ирилтигани йўқ, бемалол ишдан чиқиб чойхонага кириб, улфатларингиз билан отамлашиб келаверинг, — деди «моҳипай-кар» Боқи Соқиевични кузатиб қўяр экан.

“Роса хотиндан ёлчиганман-да, — ҳузур қилиб қаришди Боқи Соқиевич. — Аммо қадрига етмайман”. Машина сигнали хаёлини бузди. Уч-тўрт метр нарида турган «Жигули»-да кўниси Қўзивой куйдирган қалладек туржайиб турарди.

— Ўтириг қўшнжон, обориб ташлай-миз.

— Йўғ-э, мен автобусда... — иккиланди Боқи Соқиевич, чуқни Қўзивойнинг юлғичлигини қўшнлардан эшитганди.

Боқи Соқиевич ноилож ўтирди, ўтирган-даим инганинг устига ўтиргандек бўлиб борарди. «Бу ноинсоф қанча оларкин?»

— Мана оқси етиб келдик, аслида соқ-қаси 100 сўм бўлади-ю, лекин сиз қўшним-сиз, — деди Қўзивой хушқачқаклик билан, — узокдаги қариндошдан яқиндаги қўшни яхши деганлар, қўшнидан пул олиб ўлиб-мизми? Хайр, саломат бўлинг!

Боқи Соқиевич анча изза бўлгандек машинадан тушди.

— Раҳмат, Қўзивой, раҳмат, — Боқи Соқиевичнинг қўлларига нам оралади. — Мана меҳру оқибат, одамгарчилиқ...

Ишда уни яна бир қутилмаган бахт қаршилади. У бунчи бошлиқ котибасининг табассумидан сездди. Хонасига кириб, рўпа-расидаги бўлим мудири столига қаради. «Хайрият, ҳеч ким эгалламасди».

Бирпасдан кейин бошлиқ уни ҳузурига чақирди. Ходимлар кирса қовонгидан қор ёғадиган бошлиқ бу сафар Боқи Соқиевичга пешвоз чиқди.

— Қандайсиз, азизим, устозим? Ўзим чак-қирмасди ҳол-аҳвол сўраб қирмайсиз ҳам. Наҳотки, устоз-шоғирд меҳр-оқибати шу бўлса?

— «Мақтаб-мақтаб, сиз менинг ишончимсиз деб пахта чопиғига юборади шекилли» ха-ёлидан ўтказиб хавфсиради Боқи Соқиевич.

— Энди сиз иш билан банд одамсиз...
— Э бошлиқ одаммасми? Иш, иш деб

ўтиб кетдик-ку! Энди гап бундай, биз му-винлар билан маслаҳатлашиб сизни бўлим мудиригизга тайинладик.

Боқи Соқиевичнинг қўзида ёш айланди. Хайрият, ҳақиқат бор экан. У бу лавозимни қарийб йигирма йилдан бери орзу қиларди. Лекин орзусини, дилидагиларини юзга чикармасди. Мана, нихоят орзусига етишди. «Сабр қилсанг гўрадан ҳолва пи-шар» деб бекорга айтишмаган. Шу йиллар давомида ўндан ортик чаласавод йигит-қизлар, ёш-яланг бўлимга мудирилик қилиб, Боқи Соқиевичга «рахбарлик қилишди». Хар сафар жой бўшаганда, кимнингдир эр-қас «пир» этиб учиб келиб, креслони эгалларди.

— Раҳмат, раҳмат, миннатдорман, — Боқи Соқиевичнинг қўли қўксига эди.

Бирпасда ҳамкасблари - унинг столини гулга тўлдириб ташлашди. Бахтли одам-нинг иш қуни тез тугар экан, кеч қирганини билмай қолди.

Осмону фалакда юрган Боқи Соқиевич уйига шошилди. Йўл-йўлакка хотинни бир хурсанд қилай деб гўшт растасига кирди. Кирди-ю орқасига тисарилди. Чўчки қар-шидада ўттиз икки тишини ярақлатиб, «Эшак қассоб» илжайиб турарди. Асли оти Эргаш бўлсаям бир пайлар эшак сўйиб сотиб, қамалиб чиққани учун халқ унга «эшак қассоб» унвонини берган эди...

Боқи Соқиевич «Эшак қассоб»ни қўрса юраги безилларди. Чўчки мақтаб-мақтаб берган гўштнинг ичиндан ҳўкзининг думи, сигирининг елини чиқиб, хотинининг олдида анча мулзам бўлган эди.

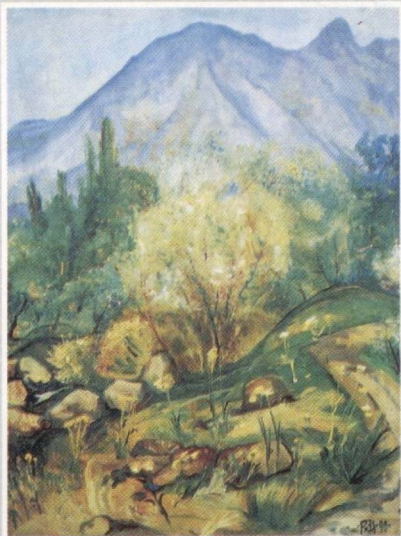
— Боқи ака, қочманг, ўзингизга атаб олиб қўйганимиз бор, — Эргаш қассоб дў-қондан чиқиб келди.

— Мана хоҳлаган жойингиздан кесиб бе-раман, — деб розилигини қўтмай сондан бир бўлагини кесиб тарозига қўйди-да, Боқи Соқиевичнинг қўлига тутқазди. Гўшт анча яхши эди. Боқи Соқиевич пулини тў-ладди. «Хайрият, қассоблар ҳам инсоф дў-на-ти эслаб қолишбди», хаёлидан ўтказ-ди у. «Ха, инсофинг бор, барақанг бор», деб бекорга айтишмаган-да. Кечагина юзи-га чарм тортиб, ҳам эндиан, ҳам бўйи-дан дегандай тарозини тошини сичқондай ке-мирган даҳрий қассоблар йимонга юз т-тибди...»

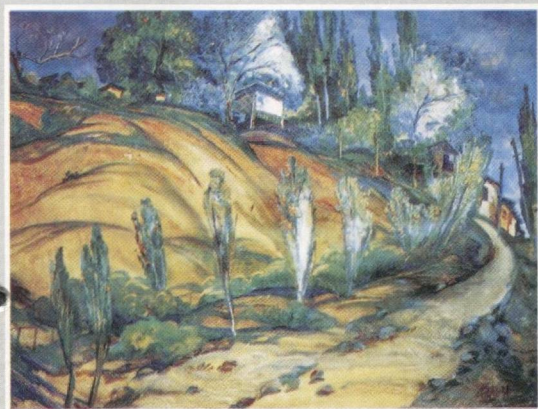
— Ха, намунача министрдай ялпайиб ёт-масангиз, бу рўзгор ўлгур фақат менга ке-ракми? — хотинининг шангилаган овози-дан бир сесканиб тушди. Қўзини очса, ва-жоҳатидан от хурқадиган хотини икки қў-лини белига тираб, тепасида турибди. Бо-қи Соқиевич қўзини юмди. Аммо маликаки ширингўфторнинг дийдиёси авжга чиқиб, маҳалладошларига тонг отганигини эсла-таётган эди.

Баҳор манзараси.

Олтин куз.

Сўқоқ манзараси.

"Ўзбекистон —
Ватаним маним"
туркум
асарлари

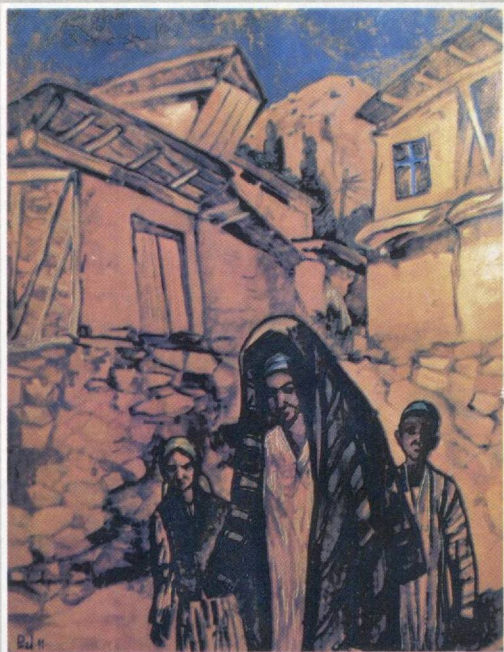

Хондиза манзараси.

Guliston

Индекс: якка обуначилар учун — 820
ташкilotлар учун — 806
Баҳоси: Чакана савдода келишилган нархда.

к/о

Р.Ризамухамедов. Саратон.

Р.Ризамухамедов. Олтин куз.

